

SALLUSTIUS VE YAPITLARI ÜZERİNE

Doç. Dr. GÜNGÖR VARINLIOĞLU

Sallustius'un yaşamı

Sallustius üzerine bilinenler pek azdır. Başlıca kaynak kendisi ve kimi Eski Çağ yazarlarıdır. Kendi yazılarından duygularının, düşüncelerinin yanı sıra kamu işleri denemesi ile yazına geçişi, öteki yazarlardan ise özel yaşamı konusunda bilgi edinilebilmektedir.

Gaius Sallustius Crispus, Apenin dağları eteğindeki çok eski bir Sabin kenti olan Amiternum'da (yarımadanın kuzey kesiminde, Aquino yakınlarında, bugünkü San Vittorino) doğmuş, İ. ö. 87/86 - 36/35 yılları arasında yaşamıştır¹. Ana-babası, ataları adları duyulmuş kimseler olmasa gerekir; ancak, halk sınıfından gelmekle birlikte varsıl ve özgür oldukları için, oğullarını yetiştirmek olanağı bulmuşlardır. Sallustius, daha delikanlılığında gittiği Roma'da değerli öğretmenlerin ders verdiği okullarda iyi bir öğrenim görmüştür. Yunan ve Roma yazınıyla ilgilenmiş, felsefeyle uğraşmıştır². Pythagorasçı gizemciliğe kendisini kaptırmış, bundan dolayı başkentte, Suetonius'un deyişiyle "Pythagorasçı ve büyücü" Nigidius Figulus'un çevresine girmiştir³.

¹ Sallustius Crispus scriptor historicus in Sabinis Amiterni nascitur a. 668. 669. (Suetonius, Deperditorum librorum Reliquiae, recensuit Carolus Ludovicus Roth, Teubner, Lipsiae, 1924, II, p. 300). Doğum yılıyla ilgili olarak bir başka kaynakta yine bu yıl verilmektedir: "668/86 Mario VII et Cinna II his cons. natus est Sallustius die Kal. Oct." (Consularia Constantinopolitania) (Mommsen, Chron. Min. I (1892), 214). Ölüm yılı için ise "Sallustius diem obiit quadriennio ante Actiacum bellum a. 719" sözünün İ.ö. 35 yılı ortaya çıkmaktadır.

² Sallustius'un, yapıtlarında özellikle "insan kavramı" üzerine öne sürdüğü düşüncelerden bu eğilimi anlaşılmaktadır.

³ P. Nigidius Figulus (İ.ö. 98-45) praetor olarak kamu görevinde bulunmuş (İ.ö. 58), Pompeius'u eylemiyle desteklemiştir. Cicero'nun arkadaşıdır. Pythagorasçılığa coşkuyla sarılmıştır. Bilim alanına girmiş, dilbilgisiyle ilgilenmiş, Commentarii grammatici'yi yazmış, Varro ile birlikte Latin dilinin terminolojisini belirlemiştir. Varro'nun gölgesinde kaldığı Aulus Gellius'un "iuxta Varronem doctissimum" (Varro'nun koltuğunda bilgili mi bilgili) sözünden anlaşılmaktadır. Doğa biliminin çeşitli dalları, tanrı-bilim üzerine çalışmıştır. Anlaşılmaz oluşu yüzünden halkça tutulmamıştır. Gellius'ta ve başka yazarlarda onun yapıtlarından alıntılar bulunmaktadır.

Suetonius ondan şöyle söz etmiştir: "Nigidius Figulus, Pythagoricus et magus, in exilio moritur a. 709. 710". (Aynı yapıt, s. 301).

Sallustius, kendi sözlerine göre, “gençliğini sınırsız isteklerin, tutkuların egemen olduğu bir ortamda geçirmiştir (Cat., III, 3). Yanılgılara düşmüş, doğru yoldan zaman zaman ayrılmıştır. Sivrilmek, yükselmek için tutku kertesinde büyük bir istek duymuştur. Demek baştan çıkarıcı sıradan eğilimler gösterdiği gibi, üst düzeyde tutkulara da kapılmıştır. Üstelik kendisi, bu duygular arasındaki çelişkinin ayırındadır.

Sallustius, içinden geldiği gibi değil de, gençliğin yolunda siyasal yaşama sürüklenmiştir. Otuz ile kırk yaşları arasında kamu katında görev almıştır. “Cursus honorum”⁴ Halk partisi saflarında yetenekli ve tutkulu bir genç olarak başlamıştır: İ.ö. 55/54 yılında “quaestor”⁵, 52 yılında ortaklık boz bulanırken, yurttaşlar birbirine girerken “tribunus plebis” (halk temsilcisi) olmuştur. olayların iyice kızıştığı yılda, P. Clodius Pulcher’in öldürülmesinde⁶ Milo’yu suçladığını gizlememiş, daha sonra da onun savunmasını üstlenen Cicero’ya karşı alabildiğine saldırgan bir tutum içine girmiştir⁷. 50 yılında Suriye’de “legatus pro praetore”⁸ iken Pompeius yanlısı Appius Claudius Pulcher ile L. Calpurnius Piso adlı censor’larca (ahlâk denetçilerince) o zaman pek geçerli bir gerekçeyle, “proברי causâ” (yakışksız davranışlarda bulundu diye) senatodan çıkarılmıştır. Bunda gerçek neden siyasal olmalıdır: Sallustius, Clodius’u tuttuğu için senatonun

⁴ “Cursus honorum”, kamu katında en küçük orundan en büyüğüne doğru yükselme aşamalarıdır. Askerlik görevini bitirmiş bir Romalı, sırasıyla “quaestor”, “praetor”, “consul”, “censor” olurdu. Tribunus plebis (halk temsilcisi), genel uygulamada “quaestor”luktan sonra bu görevi alırdı, “aedilis” (kentlin düzenini ve güvenliğini sağlamakla görevli kişi) olmak için ise önce “quaestor” olmak koşulu vardı.

⁵ “Quaestor”luk, “cursus honorum”da ilk basamaktır. Bunun için en az 27 yaşında olmak gerekmektedir. Başlangıçta kıyımla ilgili soruşturmaları da yürüten iki quaestor, sonraları yalnız hazineden sorumlu olmuştur. Quaestor’lar bir tür Maliye Bakanındır. Roma’da oturan iki quaestor (quaestores urbani) dışında eyaletlerde de iki quaestor bulunmaktaydı. Sulla zamanında toplam sayıları 20’ye yükselmiştir.

⁶ İ.ö. I. yüzyılın ortalarına doğru siyasal partiler arasındaki çekişmeler alabildiğine kızışmıştır. Soyluların adamı Milo ile halk temsilcisi Clodius’un çeteleri birbirleriyle boyuna kanlı bıçaklı kavga döğüş içindeydi. Sonunda 18 Ocak 52 günü Milo, Bovillae (via Appia üzerinde, Roma’ya aşağı yukarı iki mil uzaklıkta bir yer) köyçeğine yakın bir handa Clodius’u öldürmüştür (Asconius Pedianus, In Milonianam, 13).

⁷ Asconius Pedianus Clodius’un öldürülmesi olayı üzerine, Cicero ile Sallustius arasındaki 52 yılında büyüyen çekişmeyi şöyle anlatmaktadır: “Inter primos et Pompeius et C. Sallustius et T. Munatius Plancus tribuni plebis inimicissimas contiones de Milone habebant, invidiosas etiam de Cicerone, quod Milonem tanto studio defenderet (adı geçen yapıt, 20). (Milo’ya karşı düşmanca duygularla dolu, Cicero’ya karşı ise Milo’yu canla başla savunduğundan ötürü kin besleyen konuşmacılar arasında halk temsilcisi Q. Pompeius, C. Sallustius ile T. Munatius önde geliyordu).

⁸ Eyalet yönetimini de elinde tutan legio komutanı.

şimşeklerini üzerine çekmiştir. Düştüğü durumdan ancak iç savaşın patlak vermesiyle kurtulmak olanağı bulmuştur.

Artık, senatonun oluşturduğu azınlık yönetimine karşı Caesar'ın yanında yer almıştır: ilkin Gallia Cisalpina'da⁹, sonra Rubico ırmağının aşılmasında¹⁰. Caesar, onu bir yandan kamu işlerine yeniden sokmuş, 49 yılında "quaestor" seçtirmiş, öte yandan Illyria'daki¹¹ bir seferde komutanlıkla görevlendirmiştir. Sallustius, Antonius'u kuşatan Pompeius'çu Octavius ile Libo'nun karşısında başarı gösterememiştir. 48 yılında ikinci kez "quaestor", 47 yılında Caesar'ın doğudaki yengileri üzerine "praetor" olmuştur. Afrika'ya gitmemek için ayak direyen birkaç legio'yu¹² caydırmak üzere Campania (bugünkü Campagna) bölgesine gönderilmiş, ancak, bu işin üstesinden gelemediği için, legio'larca Roma kapılarına değin kovalanmıştır. Caesar'la birlikte praetor olarak Afrika seferine çıkmış, Syrtis Minor kentinin karşısına düşen Cercina (bugünkü Kerkennah) adasındaki Pompeius garnizonuna karşı başarı kazanmıştır. 46 yılının ilkyazında kuzey Afrika'da Thapsus (bugünkü Dimass) savaşına katılmış, Nisan ayında yengi kazanılması üzerine "Africa nova" olan Numidia eyaletine Caesar'ın desteğiyle proconsul (yönetici) atanmıştır. Sallustius, orada geçirdiği bir yılı aşkın süre içinde yükünü tutmuştur. Roma'ya döndüğünde bu varsılık göze batmıştır. Sallustius "de repetundis" (yolsuzlukla) suçlanmış, bundan güçlülkle aklanmıştır. Çeşitli görevleri sırasında başına gelen tersliklerden yılmışken, bir de Caesar'ın beklenmedik sonu karşısında büyük üzüntüye kapılarak, bir türlü başarı gösteremediği kamu işlerinden çekilmeye karar vermiştir. Artık "negotium"u bırakıp "otium"a yönelecektir.

Sallustius'un yaşadığı dönemden çok önce Roma'da yönetici sınıf, Scipio çevresinin etkisi altında okuma-yazmayla ilgilenir olmuş, yazın ve düşün yaşamına yönelme yolunu tutmuştur. Sallustius'un çağında devlet

⁹ Kuzey İtalya'da Apenin dağlarıyla Alp dağları arasındaki verimli bölge.

¹⁰ Ravenna'nın güneyindeki Rubico suyu, Augustus'tan önce İtalya ve Gallia Cisalpina arasında sınır oluşturmaktaydı. Romalı komutanların İtalya'ya silâhli olarak girmesi yasaktı. Caesar, bu kuralı bozmakla iç savaşı başlatmıştır. Bu akarsu bugünkü Rugone olabilir.

¹¹ Adriyatik deniziyle Pannonia (bugünkü Macaristan) arasındaki topraklar, bugünkü Dalmaçya ile Arnavutluk.

¹² Ordunun 10 yaya cohors'u ile 300 atlıdan oluşmuş 4200-6000 kişilik birimi. Belirtisi "aquila" (kartal)dır. Komutanı, cumhuriyet döneminde consul, praetor, dictator gibi en yüksek görevli, sonraları ise tribunus militaris (subay), imparatorluk döneminde legatus'tur.

adamları arasında “otium”larını bu tür uğraşlarla değerlendirenler çıkmaktadır. Örneğin Cicero, söz söyleme sanatıyla ilgilenmiş, felsefe konularını ele almıştır. Ancak, bundan dolayı kendisini temize çıkarmak ister görünmektedir: düşün alanına yönelmesi artık kamu işlerinde özgürce etkinlik gösterememesi yüzündendir. Demek Cicero bu yolu ister istemez seçmiştir. O, seçimine gerekçe ararken, bu çağda okur yazar olmaktan kaygı duyanlar azalmaya başlamıştır. Dahası yazın alanını kamu katına yeğleyenler bile bulunmaktadır: Lucretius, Catullus, Cornelius Nepos bu kümeye girmektedir. Toplum yeni görüşü henüz benimsemekle birlikte, yazarlık da saygınlık kazanma yoluna girmiştir.

İşte bu ortamda Sallustius, boş zamanını Romalıların iş saydığı “agrum colundo”¹³, (tarımla), “venando” (avla), “servilibus officiis” dediği “kölelere yaraşır uğraşlarla” geçirmeyi düşünmemektedir (Cat., IV, 1). Bu doğal yaşamı hor göyerek kendine başka bir alan seçmiştir. Bu da küçük yaşta eğilim duyduğu “tarih”tir (Cat., IV, 2). Caesar’dan satın almış olduğu Tibur’daki yazlık evinde, “mons Quirinalis” ile “Pincius” arasındaki görkemli evinde, “horti Sallustiani” (Sallustius bahçeleri) adıyla anılan, gelenin geçenin imrenerek baktığı güzel bahçelerinde¹⁴, “otium”unu boşa geçirmemiştir. İ.ö. I. yüzyıl ortalarının kaynakayan siyasal ortamında, bu keşmekeşin yansıdığı çalkantılı toplum yaşamında kamu işlerinin burgacıdan kurtulup kafasını dinlerken Roma’nın geçmişinden yapraklar açmıştır. Ün kazanmak için, oldum olası içinde duyduğu istekle önündeki yıllarını böyle değerlendirmiştir. Üstelik “res publica” dışındaki yaşama, “otium” a (bonum) (iyi) nitemini yakıştırmamasını bilmıştır. böylece kendinden sonraki yazarların yürüyecekleri yolda ilk adımı atmıştır¹⁵.

Sallustius’un yazın türünü seçiminde kendisinin kamu görevinde bulunmuş olması etkindir. Mars’ın soyundan geldiklerini söyleyen Romalılar, savaşa eylem olarak duydukları ilgiyi bunu yazıya dökerek de göstermişlerdir. Tarih türünün temelindeki Annales’i, Yıllıklar’ı kamu yüksek görevlileri başlatmışlardır¹⁶. İ. ö. II. yüzyılda yaşayan Sempronius Asellio,

¹³ Emekli kamu yüksek görevlileri genellikle tarlalarına dönmekte, çiftçilikle uğraşmaktadı. Bunun en belirgin örneği Cincintatus’tur.

¹⁴ Bu topraklar sonraları Nero, Vespasianus, Nerva, Aurelianus gibi imparatorlara geçtiğine göre, çok güzel yerler olmalıdır.

¹⁵ İ.s. I. yüzyılda Seneca “Bu büyük devlete -ülkemin sınırlarını güneşle ölçtüğümüz devlete, evrensel devlete- kamu işlerinden uzak kalarak da, üstelik uzak kalarak daha da iyi hizmet edebiliriz; ...” (De otio, IV, 2). demektedir.

¹⁶ Bu alanda ilk ad Q. Fabius Pictor’dur.

yıllığın olayları düpedüz aktardığını, tarihin ise açıkladığını¹⁷ söylemektedir. Bundan anlaşılmalıdır ki, Sallustius'tan önceki Annales dönemi kapanmış, tarih tür olma yoluna girmiştir.

Roma'da yöneticiler, komutanlar görevlerinden arta kalan zamanlarını kamuya ve orduya ilişkin işleri yazıya dökerek değerlendirmişlerdir. Olup bitenleri anlatırlarken, kendi anılarına dayanmışlardır. Caesar buna iyi bir örnektir. Demek ki tarih, kamu yüksek görevlilerine göredir. Yunanlı tarihçi Polybios da tarihinin kamuda deneyimli olması gerektiği kanısındadır. Bu görüşün ne denli yerinde olduğu elbette tartışılabilir; ancak, kamu görevinde bulunmuş kişilerin tarih alanında yetkinliği de hiçbir zaman yadsınmaz. Onlar olayların açık, gizli nedenlerini görmekte, geliştiği koşulları belirlemektedir. Roma'da kamu katındaki kişilerin tarih yazması yadrganmadığı gibi, üstelik yerinde bulunmaktadır. İşte Sallustius da bu olağan duruma katılmıştır. Eriştiği orun ne olursa olsun, o, bir kamu yüksek görevlisidir.

Sallustius, yazıyla uğraşmaya yüksekten bakan bir toplumda zaman zaman işsiz güçsüz sayılmaktan çekinmekteyse de, tarihin önemini belirtmekten kaçınmamıştır. Bunun için Atinalılarla Romalıları karşılaştırmıştır. Ona göre, Atinalılar olduklarından büyük görünmeyi sevmektedirler, Romalılar ise eylem adamıdır: savaşır, kazanırlar, bundan söz etmeyi başkalarına bırakırlar (Cat., VIII, 2-5).

Sallustius, daha sonra tarihle uğraşmanın kamu işlerine emek vermekten daha yararlı olduğu kanısına varmıştır (B. Iug., IV, 3-4). Kendisi dü kırıklığına uğradığı alandan ayrıldığına göre, yazarak verimli olacaktır. Eğitimi, öğrenimi, yazın bilgisi, felsefeye duyduğu büyük ilgi, kamu yönetimindeki deneyimi, tarihe eğilimi bu çalışma için yeterlidir.

Yapıtları:

De coniuratione Catilinae (Catilina Tertibi), Bellum Iugurthinum (Iugurtha Savaşı), Historiae (Tarih) (bundan oldukça kapsamlı parçalar kalmıştır).

Sallustius'un adıyla gelmekle birlikte bundan kuşku duyulan iki yapıt vardır: Litterae ad Caesarem (Caesar'a Mektuplar), Invectivae (Orationes contra Ciceronem) (Cicero'ya Veriştirmeler).

¹⁷ A. Gellius'un aktardığına göre, Sempronius Asellio, ünlü girişinde "tarih" ile "yıllık" arasındaki ayrımı belirtmiştir.

De coniuratione Catilinae (Catilina Tertibi)

Roma devleti, İ.ö. 63 yılında yıkımın eşiğinden dönmüştür. O sırada yirmi üç - yirmi dört yaşlarında olan Sallustius, olaylara katılanları yakından tanımak olanağını bulmuş, Cicero'nun üstüste verdiği söylevleri okumuş, senato kararlarını görmüş, bu yazılı belgelerden, sözlü bilgilerden işin içyüzünü öğrenmiş, tertipten sonra hızlanan halkçı eylemlere katılmıştır. Sallustius, Roma tarihinin bütününü değil de, "anmaya değer gördüğü gelişmeleri başlı başına yazmaya karar verince" (Cat. IV, 2)¹⁸ çok etkilendiği, anısını hep canlı tuttuğu Catilina tertibini ele almıştır. Çünkü "o zamana değin karşılaşılma bir suç ve tehlike oluşturması bakımından olayı özellikle anılacak nitelikte bulmaktadır." (Cat., IV, 4). "Catilina Tertibi'ni elinden geldiğince olduğu gibi ve kısaca işleyecektir" (Cat., IV, 3). Yazar bu olaylar dizisini LXI caput'a (başlığa) sığdırmıştır.

De coniuratione Catilinae 'ın konusu ana çizgileriyle şöyledir:

Felsefi giriş: insan, ruh ile beden öğelerinden oluşmuştur, ruh bedenden üstündür, yaşamın amacı, bedenin istekleri doğrultusunda değil, usun önderliğinde yürümektir. Tarih yazmak da insanın bu yanını kullanmasını gerektirmektedir. Bu girişten sonra Catilina, dış görünüşünden çok iç yüzüyle tanıtılmıştır. Roma'nın geçmişini anlatan uzun sapmada önemli nokta temiz ve yalın törelerin kalmadığı, dizginsizliğin, ölçsüzlüğün alıp yürüdüğü düşüncesidir. Gençlik tutkuları, gördüğü eğitim, içinde bulunduğu ortam birleşerek Catilina'yı yaratmıştır. L. Sergius Catilina bir düşüşün ürünüdür. Çevresine, sınıf ayrımı gözetmeden, kendi yaşam koşullarını beğenmeyen, suça eğilimli herkesi toplamış, onları örgütlemiş, kurulu düzene karşı ilk girişime kalkışmıştır. Bir söylevle yandaşlarını eyleme çağırmıştır. Q. Curius'un sevgilisi Fulvia, durumu Cicero'ya duyurmuştur. Catilina konsüllük seçimini kazanamayınca, saldırganlığını arttırmış, Cicero'yu öldürmeyi denemiş, ortalığı karıştırmak üzere Etruria'ya, Picenum'a, oradan Apulia'ya kendi adamlarını göndermiştir. Senato önlemler almış, Catilina, Cicero'nun suçlayıcı söylevi (prima Catilinaria) üzerine kızgınlıkla dışarı çıkarken, senato üyelerine "çevremde düşmanlar, aldım başımı gidiyorum, yangınımı yıkıntıyla söndüreceğim" diye gözdağı vermiştir.

¹⁸ Suetonius da buna değinmiştir: "C. Sallustium et eo defuncto Asinium Pollionem, quos historiam componere aggressos, alterum breviariorum omnium Romanarum, ex quibus quas vellet eligeret, instruxit, ..." (De gramm. et rhet., 10).

Olaylar artık kentten uzakta gelişecektir. Catilina, Etruria'da güvendiği Manlius'un karargâhına gitmiştir. Tertibin başarısı konusunda Halk sınıfında umut ışığı görmüştür. Yazar burada konudan ayrılarak Roma'nın önceki dönemi üzerine görüşünü bildirmiştir. Catilina, Roma devletine kendi davalarını benimsetmeye gelen Allobrog elçilerini tertibe sokmak için girişimde bulunmuştur. Cicero, olayı öğrenip senatoda açıklamıştır. Bütün elebaşılar yakalanmıştır¹⁹. Caesar, senatoda suçluların yaşam boyu tutuklu kalmaları ve mallarının ellerinden alınması yönünde konuşmuş, Cato ise onların ölümle cezalandırılmaları görüşünde olduğunu bildirmiştir. İki büyük adamın kişilikleri karşılaştırılmıştır. Konsül Cicero, alınan karar uyarınca, Roma'da bulunan belli başlı suçluları öldürmüştür. Catilina, birçok adamının kendisini bırakıp kaçması üzerine geri kalan küçük güçleriyle Pistorium'a yollanmış, bir konuşmayla erlerini toparlamaya çalışmış, ancak, silâhli çetesi Romalılar karşısında bozguna uğramış, kendisi de savaş alanında ölmüştür.

De coniuratione Catilinae, İ.ö. 63 yılında, Cicero'nun konsüllüğü zamanında iç ayaklanma dönemini anlatan ilginç bir incelemedir. Olayın belleklerde iz bırakmış, kahramanlarının unutulmamış olması, öte yandan yazarın tarih türüne duyduğu eğilimle çabasını birleştirmesi sonucu başarılı bir yapıt ortaya çıkmıştır. Demek konu işlenmeye elverişlidir, Sallustius konuya yatkındır.

Geçen yüzyılda Schwartz, yazarın siyasal eğilimiyle konu seçimi arasında ilgi kurmuştur. Bunu ise Caesar'ı bu tertibe karışmak suçundan arındırmak amacını güttüğü düşüncesine dayandırmıştır²⁰. Alman bilim adamının siyasal gerekçe arayıp bulması ilgi görmüştür. Bu doğrultuda, yazarın Roma aristokrasisine çatmak, halkçılığı övmek, Caesar'ın bu tertiple yakın ya da uzak bir ilgisi olmadığını göstermek, Cicero'yu yermek amacıyla bu konuyu seçtiği ileri sürülmüştür. Bunlar arasında yeğlemede bulunmak kolay değildir. Ancak, bütün savlar bir noktada birleşmektedir, o da Sallustius'un halkçı oluşudur. Demek konu seçimi için gösterilen nedenler yazarın siyasal görüşü ve tutumuyla ilgilidir.

Sallustius'un *De coniuratione Catilinae*'da yansız olmadığı kanısı yaygındır. Caesar'ın bu girişimle ilgisini üstü kapalı geçerek onu tuttuğu, buna

¹⁹ Örneğin Lentulus, Cethegus.

²⁰ Schwartz, *Die Berichte über die Catilinarische Verschwörung*, Hermes 32, p. 554-608 ile ilgili olarak Sangiacomo, *Sallustio*, La Nuova Italia (1954), p. 85-86.

karşılık Cicero'nun tertibi bastırmaktaki önemini, bundan ileri gelen saygınlığını küçümsediği savı ortaya atılmıştır. Yapıtta karşıt partilerin başkanları olan Cato ile Caesar'ın kişilikleri, Cicero'nun kişiliğini gölgede bırakmasına bırakmıştır, Cicero olayın birinci adamının yanında ikinci düzlemde kalmasına kalmıştır, ancak, "nobili genere natus" (soyu sopusu belli) Catilina da kendi sınıfının bozulmuşluk simgesi olarak alabildiğine eleştirilmiştir. Öte yandan Sallustius, Halk sınıfının duyguları, düşünceleri üzerine de olumlu gözlemlerde bulunmuş sayılamaz: kalabalık başlangıçta Catilina'yı tutarken, onun girişimi boşa çıkınca, sevinçten coşmuştur (Cat., XLVIII, 1). demek ki yazar, siyasal inancına körü körüne bağlı kalmak uğruna olup bitenleri gizlememiş, gerçeği görüp göstermesini bilmiştir.

Bellum Iugurthinum (Iugurtha Savaşı)

Sallustius, kamu işlerinden elini eteğini çektikten sonra, kısa süre içinde *Bellum Iugurthinum*'u yazmıştır. Konu, Roma devletinin Numidia kralı Iugurtha'ya karşı İ.ö. II. yüzyılın sonlarında, 111-105 yılları arasındaki savaşıdır. Iugurtha Savaşı, yazarın doğumundan 20 yıl önce sonuçlandığına göre, Catilina tertibi gibi güncel bir olay değildir.

Sallustius, seçtiği konuyu açıkladıktan sonra, seçiminin nedenlerini de belirtmiştir: "savaş çekişmeli geçmiş, sınıf çatışması su yüzüne çıkmış, soslulara ilk kez gereken ders verilmiştir" (B. Iug., V, 1-2).

Sallustius'un bu konuyu seçmesinin iki nedeni olabilir: Birincisi yazarın yaşantısıyla ilgili somut bir nedendir: Sallustius, iç savaş sırasında Caesar'ın yardımcısı, sonra Africa Nova yöneticisi olarak bir süre Numidia topraklarında yaşamıştır. Her şeyden önce, orada yöreyi yakından tanımak olanağını bulmuştur. Ülkeyi tanıtıcı nitelikteki çoğu kez canlı, güzel betimlemeler bunun belirtisidir.

İkinci neden öznelidir. Roma, Numidia'da amcaoğulları arasındaki kavganın dışındadır, öte yandan Iugurtha'ya karşı başlatılan savaştan korku duymamaktadır. Ancak, Halk Partisi ile Soylular arasındaki anlaşmazlık kaygı uyandırmaktadır. İşte bu savaşta halk, yönetime tepki göstermekle varlığını belli etmiştir. Bu konu da Sallustius'un kamuya ve topluma ilişkin düşüncelerini açıklamasına elverişlidir. O, kamu işleriyle toplumsal durum arasındaki ilişkinin ayırındadır. Bu arada konu seçiminde Caesar'a yine yer verilmiştir. O zaman yeniden önem kazanan halkçı eğilimler içinde halktan gelme, halkçı Marius tutulmaktadır. O ise Caesar'ın eniştesidir. Marius, Soylular sınıfına karşı çıkmış, bunda da başarılı ol-

muştur. Iugurtha savaşının anlı şanlı kişisidir. Savaş sürüncemede kalmıştır, Iugurtha'nın senato üyelerini, elçileri parayla elde etmesi yüzünden uzayıp gitmektedir. Yazar, Numidia kralının para gücüyle çevirdiği dolapları kamu görevlerinde geçirdiği deneyimlerle kolayca görmüştür. Demek savaşın konusu, Sallustius'un eğilimlerine uygundur, siyasi ve toplumsal görüşünü açıklamasına elverişlidir. Sallustius böylece kamu işlerindeki yaşamını tarih alanında sürdürmüştür, kısaca söylemek gerekirse, siyasi görüşünde uygulamadan kuramsallığa geçmiştir.

Bellum Iugurthinum 114 caput'tan oluşmuştur. Yapıtın girişi, Catilina Tertibi'yle özde içerik ve bağlamdadır. Us gücüne dayanan tarihin konusu saptandıktan sonra, savaşın baş kişisi Iugurtha tanıtılmıştır. Numidia kralı Masinissa'nın ardılı Micipsa, yaşı iyice ilerleyince, krallığı oğulları Adherbal ve Hiempsal ile üzerine geçirdiği, kardeşinin evlilik dışı oğlu Iugurtha'ya bırakmıştır. İki kardeşle kuzenleri taht konusunda görüşmek üzere toplandıklarında anlaşmaya varamamışlardır. Başlayan gerginlik sürecinde Iugurtha'nın küçük kardeş Hiempsal'i öldürmesiyle tahtın iki kalıtıcısı birbirlerine düşman kesilmiş, Roma işe karışarak krallığı paylaşmıştır. Ancak, sorun böyle de çözümlenmemiş, Romalı elçiler uzaklaşır uzaklaşmaz Iugurtha ile Adherbal arasında savaş çıkmıştır. Adherbal, Roma'dan yardım istemiş, gönderilen araçlarla bir sonuç alamamıştır. Iugurtha, bu kez büyük kardeş Adherbal'i öldürmüş, bütün ülkeye egemen olmuş, Cirta'da oturan İtalya'lıları kılıçtan geçirmiştir. Roma halkı, bu olay karşısında dehşete düşmüş, Iugurtha'ya savaş açılmıştır. Konsül Calpurnius ile Scaurus güçlü ordularıyla Numidia'ya girmiş, birkaç kenti ele geçirmiş, ancak daha ileri gidememiştir. Çünkü Calpurnius, Iugurtha'nın parasına yenilerek Numidia'yı kollayan bir barış anlaşmasına boyun eğmiştir. Roma halkı buna büyük tepki göstermiştir. Halk temsilcisi Memmius'un etkileyici söylevi üzerine Iugurtha Roma'ya getirtilmiştir. Ancak, kral bu kez de Baebius adlı başka bir halk temsilcisini satın almayı başarmış, Masinissa'nın torunlarından Numidia tahtının adayı Massiva'yı öldürmüştür. Iugurtha, Roma'ya karşı kazandığı başarıları, "orada her şeyin satın alınabilir olduğunu" anlamasına borçludur.

Roma devleti, Numidia'ya bu kez Albinus, Aulus, sonra yeniden Albinus yönetiminde seferler düzenlemiştir. Albinus, Suthul'u kuşatmış, sonra da yenilgiye uğramıştır. Aulus paraya düşkündür, üstelik yeteksizdir. Iugurtha'nın karşısında ağır bir yenilgiye uğramıştır. Komutayı yeniden ele alan Albinus da artık işleri yoluna koyamamıştır. Önderlerin Iugurtha'nın oyununa gelmeleri savaşın uzayıp gitmesine yol açmıştır. Romalı-

ların bu beceriksizce tutumu, soylu Metellus'la birlikte değişmiştir. Yeni komutan, Muthul'da Iugurtha'yı yenilgiye uğratmış, Zama'da iyi bir çarpışma çıkarmış, Thala'ya değin ilerlemiştir. Iugurtha, Mauretania kralı Bocchus'la birlikte Cirta üzerine yürümüş, bu sırada komutanın el değiştirdiğini öğrenince, savaştan çekilmiştir. Artık savaşı halkçı Marius yönetecektir. Iugurtha ile Bocchus'un birleşik güçleri Roma ordusuna saldırıda bulunmuş, geri püstürtülmüş, yeniden saldırıya geçmiş, yine bozguna uğramıştır. Marius, yengi kazanmış olarak Cirta'ya girmiştir. Bocchus barış önermek üzere elçiler yollamıştır. Görüşmeler sonunda Sulla'nın isteği doğrultusunda Bocchus, Iugurtha'ya tuzak kurmuş, onu zincire vurup Sulla'nın önüne getirmiştir.

Demek Bellum Iugurthinum şöyle düzenlenmiştir: giriş, Iugurtha'nın kişilik çizimi, gençliği, ilk eylemleri, amcasının çocuklarına karşı acımasızca tutumu, onların canlarına kıyması, Roma devleti ile Numidia krallığı arasındaki savaşın aşamaları.

Savaşın gidişi Romalılar açısından iki aşama göstermektedir: Numidia'ya başlangıçta yollanan Calpurnius, Albinus, Aulus gibi komutanlar zamanında durağanlık, sonraları gönderilen Metellus'un, Marius'un güçlü önderliğinde canlılık ve yengi.

Yazar, konusuna başlamadan önce tarihsel çerçeveyi belirlemiş, olayları o güne değin getirmiştir. Iugurtha'nın özelliklerini anlatmış, Numidia kralının soyunu, krallığın o günkü durumunu tanıtmış, Mricipsa'nın ölümünden sonra kalıtçılar arasındaki sürtüşmeden başlayarak cana kıymaya değin giden çekişmeyi, Roma'nın bu olaylara karışmasını özetlemiştir.

Sallustius, Roma'nın iç siyasal durumuna değinmiştir: cumhuriyet yönetimindeki aksamaları göstermiş, bunların nedenleri üzerinde durmuştur. Halk sınıfıyla Soylular arasındaki çekişmeyi ele almış, Soyluların açgözlülüğünü sergilemiş, onları "venalis" (satılık) olmalarından ötürü kınamıştır. Yapıtta Gaius Gracchus'un ilkeleri ışığında gerçekleştirilmek istenen halkçı ülkülere yönelik sonuna değin bir direnme söz konusudur.

Sallustius, toplumsal sorunlara da başarılı bir biçimde yaklaşımda bulunmuş, bunların derinine inmiştir. Savaşın aşamaları arasında insanlara özgü kusurları göstermekten geri kalmamıştır. Örneğin "ambitio"¹, "invidia"¹, "luxuria"¹, "superbia nobilium"¹ v.b. Kişisel bencillik, partilerin çıkar kaygısı yurt yararlarını aşmaktadır: bonum publicum privata gratia devictum (B. Iug.)

Karşı cephe de Romalılardan geri kalmamaktadır. Afrika'da oymak başkanlarının çevirdiği dolaplar, kurnazlıklar, aldatmacalar, adam öldürmeler, örneğin Iugurtha'nın, kuzeni Hiempsal'i öldürtmesi (B. Iug., XII, 3-6)

Bellum Iugurthinum, De coniuratione Catilinae'a göre, daha yansızdır. Bunun için Metellus ile Marius'un çizgilerine bir göz atmak yeterlidir: Sallustius, soylu Metellus'u Romalılarla Numidia krallığı arasındaki savaşı başarı yoluna sokan ilk komutan olarak göstermiş, onu bu bakımdan övmüştür. Buna karşılık Marius'a karşı tutumundan ötürü yermiştir (B. Iug., LXIV, 4). Marius'u "soyunun eski olmayışı dışında her şeyi vardı" diye betimlemekle iyi nitelikleriyle tanıtmış, ancak, kazandığı başarıda "işlerin yolunda gitmesinin payı olduğunu" açıkça söylemekle (B. Iug. XVII, 2) nesnel bir gözlemci kalmasını bilmiştir.

Bellum Iugurthinum'ün göreceli olarak yansızlığında, söz konusu savaşın zaman bakımından uzaklığının etkisi olmalıdır.

Sallustius, De coniuratione Catilinae'yla deneyim kazanmıştır. Birinci yapıtında yazılı, sözlü hiçbir kaynak göstermezken, ikincisinde nerdeyse kaynakçasını vermiştir: çağdaş belgeler, Sisenna'nın *Historiae*'ı (B. Iug., XCV, 2), olayların içindeki Scaurus ile Sulla'nın Anıları, Numidia'nın eski krallarından Hiempsal'in olduğu söylenen Kartaca Kitapları (Kartaca dilinde beş kitap) (B. Iug., XVII, 7). Bunlara sözlü kaynak da eklemiştir: yerinde topladığı bilgiler (B. Iug., XVII, 7; XVIII, 2).

Sallustius böylece bugünün tarih anlayışına yakın bir yol izlemiş, belgesel değeri olan bir tarih yapıtı ortaya koymuştur. *Bellum Iugurthinum*, De coniuratione Catilinae'a göre daha başarılı bir tarih yapıtıdır.

İki monographia'nın ortak yanları

Catilina Tertibi ile Iugurtha Savaşı yapı bakımından ortak özellikler taşımaktadır. İkisinde de başlangıçta bir önsöz bulunmakta, bunu konunun sunuluşu izlemektedir. Olaydan ya da savaştan önce baş kişi ve ortam tanıtılmaktadır. Ancak, iki yapıtta bunların sıralanışı birbirinin tersidir: Catilina Tertibi'nde ilkin Catilina, sonra toplum, Iugurtha Savaşı'nda ilkin Numidia kral ailesi, ardından savaşın baş kişisi Iugurtha tanıtılmaktadır. Bu değişiklik, konuların gereğidir. Yazar, bu önbilgilerle olayların gelişmesine ışık tutmaktadır.

Sallustius'un bu iki yapıtında "proemia" (önsözler), kişilikler, söylevler, excursus (konudan sapmalar) gibi öğeler bulunmaktadır.

Proemia

Sallustius, tarih türü geleneğine uygun olarak²¹ yapıtlarında konuya doğrudan doğruya değil, birer önsözle başlamıştır. İki de gerek biçim gerek öz bakımından birbirine çok benzemektedir: dört caput'tan oluşan, aşağı yukarı özdeş uzunluktaki bu iki önsöz, özdeş özellikler göstermektedir: kişiseldir, yazar üzerine bilgi vermektedir, felsefi içeriklidir, insan kavramını ele almaktadır, siyasaldır, Roma'da kamu yaşamının içyüzünü sergilemektedir. İlk iki caput'ta konu insandır, insanın yapısı ve amacıdır. Hellenismus çağı tarihçiliğinde insan, türün odak noktasında bulunmaktadır. Sallustius'a göre insan "animus" (kimi zaman "ingenium" ya da "spiritus") ile "corpus" öğelerinin bileşimidir. "Ruh-beden" ikilisini belirten örneklerin sayısı, önsözün uzunluğuna oranla hiç de az sayılmaz (Cat., I, 2; I, 5; II, 1; II, 8; B. Iug., II, 1-4).

"Corpus" insanın somut varlığı, "animus" ise duyan, düşünen yanıdır. Bedenin gücü "vis", ruhun gücü "virtus"tur (Cat., I, 5; II, 3; B. Iug., II, 2). Sallustius'un "corpus" yerine "vis"i kullandığı da görülmektedir (Cat., I, 3). Sallustius, ruh ile beden ilişkisini toplumdaki "efendi-köle" durumuna benzetmiştir: "animus"un "imperium"una karşılık "corpus"un "servitus"u vardır (Cat., I, 2; B. Iug. I, 3).

Sallustius, ruh-beden ikilisinde insanın tinsel yanının özdeksel yanından üstün olduğu görüşünü savunmaktadır. "İnsan doruğa beden gücünü göstererek değil, kafa yetilerini çalıştırarak ulaşmaktadır."

Kişilikler

Tarihi yaratan kişilerdir, olaylar onların elinde biçimlenip gelişmektedir. Nitekim Yunan tarih yazımında kişilik çizimine geniş yer verilmiştir. Thukydides de bu konuda öncüllerine uymuştur. Ayrıntılı biçimde sunduğu devlet adamı Perikles'in kişiliği bilinen bir örnektir. Onun izinde giden Sallustius da olaylara yön veren kişileri çizmiştir. İki monographia'sında belli başlı kişileri kendi "insan anlayışı" içinde, dış görünüşleriyle ve içyüzleriyle ortaya koymuştur.

²¹ Miletos'lu Hekataios'un "Geneologiai" adlı yapıtından kalan fragmente dayanarak tarih yazımında daha başlangıçta, İ.ö. VI. yüzyılın sonlarında bu tür yapıtlarda önsöz bulunduğu anlaşılmaktadır. Hekataios adını, yurdunu belirtmiş, gerçeği söyleme isteğini dile getirmiş, konusuna belli belirsiz değinmiştir. Herodotos ise onun gibi başlamış, ancak, Yunanlılarla yabancılar arasındaki savaştan daha açık söz etmiştir. Buna güttüğü amacı eklemiştir.

Yazar, *De coniuratione Catilinae*'da özellikle dört kişi üzerinde durmuştur: Catilina, Sempronia, Caesar, Cato.

Tertibin kahramanı Catilina'yı, daha konuya girmeden, birkaç sözle eksiksiz olarak tanıtmıştır: gücü yerinde, kafası çalışır biri olan bu soylu, doğuştan bozuk bir insandır (Cat., IV, 1). Bundan sonraki çizgiler bu ana özelliklerin açıklanmasından başka bir şey değildir. Böylece kendisinin başlangıçta öne sürdüğü görüş pekişmektedir. Örneğin "açlığa, susuzluğa, soğuğa, uykusuzluğa dayanması onun sağlam yapısını, atak, kurnaz, döneç olması, olayları çarpıtması onun kötülüğe eğilimli doğasını göstermektedir.

Sallustius'un Catilina'sı genel çizgilerinde Cicero'nun Catilina'sıyla birleşmektedir; sonuç olumsuz bir kişiliktir: Catilina kendi başına olduğu gibi başkalarının da başına iş açan bir yaratıktır. Tanrıların ve insanların koyduğu kurallara uymayan biridir²².

Yapıtta Catilina, adı geçsin geçmesin, hep olayların içindedir. Yazar onu biraz dış görünüşüyle, çokça da içyüzüyle anlatmıştır. onun yüreğinde duyduklarını, kafasından geçirdiklerini ince bir sezgiyle ortaya koymuştur.

De coniuratione Catilinae'daki kadın tipi önemlidir. Burada Sallustius'un "insan kavramı"ndaki "corpus"un yerini "forma" (biçim, güzellik), "animus"un yerini "ingenium" (yetenek) almıştır. Sempronia iyi öğrenim görmüş, kendi ortamına yaraşır, Roma göreneğince hoppa, züppe bir kadındır²³. Bu kişilik çizimi, öbürleri arasında başlı başına bir değer taşımaktadır.

Yapıtta en bilinen betimlemeler Caesar ile Cato'nunkilerdir. Biri kendi canına kıyan, öbürü zamanının belli başlı kişilerince canına kıyılan kişi, kafa yapıları, görüşleri bakımından birbirine ters düşen bu iki Romalı karşı karşıya getirilmiştir. Cato'da "integritas" (tertemizlik), "severitas" (ağırbaşlılık), "constantia" (kararlılık), "pudor" (ar), "abstinentia" (çekinme) gibi eski Roma erdemleri bulunmaktadır²⁴. Caesar ise üyesi olduğu Soy-lular sınıfına değil, halka yakındır, insancıldır, yumuşak yürekli, buna karşılık eğilmeyi bilmeyen biridir.

²² Catilina'nın, sevdiği kadın uğruna, oğlunun kanına girdiği söylentisi vardır (Cat., XV, 2).

²³ Sempronia, İ.ö. 77 yılı konsülü D. Iunius Brutus'un kızıdır.

²⁴ Sangiacomo, adı geçen yapıt, s. 144: Paladini, *Sallustio*, Palermo, 1948, s. 16.

Yaratılışları, davranışları birbirinden ayrı bu iki Romalı, yücelikte birleşmektedir. Sallustius, onları konuşturduktan, bunun senatodaki etkisini belirttikten sonra, onları değerlendirmiştir (Cat., LIV).

Bellum Iugurthinum'da uzun yıllar süren savaşın iki kanadından birçok kişilik bulunmaktadır. Masinissa, Micipsa, Iugurtha, Adherbal, Hiempsal, Bocchus, Massiva, Bomilcar, Gauda, Nabdalsa, Dabar Afrika kesiminden olanlardır. Bunların kimi uzunca betimlenmiş, kimi şöyle bir çiziktirilmiş, kiminin ise yalnızca adı anılmıştır.

Savaşın öbür kanadından Calpurnius, Scaurus, Bestia, Baebius, Albinus, Aulus, C. Mamilius, Metellus, Marius, Sulla, A. Manlius belli başlı kişilerdir. Sallustius, bu kişilerden gerekli gördüğü ölçüde söz etmiştir.

Görüldüğü gibi, bu oylumlu yapıttaki kişiliklerin sayısı konuyla orantılıdır.

Sallustius ilkin savaşın en önemli kişisini betimlemiştir. Savaşa neden olan Iugurtha kendinde beden gücü ile us gücünü birleştirmiştir. Numidia ırkının iyi niteliklerini üzerinde toplamıştır. Romalı Scipio, onun herkeşe bilinen erdemlerini amcası Micipsa'ya bir mektupla övmüştür. Ne var ki Iugurtha, yeteneğini tutkusuna kurban etmiştir. Tek başına ülkeye egemen olmak uğruna cana kıymış, rüşvetle birtakım kimseleri baştan çıkarmış, amacına adım adım yaklaşırken, dürüst komutanlar karşısında ilkin duraklamış sonra da yenilgiye uğramıştır. Iugurtha yetke tutkusuyla gözü dönmüş bir kişiliktir.

Yapıtta yine Afrika kesiminde Iugurtha'ya taban tabana zıt biri vardır: kral ailesinden gelen Gauda. Sallustius onu hastalıkların güçsüz düşürdüğü, bu yüzden de kıt akıllı biri olarak tanımlamakla yetinmiştir (B. Iug., LXV, 1).

Yazar, yine kral ailesinden gelen Massiva'yı betimlememiş, onun başına gelenleri anlatmakla yetinmiştir (B. Iug., XXXV). Bu kanatta geri kalan kişilikler Afrika'nın başka halklarından, örneğin Bocchus Mauretania kralıdır.

Savaşın Roma kanadında önde gelen iki kahramandan öncül Metellus Soylular sınıfının, Marius ise halk sınıfının üyesidir. Metellus, Sallustius'un gözünde "... yılmaz, atılgan, Halk partisine düşman olmasına karşın, değişmez ve tertemiz bir ünü olan insandır (B. Iug., XLIII, 1). Bu sözler eski Romalı tipinin tanımıdır, demek, Sallustius'a göre, Metellus erdemlidir.

Yazar, Metellus'un askerlik gücünü övmesine karşılık onun soyluluğundan ileri gelen büyülenme duygusunu yermiştir (B. Iug., LXIV, 4).

Sallustius, Marius'u betimlerken, onu insana özgü bildiği niteliklerle donatmıştır: "probitas" (dürüstlük), "industria" (çalışkanlık). Marius'un "gloriae avidus" (üne susamış) olması Sallustius için en soylu amaca yönelmek demektir.

Yapıtta geleceğin ünlü kişilerinden Sulla da tanıtılmaktadır. Sallustius, "gens Cornelia"dan (Cornelius soyundan) gelen bu soyluyu kötü yanları olmakla birlikte iyi yanları ağır başan biri olarak çizmiştir (B. Iug., XCV, 3-4). Sangiacomo da genel çizgilerden olumlu bir sonuç çıktığı kanısındadır²⁵.

Sallustius'un çizdiği kişilikler ya kendi sınıfının ya da kendi halkının simgesidir. Örneğin Catilina, kendi ortamının içinden çıkmış bir örnektir. İ.ö. 77 yılı konsülü olan D. Iunius Brutus'un karısı olan Sempronia, toplumun yüksek katmanında onun niteliklerini taşıyan kadın türünü simgelemektedir. Ballum Iugurthinum'da Marius iyi bir Romalı asker tipini canlandırmaktadır. Belirgin kişilikler, yaşanan zamanı, tanık olunan durumları, insanların eğilimlerini göstermektedir.

Sallustius'un ayrıntılarıyla, ustaca çizdiği renkli, canlı çizimler belleklerde iz bırakmıştır.

Orationes (söylevler, konuşmalar)

Anlatılan bir olayda kişilerin konuşmalarına yer vermek Yunan yazınında eski ve yaygın bir gelenektir. Daha "epos" (destan) türünde bunun örnekleriyle karşılaşılmaktadır.

Tarih türünde ise Thukydides, geçmişte iz bırakmış kişilerin özelliklerini söylevleriyle ortaya koymuştur. Atina'nın siyasal ortamı, söz söyleme sanatının kullanılmasına çok elverişlidir. Halk yönetiminin sağladığı özgürlük ortamında kamuya açık yerler, halk kurultayları, yargı yerleri, tiyatrolar, şenlikler bu sanatın uygulama alanıdır. Yunan tarih yazıcılığında söylevlerin nerdeyse hepsi çift çift düzenlenmiştir. Tarihçi, sorunu iki yanlı ele almaktadır.

²⁵ Sangiacomo, adı geçen yapıt, s. 206.

Sallustius, yapıtlarına, Yunan tarihçiliğinde olduğu gibi, söylevler koymuştur²⁶. Söylevler, kişileri dolaysız tanımaya ve değerlendirmeye yarayan anlatım biçimidir, onlara canlılık veren araçtır.

De coniuratione Catilinae'da üç konuşmacı vardır: Catilina, Caesar, Cato.

Catilina usta bir konuşmacıdır. Birinci söylevinde seslendiği kimseleri kurnazca kendinden yana çekmek için onların her türlü isteklerini karşılamaya söz verir. Kimilerinin içinde bulunduğu yoksulluk "alın yazısı" değildir. İnsanca yaşamak için kurulu düzene karşı çıkmalı, gerekirse kaba güce başvurmalıdır. Catilina, anlı şanlı varıl kesimin egemenlik tutkusunu körükleyerek kendi çevresinde toplanmasını sağlamıştır. İnsanları avlamayı, elde etmeyi bilen kurnaz bir önderdir. Çökmekte olan bir toplumda değer yargılarını yitirmiş kimselerden kendi amacına ulaşmak için yararlanmasını bilmıştır.

Catilina, ikinci söylevinde, içine düştüğü o umarsız durumda geriye kalan erlerini elinde tutmak için çırpınmaktadır.

Yapıtta söylev veren kişiliklerin büyüklüklerine koşut iki konuşma yer almaktadır. Caesar ile Cato'nun konuşmaları, örnek alınması gereken olgunlukta iki kamu yüksek görevlisinin devletten yana tutumunu simgeleyen söylevlerdir.

Caesar, insanın usu yerine duygularına kapıldığı zaman, doğru yolu bulamayacağı kanısındadır. Yöneticilerin başarısızlıkları, yersiz işleri duygusal tepkilere bağlıdır. Bireyler gibi devletler de yansız davranmalıdır. Devlet, toplumun esenliğini bozmaya yönelik bir güç birliğini bile bağışlamasını bilmelidir. Devletin saygınlığına leke sürülmemesi için bu denli büyük bir hoşgörü gereklidir. Eski Romalıların geçmişte iz bırakmış davranışlarından örnek alınmalıdır. Caesar'a göre de suçlular ceza görmelidir; ancak, yasaların öngördüğü çerçeve dışına taşmadan. Caesar, suç ağır da olsa, ölüm cezasını onaylamamaktadır. Çünkü ölüm ceza değil, kurtuluştur, öte yandan soruna her zaman çözüm getirmez, yeni sorunlar yaratır. Bu deneyimli devlet adamının görüşü aynı zamanda kendi geleceği ve sonrası için de bir öngörü olmuştur.

Sallustius, Caesar'ı her türlü düşünceye saygı gösteren, olaylara nesnel bir gözle bakmasını bilen biri olarak konuşturmuştur.

²⁶ Eski Çağda tarih, retoriğe sıkı sıkıya bağlıdır. Cicero bu konuda "opus est maxime oratorium" demektedir.

Yazar, Caesar'ın konuşmasının ardından Cato'yu konuşturmakla iki karşıt savı yanyana sunmak olanağını bulmuştur. Böylece Thukydides'in genel yöntemini bir kez olsun uygulamıştır. Cato, tertibe gereken önemi vererek devletin varlığına yönelik bir eylemin elebaşlarına verilecek ceza konusunda ancak "ölüm" önermektedir.

Sallustius, her iki konuşmacının devlet, toplum, insanlar, gelenek, töre konusundaki görüşlerine, Catilina sorunu karşısındaki tutumuna içtenlikle katılmaktadır.

Bellum Iugurthinum'da Afrika kesiminden ikisi büyük, biri küçük olmak üzere üç konuşma, Roma'dan ise uzun iki konuşma yer almaktadır.

Numidia kralı Micipsa, ölümünden önce iki oğlu ile oğul edindiği Iugurtha'yı yanına çağırması; dostlarının, akrabalarının önünde üçüne de öğüt vermiştir. İlk Iugurtha'ya seslenmiş, uzun uzun kendisinin ona ettiği iyilikleri anımsatmış, yine böyle onun ülkesine büyük şan kazandırdığını anlatmış, onun yaşına başına güvenerek krallığın gözetimini birinci derecede ona bırakmıştır. Sonra oğulları Adherbal ile Hiemsal'den Iugurtha'nın sözünü dinlemelerini, onu örnek almalarını öte yandan ondan geri kalmamalarını istemiştir (B. Iug., X).

Micipsa, sorumluluğunu bilen bir kral ağırbaşlılığıyla konuşmuştur.

Yine Afrika kesiminden Adherbal, kral oğlu olmasına karşın, içine düştüğü acınacak durumdan kurtulmak için bir konuşmayla Roma ile kendi ataları arasındaki eski ilişkilere, anılara dayanarak senatoya başvurmuştur. Iugurtha'dan haklı gerekçelerle yakınmış, eski dostları ve bağlaşıkları olan Roma devletine, Numidia'yı yıkımdan koruması için yalvarmıştır. Ancak, yardım isterken bile soyuna sopuna yaraşır biri olarak başı diktir (B. Iug., XIV).

Bundan sonraki iki konuşma Roma kesimindedir. Halk partisi temsilcisi Memmius, soyluların çalılı tutumlarını, halkın uğradığı haksızlıkları coşkuyla dile getirmiş, ezilmiş kesime, üzerinden ölü toprağını silkelemesi, suçluları yola getirmesi için uyarıda bulunmuştur. Söyleyiş biçimi çok canlı ve etkilidir.

Tıpkı böyle soylulara karşı, halktan yana bir konuşma daha vardır. Marius konsül seçilip savaşın komutası kendisine verildiğinde, halka büyük bir söylev vermiştir. Burada çaptan düşmüş, değerini ve etkinliğini yitirmiş, baştan çıkmış soylular takımını alabildiğine suçlamıştır; kendisi

ise olduğu gibi, halkın bağrından çıkmış, kökenine bağlı, bu doğrultuda sonuna değin yürüyecek bir “homo novus” (yeni adam) olarak belirmiştir. Soyluların tükenmiş güçlerinin karşısına kendisinin yeni güçlerle çıktığını belirtmiştir. Onları birlik içinde olmaya yönelterek yeni muştusu vermiştir.

Marius’un söylevi yapıtın en büyük ve en önemli konuşmasıdır. Bunun dışında iki küçük konuşma daha vardır ki, bunlar iletişimi sağlamak üzere söylenmiş sözlerdir. Sulla, Bocchus’u Romalılarla barışa çağırması (CII), Mauretania kralı ise daha önce topraklarını korumak için ister istemez savaştığı, şimdi ise savaşı bıraktığı biçiminde yanıt vermiştir (B. Iug. CX).

Sallustius, yapıtlarına serpiştirdiği söylevlerle, kendisi aradan çekilerek, kişiliklerin doğrudan doğruya tanınmasını sağlamıştır. Söz söyleme kuralına uygun, güzel, etkili konuşmalar konuşmacının kişisel ve kamu katındaki özelliklerini yansıtan parlak birer örnektir.

Excursus (konudan sapmalar)

Sallustius’un bir özelliği de “excursus”lardır. Bunlar, yazarın gerekli gördüğü olayları, durumları, belirlemeleri aktarmak için konunun akışına yandan katılan kollarıdır. Böylece her şeyin apaçık görülmesi amacı güdülmektedir. Örneğin *Catilina Tertibi*’nde iki “excursus” bulunmaktadır. Sallustius bunların birincisinde Roma’nın siyasal ve toplumsal durumunu gözler önüne sermiştir: Roma’nın geçmişinden kabataslak söz etmiş, kendi zamanıyla eski dönemleri karşılaştırmış, geçmişteki tertemiz törelerin kendi zamanında bozulduğu sonucuna varmıştır (Cat., VI-XIII). Yine bu yapıtında ikinci “excursus”ta tertibin toplumsal ortamını anlatmıştır. Tertipçilerin ruh durumlarını, halk sınıfının yaşam koşullarını, Roma’da kamu kesimini, toplum yapısını belirtmiş, halk sınıfıyla soylular arasında süregelen çekişmelerden söz etmiş, Catilina olayının doğuş nedenlerini açıklamıştır (Cat., XXXVI, 4-XXXIX, 5).

Sallustius, *Iugurtha Savaşı*’nda birbiriyle savaşan iki halk ve savaş alanı üzerine bilgi vermek üzere konu dışına çıkmıştır. Numidia ile ilgili olarak yeri ve yerlileri anlatmıştır (B. Iug., XVII-XIX); Roma’ya ilişkin olarak da Roma toplumu içindeki kaynaşmayı göstermiş, partiler arasındaki çatışmayı ele almıştır (B. Iug., XLI—XLII). Leptis ile Syrtis kentlerinin kuruluşu, konumu üzerine bilgi vermiştir (B. Iug., LXXVIII-LXXIX).

Historiae (Tarih)

Sallustius, yaşının son yıllarında yeni bir yapıt yazmaya yönelmiştir. Cornelius Sisenna'nın *Historiae*'ni bıraktığı yerden sürdürmek için Sulla'nın ölüm yılı olan İ.ö. 78'den sonraki on iki yıllık dönemin olaylarını ele almayı tasarlamıştır. Sertorius'a karşı savaş (80-72), Spartacus başkanlığındaki köle ayaklanması (73-71), Pompeius komutasındaki Korsan savaşı (78-67), Üçüncü Mitridates savaşı gibi birbirinden farklı insanların yer aldığı birbirini izleyen önemli olaylar bu kitabın kapsamına girecekti. Görüldüğü gibi, bu yapıt, daha uzun bir çaba gerektirecekti. Yazar, sıkıntısını çekerek yaşadığı yılların öyküsünü, Sulla'nın devleti içine düşürdüğü durumu, Halk partisinin kendisini göstermesini, adım adım yükselmesini anlatmak amacını gütmüştür. Olasılıkla İ.ö. 40 yılından önce yazmaya başladığı "Yıllık" biçimindeki yapıtını bitiremeden ölmüş olmalıdır. Kitabın yarım kalması bu yüzdendir.

Ya kitap kitap ya da birkaç kitap bir arada yayımlanmış olan *Historiae* tümüyle elimize geçmemiştir, beş kitaplık yapıttan dört söylev ile iki mektup kalmıştır: Konsül Lepidus'un Roma halkına söylevi, L. Marcius Philippus'un senatoda Lepidus'a karşı konuşması, C. Cotta'nın Roma halkına söylevi, Pompeius'un senatoya mektubu (konsülün İspanya'daki ordusuna yardım istemek üzere yazdığı bu mektup çok ilginçtir), Halk temsilcisi Macer'in halka söylevi, Mithridates'in Part kralı Arsaces'e mektubu.

Çeşitli elyazmalarında bunların dışında kimi parçalar da yer almıştır: Spartacus ayaklanmasının başlangıcı, bir ölçüde 75-74 yılı olaylarının öyküsü ile Pompeius'un mektubunun büyük bölümü. Bir de çeşitli yazarlarda *Historiae*'dan pek çok küçük küçük alıntılar bulunmaktadır.

Augustus çağı ozanları, örneğin Vergilius, Horatius okumak olanağını buldukları *Historiae*'dan yararlanmışlardır. Yunanlı Plutarkhos, Dio Cassius gibi yazarlar yapıtı görmüştür. Kitap İ.s. V. yüzyıla değin gelmiştir.

Sallustius, öbür yapıtlarında olduğu gibi, burada da felsefi düşüncelerini belirtmiş, söylevler aktarmış, iç karartıcı kişilik çizimlerine yer vermiş olmalıydı. Yurttaşlar arasındaki anlaşmazlıkları, ortaya çıkışları ile gelişmeleri süreci içinde işlemiştir.

Sallustius üzerinde Yunan yazısının etkisi

Cumhuriyet döneminin son tarihçileri olan Caesar ile Sallustius, Yunanlı filozof tarihçi Polybios ile Poseidonios'un etkisi altında kalmıştır.

Monographia'lar, felsefî nitelikli önsözleriyle bunlardan ikincisine bağlıdır. Buradaki ana düşünce olan “dualisme” Pythagoras'ı, Platon'u anımsatmaktadır. “Usun üstünlüğü” savı ise Aristoteles'e değin gitmektedir.

Sağtöre konusunda katı kurallar koymak Stoacı görüştür. Demek ki Sallustius'un düşünce yapısı için belli bir Yunanlı örnek aramak doğru değildir. O, birbirinden farklı yazarların, düşünürlerin yazılarından yararlanarak karma bir doku ortaya çıkarmıştır.

Sallustius'un tarih türünde Yunanlı örneği Thukydides'tir. Thukydides, “Peloponnesos Tarihi” adlı siyasal tarih başyapıtında düşüncesinin derinliğiyle, sanatının yalınlığıyla, ağırbaşlılığıyla kendini göstermiştir. Sallustius onu öz ve biçim bakımından izlemiştir. Onun doğrultusunda siyasal tarih yazmıştır. Olayları anlatmanın yetmediği, açıklamak gerektiği bilincine erişmiştir. Bunun için geçmişe uzanmış, siyasal durumla, toplum-sal yapıyla, törelerle ilgilenmiştir.

Thukydides, yapıtında karamsar bir tutum içindedir: savaş süresince halkın duygularını, çekişme yüzünden insanlarda görülen değişiklikleri anlatmış, açıklamada bulunmamıştır. Olaylara yukarıdan bakmaktadır. Sallustius ise olayların nedenlerini çağının eksiklerine, kusurlarına bağlamıştır. Psikolojik yorumda örneğinden ileridedir.

Söylev ögesi iki yazarın da yapıtlarında belirgindir. Thukydides gibi, Sallustius da anlamı aktarmış, söylevi verenin ağzından kendisi yazmıştır. Bu ortak yöntemleridir. Ancak, Thukydides, konuşmanın özüne bağlı kalırken, Sallustius, konuşmaları daha kişisel, dolayısıyla daha canlı kılmasını bilmiştir. İki yazar, söylevleri sunuş biçiminde ayrılmaktadır: Thukydides, konuşmaları çift çift düzenlemiş, böylece sorunu iki yanlı ele alarak tartışma olanağını bulmuştur. Sallustius onun bu yöntemine bir tek kez, Caesar ile Cato'yu ardarda konuşturarak uymuştur.

Thukydides, tarih yapıtında coğrafya bilgisinin ne denli önemli olduğunu bilmesine karşın, ancak olayların daha iyi kavranabilmesi için yerle ilgili açıklamalarda bulunmuştur; demek olayları ön düzleme koymuş, coğrafyayı bunlara ışık tutmak için kullanmıştır.

Sallustius görülmemiş, büyüleyici yerleri gerekli ayrıntılarla bolca betimlemiştir: sarp, kayalık, ıssız yerler, in cinin top oynadığı ormanlar, gözlerden uzak kalmış gizemli köşeler, buraları savaşın geçtiği alandır. Yazar, yöreyi tanıdığı için, bütün görüntüleri resim gibi gözler önüne sermiş-

tir. Bunları kendi gözleriyle görüp oraları yadırganan, yabancımsı görünüşleriyle çizmiş, etki uyandırmasını bilmiştir.

Tarih, öbür yazın dalları arasında retorığın en çok etkisi altında kalan türlerden biridir. Söylevler bunun kanıtıdır. Sallustius'un söz söyleme alanında Yunanlı Isokrates'i, Lykurgos'u, Demosthenes'i izlemiş olduğu bilinmektedir²⁷.

Roma yazınında Sallustius'un yeri

Sallustius, monographia yazmakla Roma yazınında Caelius Antipater'in, *De coniuratione Catilinae*'da konusunu çağından seçmekle Sempronius Asellio ile Sisenna'nın izinden gitmiştir. Yine Sisenna'dan önsözlerinin felsefi içeriği ve törelere ilişkin "excursus"lar (konudan sapmalar) konusunda etkilenmiştir.

Sallustius, olaylara yorum getirmesi bakımından Cato'ya benzemektedir. Zamanı geçmiş sözcükler ve deyimler kullanmakta da kimi zaman ona yakındır. Yazarı bilinmeyen bir epigramda Cato'ya biçim bakımından benzerliklerine değinilmiştir²⁸.

Sallustius, Thukydides'in "severitas"ı (ağırbaşlılığı) ile Cato'nun arkaizmini birleştirmiştir. Yazında Calvus ve grubuna bağlıdır.

Sallustius'un Roma yazını üzerinde etkisi büyük olmuştur, özellikle tarihçiler, Titus Livius, Tacitus ondan yararlanmıştır. Tacitus ondan çok etkilenmiş, onun kısa anlatım biçimini ve sağtöreye yer veren tarih anlayışını almıştır. Onun gibi kamu yönetimi ve sağtöre konusunda karamsardır.

Çağlar boyunca Sallustius

Sallustius ve yapıtları üzerine bunların yayımlanmasını izleyen çağdan başlayarak bugüne değin varılan yargılar çeşitlidir, çoğu kez birbirine karşıttır. Ölçsüz övgülerle aşırı yergiler birbirine karışmıştır.

²⁷ "quos (Isocratem et Gorgiam) secutus videlicet C. Sallustius in bello Iugurthino et Catilinae..." (Quintilianus, *Institutiones oratoriae*, III, 8, 9).

²⁸ "nec minus noto Sallustius epigrammate incessitur:

Et verba antiqui multum furate Catonis
Crispe, Iugurthinae conditor historiae"
(Quint., *Inst. or.* VIII, 3, 29).

Sallustius ilkin kendi ülkesinde göze çarpmıştır. Augustus çağı aydınlarından Asinius Pollio, onu eski sözcüklere aşırı düşkünlüğünden ötürü kınamıştır²⁹. Oysa Sallustius, sözcüğün kendisi ve biçimi bakımından arkaizmi yeğlemekle yapıtlarına soyluluk kazandırmıştır.

İ.s.I yüzyıl yazarlarından Quintilianus, onun yine biçimine değinmiş, onun uyguladığı “brevitas”tan, “kısa yoldan söyleme”den sakınmak gerektiğini belirtmiştir³⁰.

Yaşamının üçte biri I. yüzyılda, üçte ikisi de II. yüzyılda geçen Suetonius da Sallustius’un ayrıntılara kaçmayan, kısa anlatımı nedeniyle “obscuritas”ından söz etmiştir³¹. Ancak bu “karanlık olma, anlaşılmama” savı pek geçerli sayılmamalıdır. Sallustius az ve öz söylemiştir, ancak, bunda ölçüsünü bilmiştir, anlamı gizleyecek noktaya varmamıştır.

Sallustius’un tarihçiliği ise beğenilmiştir. Quintilianus, onu çekinmeden Yunanlı tarihçi Thukydides’le bir tutmuştur³². Martialis, ona Roma tarihçileri arasında birinci yeri vermiştir³³.

Tacitus ondan “Romanarum rerum florentissimus auctor” (Roma tarihçiliğinin en parlak yazarı) diye söz etmekle onun bu türde en yetkin yazar olduğunu söylemek istemiştir (Annales, III, 30).

Aulus Gellius ondan pek çok söz etmiş, sözcüklerin anlamı için onun yapıtlarından yararlanmıştır. Sallustius’un sözcükleri hangi anlamda kullandığını inceden inceye araştırarak seçiminin yerli yerindeliğini, doğruluğunu ortaya koymuş, böylece yazarı eleştirenlere karşı çıkmıştır (Noctes Atticae, IV, 15; VI, 17; X, 17; X, 20; X, 26; XIII, 30; XVI, 10; XVIII, 4).

Sallustius’un yapıtları Ortaçağda önsözleri dolayısıyla çok ilgi çekmiş, çok okunmuş, beğenilmiştir. Bol sayıda el yazmaları bunun kanıtıdır.

²⁹ “De eodem Asinius Pollio in libro, quo Sallustii scripta reprehendit ut nimia praeceptorum verborum affectatione oblita, ...” (Suetonius, adı geçen yapıt, s. 259).

³⁰ “Sunt enim haec vitia non, tantum brevitatis gratia refugienda.” (Quint., Inst. or., IV, 2, 45).

³¹ “(Asinius Pollio) cum sibi sciat nihil aliud suadere quam ut noto civilique et proprio sermone utatur, vitetque maxime obscuritatem Sallustii et audaciam in translationibus (Suetonius, De grammaticis et rhetoribus, 10).

³² “At non historia cesserit Graecis, nec opponere Thukydidi Sallustium verear, ...” (Quint., Inst. or., X, I, 101).

³³ “Hic erit, ut perhibent doctorum corda virorum, primus Romana Crispus in historia. (Epigr., XIV, 191).

Sallustius, Rönesans döneminde çok tutulmuştur. Ancak, zamanla Tacitus onun yerini almıştır. Kimilerinin yargısıyla Sallustius değerce Livius'tan önce, Tacitus'tan sonra gelmektedir. Bu değerlendirme oldukça yaygındır.

Fransız Devrimi sırasında Sallustius'un söylevleri duvarlara asılmıştır. XIX. yüzyılda Mommsen onun yan tutan tarihçi olarak görmekte birlikte, Roma'da tarihin Caesar ve Sallustius'la başladığını söylemektedir.

Büchner onu yeri doldurulmayan tarihçiler arasına koymuştur³⁴. Bury, Roma'da üç büyük tarihçi olarak Sallustius, Livius, Tacitus'u saydıktan sonra birinciliği Tacitus'a vermiş, Sallustius'u onun arkasına koymuştur. Bugün bu iki tarihçinin çeşitli yönleri irdelenerek kimin hangi bakımdan ağır bastığını belirlemek yoluna gidilmektedir.

³⁴ Bücher, Le Jugement historique de Salluste, Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg, 41e année, N° 1, Octobre 1962, p. 310.

“*Iugurtha Savaşı*” çevirisi üzerine

Sallustius'un günümüze olduğu gibi kalan iki yapıtından biricisi olan “*Catilina Tertibi*”nin Türkçeye çevrilip yayımlanmasının üzerinden uzun yıllar geçti*. İkincisi ise, önsöz ile Marius'un söylevi bir yana bırakılırsa, Latin dili uzmanlarınca ele alınmadı. Oysa, ana konusundan çok yapıyı oluşturan öğelerin süslediği “*Bellum Iugurthinum*”, güzel bir dokudur. Geçmişin bu kesitinin öyküsü, Tür okurlarına Sallustius'u büyük ölçüde tanıtmayı, geç de olsa, sağlayabilmelidir. Geriye onun “*Historiae*”ından parçalar kalıyor ki, bunları da kısa zamanda bitirip sunmak, tarihçiyi tümüyle anlamak için gereklidir. *Iugurtha Savaşı*'nın güdülen amaca ne ölçüde ulaştığı genel olarak çeviriyle ilgilenenlerin özel olarak da uğraşanların yargısına sunulmuştur.

Çeviride başlıca şu yayınlara başvurulmuştur:

C. Sallusti Crispi *Bellum Iugurthinum*, a cura di Enrica Malcovati, Paravia, Torino, 1963, p. 244.

Caio Sallustio Crispo, *La Guerra Giugurtina*, Introduzione e Commento di Marcello Campononico, Carlo Signorelli, Milano, (1965), p. 205.

Sallustio, *La Guerra contro Gurgurta*, a cura di Luigi Annibaletto, Società Editrice Dante Alighieri p.a., Milano, 1958, p. 304. Salluste, *Catilina, Jugurtha, Fragments des Histoires*, Les belles Lettres, Paris, 1964, p. 313.

* Gaius Sallustius Crispus, *Catilina Tertibi*, Latince'den çeviren: Dr. Güngör (ÖNER) VARINLIOĞLU, Remzi Kitabevi, İstanbul, (1973), 94 s.

IUGURTHA SAVAŞI

I. İnsanoğlu, güçsüz ve kısa yaşamı kendi değerinden çok yazığıya bağlı diye doğal yapısından boşuna yakıdır. Çünkü, iyice bir düşünce, bu doğal yapıdan ne daha büyük ne daha üstün başka bir şey bulabilir; insanın yapısındaki eksiğin güçten ya da zamandan çok çalışkanlık olduğunu görür. Ölümlülerin yaşamına kılavuz ve egemen olan ruhtur. Bir kimse şana doğru erdem yolundan yürüyünce, epeyce güçlü, yetkin, ünlü olur, talihe gereksinme duymaz, çünkü talih, insanın eline dürüstlüğü, çalışkanlığı, başka iyi nitelikleri veremediği gibi, bunları onun elinde alamaz da. Buna karşılık biri biçimsiz isteklere kapılıp uyuşukluğun pençesine, beden hazlarının burgacına düştü mü, yıkıcı tutkusunun kısa bir süre tadını çıkardıktan sonra, gücü, zamanı, yeteneği umursamazlıkla dağılıp gidince, insanın doğasının zayıflığına suç bulur; herkes sorumlusu olduğu suçu koşullara yükler. İnsanlar, yapılarına aykırı olan, hiçbir yararı dokunmayacak, dahası tehlikeli ve zararlı birçok şeylere yönelmek için çaba gösterdikleri ölçüde, iyi şeyler için kaygı duysalardı, olayların akışına kapılmak yerine kendileri olayları yönlendirirlerdi, böylece büyüklüğün o kertesine erişirlerdi ki, ölümlü olacaklarına ünleriyle ölümsüzlük kazanırlardı.

II. İnsanoğlu bedenle ruhtan oluştuğuna göre, bütün eylemlerimizin, bütün eğilimlerimizin bir kesimi beden, bir kesimi ruhun yapısına göredir. Yüz güzelliği, büyük varsıllık, beden gücü, bu türden ne varsa hepsi kısa zamanda yitip gider; buna karşılık usun seçkin ürünleri, ruh gibi, ölümsüzdür. Sözün kısası beden ve talihin nimetleri için, bir başlangıç noktası olduğu gibi, öyle de bir son vardır, doğan her şey ölür, büyüyen de yaşlanır; ruh bozulmaz, son bulmaz, insan soyuna yön verir; her şeye egemen olur, ona egemen olunmaz. Bu nedenle, kendini beden hazlarına kaptırıp vur patlasın çal oynasın diyerek uyuşuk bir yaşam sürenlerin, bir de usunu, ölümlülerin yapısında daha iyisi, daha önemlisi bulunmayan bu yanını, üstelik içimizde parlak ün yolunu açan böyle bol bol, türlü türlü beceriler varken, savsamayla, gevşeklikle durağan bırakanların kafa-sızlıklarına ne denli şaşılabilir.

III. Bu uğraşlar arasında kamusal ve askerî yüksek görevlere, kamu işlerinin yönetimine bu sırada hiç mi hiç istek duyulmaması gerektiğini sanıyorum, çünkü insanlara değerine göre yer verilmez, bunu düzenle elde etmiş kişiler ise ne güven içindedir ne de bundan ötürü daha onurludurlar. Yurdunu ve uyruğundakileri kaba güçle yönetmek, başarılabilir ve

kötülükler düzeltilebilse de, özellikle devlet düzeninde yapılan her değişiklik, ardi sıra adam öldürme, sürgün, başka düşmanca davranışlar getirdiğine göre, can sıkıcıdır. Boşuna çaba göstererek, yorula yorula sonunda insanların kiniyle karşılaşmak çılgınlığın son kertesidir, ancak, biri çıkıp da birkaç kişinin yetkisi için kendi onurunu ve özgürlüğünü adamak gibi aşağılayıcı ve yıkıcı bir isteğe kapılırsa o başka.

IV. Kafaya dayanan çalışmalar arasında ise, özellikle geçmiş olayların anılması çok yararlıdır. Bunun öneminden birçokları söz ettiği için, biri de kalkıp kendi çalışmamı büyüklenme duyarak öve öve göklere çıkardığımı düşünmesin diye, bunu geçmek gerektiğine inanıyorum. Ben, kamu işlerinden uzak bir yaşam sürmeye karar verdiğimden ötürü de yararlı olduğu ölçüde büyük olan çabama işsizlik adını koyacak kimselerin çıkacağını, halkı esenlemeyi, şölenlerle halkın sevgisini kazanmaya çalışmayı en büyük etkinlik sayan kişiler bulunacağına inanıyorum. Benim yüksek görevler aldığım dönemlerde nice değerli kişinin bunları elde edemediğini, sonra da ne biçim insanların senatoya girdiklerini bir düşünseler, benim gevşeklik yüzünden değil, önemli nedenlerle görüşümü değiştirmiş olduğumu, başkalarının iş yapar oluşundan çok benim iş yapmaz oluşumun devlete yararlı olacağını elbette düşüneceklerdir. Ulusumuzun çok ünlü yiğitleri olan Q. Maximus ile P. Scipio'nun atalarının maskesine baktıkları zaman, içlerinde erdem için ne yaman bir kor yandığını söyleyip durduklarını çok duydum. Ne biçimin, ne de onun gereci olan mumun o denli gücü vardır, yalnız, geçmiş olaylardaki o yalım, seçkin erkeklerin yüreklerinde büyür, kendileri yiğitlikte onların sanına, ününe erişmeden de sönmez. Ancak, bu zamanda atalarıyla paralı olma ve parasını savurma konusunda değil de, dürüstlük ve çalışkanlık konusunda yarışacak kim çıkar? Daha önceleri hep erdemleriyle soyluları geride bırakan yeni adamlar bile iyi nitelikleriyle değil, gizli yollarla ve kaba güce başvurarak askerlik ve kamu görevleri, kapmaya çalışıyorlar; praetor'luk, konsüllük, bu türden başka bütün görevler kendi kendine ünlüymüş, görkemliymiş de, bunların değeri bu görevleri omuzlarına alanların erdemiyle ölçülmezmiş gibi. Ne var ki, ben devletin gidişinden sıkıntı ve üzüntü duyduğum için, sözü uzattım, şimdi konuya dönüyorum.

V. Roma halkının Numidia'lıların kralı Iugurtha ile yaptığı savaşı yazıya dökeceğim, çünkü bu savaş bir kez önemli, kıyasıya, yengili-yenilgili olmuş, sonra da ilk olarak o zaman soyluların kendini bilmezliğine karşı çıkmıştır. Bu çekişme, tanrıya ve insana özgü ne varsa, hepsini altüst etmiş, öyle bir kızgınlık noktasına varmıştır ki, yurttaşlar arasındaki anlaş-

mazlıklara yalnız savaş ve İtalya'nın yakılıp yıkılması son vermiştir. Ancak, bu olaya başlamadan önce, her şeyi daha açık seçik kılmak için, bir parça gerilere gideceğim.

Roma, büyüklüğün simgesi olmuşken, Kartacalıların önderi Hannibal, İkinci Kartaca savaşında İtalya'nın gücüne en büyük darbeyi indirmişti, bu savaştaki yiğitliklerinden ötürü sonraları "Africanus" adı verilen Publius Scipio'nun dostlarımız arasına kattığı Masinissa askerlik alanında birçok parlak başarılar kazanmıştı. Bundan dolayı Kartacalılar yenilip Afrika'da geniş bir alan üzerinde güçlü bir imparatorluğu olan Syphax tutsak edilince, Roma halkı, bileğinin hakkıyla almış olduğu kentleri, toprakları krala armağan etti. Böylece Masinissa'yla aramızdaki iyi ve güzel dostluk sürüp gitti. Ancak, onun ölümüyle birlikte yetkisi de son buldu.

Sonra oğlu Micipsa, kardeşleri Mastanabal ile Gulussa'nın hastalanıp ölmeleri üzerine krallığı tek başına ele aldı. Micipsa, Adherbal ile Hiempsal adlı iki oğul babasıydı, kardeşi Mastanabal'in evlilik dışı oğlu Iugurtha'yı da tahtta hakkı olmayan bir yurttaş olarak evde çocuklarına verdiği eğitimle yetiştirdi.

VI. O büyüyünce, gücü yerinde, güzel yüzlü, daha önemlisi de aklı başında biri oldu, kendisini gösterişe ve gevşekliğe kaptırıp bozulmadı, tersine, o ulusun töresine uygun olarak ata bindi, mızrak attı; koşularda akranlarıyla yarıştı, herkesten çok ünlenmesine karşın, yine de hepsine kendini sevdirdi; bir de çoğu zamanını avlanmakla geçirdi, aslan ya da başka hayvanları öldürmede ya birinci gelirdi ya da birinciler arasında bulunurdu: çok iş görür, kendinden çok az söz ederdi. Micipsa başlangıçta Iugurtha'nın değerini krallığına ün sağlayacağını düşünerek bu duruma sevinmişse de, kendisi yaşını başını almış biri, çocukları ise küçük olduğu için, delikanlının gittikçe daha çok saygınlık kazanacağını anlayınca, bundan kaygılanıp kafasında birçok şey kuruyordu. Ölümlülerin yetkeye düşkün, içindeki tutkuyu doyurmaya eğilimli yaradılışı, bir de kendisinin ve çocuklarının yaşının elverişsizliği onu korkutuyordu, bu durum kendi halinde kişileri bile çıkar umuduyla doğru yoldan çıkarır; buna Numid'lerin Iugurtha'ya duydukları çok sıcak ilgiyi de ekleyin, böyle bir adamı düzenle öldürmüş olsa, onlarda bir ayaklanma baş gösterir ya da bir savaş çıkar diye kaygılıydı.

VII. Bu güçlükler çemberinin ortasında bakar ki, halkın böylesine sevgisini kazanmış bir adam ne zor karşısında ne de oyuna getirilerek ezilebilecektir, Iugurtha askerlik ününe düşkün yiğit biri olduğuna göre, onu

tehlikelere atmaya, talihini bu yolla denemeye karar verdi. Micipsa, Numantia savaşında Roma ordusuna atlılarla yayalardan oluşan yardımcı birlikler gönderirken, onun da yiğitlik göstererek ya da düşmanların aman vermemesi yüzünden nasıl olsa öleceği umuduyla onu Numid'lerin başında İspanya'ya yolladı. Ne var ki durum hiç de düşündüğü gibi olmadı. Çünkü Iugurtha, ince ve uyanık yaradılışıyla, o zaman Romalıların komutanı Scipio'nun doğasını, düşmanların yöntemini öğrenince, canını dişine takarak, gözünü dört açarak, üstelik uysal uysal söz dinleyerek, sık sık tehlikelere atılarak kısa zamanda öyle parlak bir üne erişmişti ki, bizimkilere kendisini pek sevdirdi, Numantia'lıların ise gözünü çok korkuttu. Gerçekten de onun binde bir bulunur bir yanı vardı, çarpışmada ataktı, yerinde karar verirdi, her zaman bunlardan ilkinde öngörme korkuya, ikincisinde ise gözüpeklik gözükaralığa dönüşür. Önder nerdeyse bütün çetin işlerini Iugurtha'ya gördürüyor, onu dostlarından sayıyor, ona gün geçtikçe daha da dört elle sarılıyordu, çünkü onun hiçbir tasarısı, hiçbir girişimi yoktu ki, boşa çıksın. Buna içinden gelen el açıklığıyla tanrı vergisi yetenek ekleniyordu; Iugurtha bu yanıla Romalılardan birçok kişiyi yürekten bir dostlukla kendine bağlamıştı.

VIII. O zaman ordumuzda varsılığı iyiye, güzele yeğ tutan, içeride aşırı partici, bağlaşıkların yanında sözü geçen, saygıdeğer olmaktan çok tanınmış bir sürü yeni adam ve soylu bulunuyordu: bunlar, Micipsa ölmüş olsa, Iugurtha tek başına Numidia'nın yönetimini ele alır diye, onun kabına sığmaz benliğini sözler vererek yakıp tutuşturuyorlardı: Iugurtha'nın değerine paha biçilemezdi, Roma'da ise her şey satın alınabilirdi.

Ancak, Numantia yerle bir edilip P. Scipio yardımcı güçleri salıvermeye, kendisi de yurda dönmeye karar verdikten sonra, Iugurtha'yı ordunun önünde parlak ve görkemli bir biçimde ödüllendirdi, övgülere boğdu, ardından da çadırına getirtti, orada ona Roma halkının dostluğunu kişisel olmaktan çok kamusal düzeyde tutması, birtakım insanlara eli açık davranmayı alışkanlık edinmemesi için gizlice uyarıda bulundu: herkesin olan nesnenin birkaç kişi tarafından satın alınması tehlikeli olurdu. O, öz niteliklerini korursa, ün de krallık da onun ayağına gelecekti; tersine tez canlılık ederse, parası kendisini alaşağı edecekti.

IX. Bu konuşmadan sonra, Micipsa'ya verilecek mektupla birlikte onu yanından yolladı. Yazının içeriği şöyleydi:

“Sevgili Iugurtha'cığın Numantia savaşında çok büyük yiğitlik gösterdi, buna sevineceğinden kuşku duymam, Bizim gözümüzde o, gördüğü iş-

lerle değerlidir; senato ile halk için de böyle olmasına var gücümüzle uğraşacağız. Dostluğumuz adına seni kutlarım. İşte sana, atası Masinissa'ya yaraşır bir kimsen var.”

Böylece kral, kulağına gelen sözlerin komutanın mektubuyla doğrulandığını görünce, genç adamın yalnız yiğitliğinden değil, saygınlığından da etkilenip düşüncesini değiştirdi, Iugurtha'yı iyilikleriyle kısırmaya çalıştı, onu zaman geçirmeden üzerine geçirdi, bir vasiyetnameyle kendi çocuklarıyla eşit koşullarda kalıçtı kıldı. Aradan birkaç yıl geçip hastalığından ve yaşlılığından ötürü düşünleşince, yaşamının sonuna yaklaşmış olduğunu anlayarak dostlarının, akrabalarının, oğulları Adherbal ile Hiempsal'in önünde Iugurtha'ya şu sözleri yöneltti:

X. “Iugurtha, dölümden gelsen de, benden gördüğün iyilik için, senin gözünde çocuklarımın gözündekinden daha az değerli olmayacağını düşünerek ben sana ufacıkken, babanı yitirip umutsuz, umarsız kaldığın günlerde krallığımın içinde yer verdim; bu konuda yanılmış değilim. Çünkü başka büyük, yüksek işlerin bir yana, son olarak Numantia'dan dönüşünde bana, krallığıma onur kazandırdın, kendi değerle Romalıları dostumuzken en yakın dostlarımız kıldın. İspanya'da ailemizin adı yeniden duyuldu. Sonra da ölümlülerin arasında çok güç bir şeyi başardın, ününle kıskançlığı yendin. Şimdi doğal olarak yaşamımın sonuna geldiğime göre, sağ elim üzerine, krallığa bağlılığım üzerine, soyca yakınlarına, sana ettiğim iyilikle kardeşin olan bu çocuklara sevgi duymanı, aranızda kan bağı olan kimseleri bırakıp başkalarına bağlanmamı sana anımsatıyorum, bunu senden diliyorum. Krallığın koruyucusu, ordu ya da hazine değil, dostlardır: bunları ne silâhla yola getirebilirsin, ne altınla elde edebilirsin: işle ve bağlılıkla sağlanır bunlar. Kardeşe kardeşten daha dost kimse mi vardır? Kendinden olanlara düşman olursan, kendine bağlı bir yabancı bulabilir misin? Doğru davranırsanız, size bıraktığım krallık sağlamdır, yok kötü davranırsanız, bu krallık işe yaramaz. Çünkü uyumla küçük devletler büyür, uyumsuzlukla koskoca devletler silinir gider. Öte yandan, başımıza bir kötülük getirmemeye bakmak, yaşça-başça ileri olan sana, bu çocuklardan çok sana yaraşır, Iugurtha. Çünkü her çekişmede güç yönünden büyük olan, haksızlık da görse, güçlü olduğu için, haksızlık ediyor sanılır. Size gelince, Adherbal, Hiempsal, böyle bir insanı sayınız, onun önünde eğiliniz, değerini örnek alınız, benim için üzerine geçirdiği oğul kendi çocuklarını geçti dedirtmemeye çalışınız.

XI. Iugurtha, kralın içinden geldiği gibi konuşmadığını anlamasına, kendisi de kafasından bambaşka şeyler geçirmesine karşın, yine de koşulların gerektirdiği biçimde yanıt verdi. Micipsa birkaç gün sonra öldü. Ona krallık töresi uyarınca görkemli bir ölüm töreni yapıldıktan sonra, prensler bütün kamu işlerini görüşmek üzere bir araya geldiler. Ancak, aralarında yaşca küçük olan, atak yaradılışlı Hiempsal ilkin Iugurtha'yı, ana tarafından kendilerinin dengi olmadığından, ne idüğü belirsiz diye küçümseyerek, onu Numid'lerde onur yeri sayılan ortada oturtmamak için, Adherbal'in sağına geçti. Sonra da Iugurtha'nın yaşına saygıyla ağabeyinin üstelemesinden usanıp yer değiştirdi. Orada devlet yönetimi uzun uzun görüşülürken, Iugurtha çeşitli öneriler arasında son beş yıl içinde çıkan kararların, karamamelerin hepsinin geçersiz kılınması gerektiğini ortaya attı, çünkü o dönemde geçmiş yılların etkisiyle yıpranmış olan Micipsa'nın usu pek başında değildi. O zaman Hiempsal bunu uygun bulduğunu söyledi, çünkü Iugurtha üç yıl önce çocuk edinilerek krallığın kalıtçısı olmuştu. Bu söz Iugurtha'nın içine öyle böyle oturmadi. Bunun için daha o zaman kızgınlıkla, korkuyla kaygıya kapılıp tasarılar çiziyor, düzenler kuruyor, yalnızca Hiempsal'i tuzakla nasıl ele geçireceğini kafasında evirip çeviriyordu. Düşündükleri ağır aksak yürürken, içindeki azgın duygular yatışmak bilmezken, tasarısını ne yolla olursa olsun gerçekleştirmeye karar verdi.

XII. Yukarıda prenslerin sözünü ettiğim ilk toplantısında, aralarındaki anlaşmazlıktan ötürü hazinenin bölüşülmesi, her birinin egemenlik alanının belirlenmesi karara bağlanmıştı. Böylece paranın paylaşılmasına öncelik tanınmak üzere, iki konu için de zaman saptandı. Bu arada prenslerin her biri hazineye yakın yerlere çekildi. Hiempsal ise Thirmida kentinde Iugurtha'nın her zaman sevip saydığı baş liktorunun evinde kalıyordu. Iugurtha, önüne çıkan fırsatı ganimet bilip neler neler söz vererek sözde Hiempsal'i görecekmış gibi evine gitmesini, kapıların asıl anahtarları ona verildiği için, bunların eşini sağlamasını onun kafasına koydu: gerçekte kendisi, zamanı gelince güçlü bir kümeyle oraya gelecekti. Numidia'lı, buyruğu kısa zamanda yerine getirdi, aldığı yönerge gereğince geceleyin Iugurtha'nın erlerini içeri soktu. Bunlar eve baskında bulunduktan sonra, oraya buraya koşarak kralı aradılar, kimilerini uyurken kimilerini karşılarna çıkar çıkmaz öldürdüler, gizli yerleri araştırdılar, kapalı yerleri kırdılar, gürültü patırtı çıkararak, kargaşa yaratarak her şey altüst ettiler; bu arada Hiempsal ilkin çok korktuğu, yeri de bilmediği için, yanına sığındığı yaşlı bir kadının evceğizinde saklanırken bulundu. Numidia'lılar aldıkları buyruk uyarınca onun başını Iugurtha'ya götürdüler.

XIII. Ancak, bu denli büyük bir kıyımın söylentisi kısa zamanda bütün Afrika'ya yayıldı. Adherbal, Micipsa yönetimini tanımış herkesle birlikte korkuya kapıldı. Numidia'lılar ikiye bölündüler: pek çoğu Adherbal'in, iyi savaşçılar berikinin yanında yer aldı. Böylece Iugurtha, olabildiğince büyük askerî birlikler silâhlandırdı, kentlerin bir kesimini kaba güçle bir kesimini de kendi isteğiyle yönetimine kattı, bütün Numidia'ya ege-men olmaya hazırlandı. Adherbal, senatoya kardeşinin öldürülmesi, içinde buldukları koşullar üzerine bilgi vermek üzere Roma'ya elçiler göndermişse de, yine de erlerin çokluğuna güvenerek savaşımaya hazırlanıyordu. Sıra çarpışmaya gelince, yenilip alandan ayrıldı, eyalete sığındı, sonra da Roma'ya gitti. O zaman Iugurtha, tasarılarını gerçekleştirip bütün Numidia'yı ele geçirdikten sonra, ne yaptığını salim kafayla ölçüp tartarak Roma halkından korkmaya başladı, onun kızgınlığına karşı soyluların açgözlülüğü ile kendi parasından başka hiçbir yerde umut görmedi. Birkaç gün sonra ellerine bol bol altın, gümüş vererek elçileri Roma'ya yolladı, bunlara ilk elde eski dostlarını armağanlara boğmalarını, sonra yeni dostlar edinmelerini, en sonra da ne olabilirse sağlayabilmek için kesenin ağzını açmaktan çekinmemelerini buyurdu. Elçiler Roma'ya gelince, kralın buyruğu uyarınca onun konuklarına ve senatoda sözünü geçiren etkili kişilere büyük armağanlar gönderdiler, durum öyle bir değişti ki, Iugurtha, soyluların çok çekindiği kimse olmaktan çıkıp onların kayırdığı ve ilgilendiği kimse oldu. Bunların bir kesimi umuda kapılıp, bir kesimi ödüle aldanıp teker teker herkese sokularak ona karşı ağır bir karar alınmamasına uğraşıyordu. Böylece elçiler işi sağlama bağlayınca, belirlenen günde her ikisine senatoda konuşma izni verildi. Duyduğumuza göre o zaman Adherbal şöyle konuşmuştur:

XIV. Sayın senato üyeleri, babam Micipsa ölürken, bana Numidia krallığının yalnız yönetimini benim saymamı, onun hukukî ege-menliğinin sizin elinizde olmasını; barışta ve savaşta Roma halkına elimden geldiğince yararlı olmaya çalışmamı, sizi akrabalarım, hısımlarım olarak görmemi buyurdu: böyle davranmakla sizin dostluğunuzda orduyu, bolluğu, krallığın desteğini bulacaktım. Babamın bu ilkelerini uygulamaya geçerken, yeryüzünün gelmiş geçmiş en eli kanlı adamı Iugurtha, sizin yetkinizi küçümseyip Masinissa'nın torunu, baştan beri Roma halkının bağlaşığı ve dostu olan beni krallığımdan ve bütün varsılığımdan etti.

Sayın senato üyeleri, ben böyle zavallı bir duruma düştüğüme göre, sizden atalarımın iyi işlerinden ötürü değil de kendi yaptıklarına karşılık yardım isteyebilmeyi, öncelikle ben gereksinme duymadan Roma halkının

bana iyilik borçlu olmasını, sonra da gereksinme duyduğumda, bana iyilikbilirliğini göstermesini isterdim. Ancak, dürüstlük kendi kendini koruyamadığına, Iugurtha'nın da böyle olmaması benim elimde olmadığına göre, size sığındım, sayın senato üyeleri -benim için çok zavalıca bir şey bu-, size yararlı olmadan önce istesem de istemesem de yük oluyorum. Öbür krallar ya savaşta yenilince siz onları kanatlarınız altına aldınız ya da kendileri için tehlike çanları çalınca onlar sizin bağlaştığınız olmak istediler; ailemiz Roma halkıyla Kartaca savaşında, onun talihinden çok sözüne bağlanmak gerektiği zaman, dostluk kurdu. Sayın senato üyeleri, onların çocukları olan siz, Masinissa'nın torunu olan beni, sizden yardım isteyince, ellerim boş çevirmeyiniz. Yardımınızı elde etmek için acınacak talihimden başka hiçbir nedenim olmasıydı -nitekim az önce yedi göbekten kral, ünümle, varlığımla güçlü, şimdi ise çile çeke çeke insan kılığından çıkmış, umarsız biri olarak başkalarından yardım bekliyorum-, gene de haksızlığa engel olmak, herhangi birinin krallığını kıyımla büyütmesine göz yummamak Roma halkının büyüklüğünün gereğidir. Ancak, benim içinden atıldığım topraklar Roma halkının atalarına verdiği, babamın ve atamın Syphaks'ı, Kartacalıları sizin yardımınızla içinden çıkardığı topraklar; sizin sağladığınız olanaklar elimden alındı benim, sayın senato üyeleri; bana yapılan haksızlıkta siz hor görüldünüz.

Nedir bu başıma gelenler! Micipsa, babacığım, kendi çocuklarına eşit kıldığı, krallığına ortak ettiği kişi, senin iyiliklerine karşılık, senin soyunu söndürecek ha! Ailemiz hiç mi rahat yüzü görmeyecek? Günlerimiz hep kan, savaş, sürgün içinde mi geçecek? Kartacalıların durumu sağlam oldukça, her türlü insanlık dışı davranışı doğal karşılıyorduk, çünkü sizin düşman saymamızı istediklerinizin dışında hiçbir düşmanımız yoktu. Derken, Iugurtha, dayanılmaz gözüpekliliğiyle, işlediği kıyımla, üstünlük taslamasıyla ansızın ortaya çıkarak kendi öz akrabası olan kardeşimi öldürüp ilkin onun krallığını kendi kıyımının doyumluluğu yaptı; sonra beni böyle tuzaklarla ele geçiremeyince, sizin egemenliğinizde en azından zor kullanılmasını bekleyen beni, gördüğünüz gibi, yurdumdan, evimden-barkımdan etti, umarsız bıraktı, sıkıntılara boğdu, öyle ki, nerede olursa olsun, tehlikeden krallığımda olduğundan daha uzağım.

Sayın senato üyeleri, babamın ağzından dinlediğim gibi, sizin dostluğunuzun üzerine titreyenlerin çok ağır bir görev üstlendiklerini, öte yandan her türlü tehlikeden tümüyle uzak olduklarını düşünüyordum. Ailemiz, bütün savaşlarda size yardım etme görevini sürdürdü: sayın senato üyeleri, bizim barış ortamında güvenlik içinde olmamız sizin elinizdedir.

Biz babadan iki kardeş kaldık, babam ettiği iyiliklerle Iugurtha'nın bize bağlanacağını düşündü. Birimiz öldürüldü, ben saygı-sevgi nedir bilmez in ellerinden güçlkle kaçıp kurtuldum. Ne yapayım? Ya da böyle mutsuz bir insan olarak nereye başvurayım? Soyumun bütün destekleri yıkıldı. Babam, ne yapsın, doğa yasasına boyun eğdi. Iugurtha, kardeşime en yakışksız işi yaptı, akrabası olmasına karşın, onu canından etti: hısımlarımın, dostlarımın, öteki yakınlarımın her birinin başına gelmedik kalmadı; Iugurtha'nın ele geçirdiklerinin bir kesimi çarمیha gerildi, bir kesimi yaban hayvanlarının önüne atıldı; canları bağışlanan birkaçı dama kapatılıp acıyla, üzüntüyle ölümden beter bir biçimde yaşıyor. Her şeyimi yitirmeseydim de, yakınlarım bana ters davranmasaydı da, başıma beklemediğim bir kötülük gelmiş olsaydı, yine de size yalvarırdım, sayın senato üyeleri, egemenliğinizin büyüklüğü gereği size yaraşan, hak ve haksızlık konusunda özdeş titizliği göstermektir. Ancak, şimdi yurdumdan, evimden-barkımdan uzakta, tek başıma kalmışken, doğru dürüst yaşamak için her şeye gereksinme içindeyken, kime başvurayım ya da kimlere sesleneyim? Sizinle aramızdaki dostluktan ötürü, hepsi ailemize düşman olan uluslara mı, krallara mı dersiniz? Acaba atalarımın savaş anısının bol bol bulunmadığı bir yer var mı ki oraya gideyim? Bir zamanlar sizin düşmanınız olan kim bize acıyabilir? Kısacası, sayın senato üyeleri, Masinissa bizi şu ilkelerle yetiştirdi: Roma halkından başkasıyla dostluğumuzu sürdürmeyecektik, yeni bağlaşıklıklar kurmayacaktık, yeni anlaşmalar yapmayacaktık. Sizin dostluğunuzda her türlü desteği bol bol bulacaktık; bu egemenliğin yazgısı değişirse, biz de onunla birlikte batmalıydık. Erdeminizle ve tanrıların kayırmasıyla büyüksünüz, güçlüsünüz. Her işiniz yolunda gidiyor, istediğiniz gibi oluyor: bu nedenle bağlaşıklarınıza yapılan haksızlıklarla canla başla ilgilenmelisiniz.

Tek korktuğum nokta, Iugurtha'yı iyi tanımadıkları için, ona besledikleri kişisel dostluğun kimilerini yoldan çıkarmasıdır. Orada bulunmayan biri için yürütülen soruşturma aydınlığa kavuşmadan bir karar vermeniz için çok büyük çaba gösterdiklerini, teker teker çevrenizde dört döndüklerini, sizi bıktırıp usandırdıklarını duyuyorum; onlara bakılırsa, ben krallığımda kalabilirmişim, öyleyse söylediklerim uydurma, sürgünlüğüm göstermelikmiş.

Büyük, küçük tanımayan onun kıyımı yüzünden düştüğüm bu acınacak durumda, dilerim, onu tıpkı benim gibi davranırken göreyim, günün birinde sizde olsun ölümsüz tanrılarda olsun insanların işlerine ilgi uyan-sın, şimdi kıyımlarıyla böbürlenen, adını duyurmuş o insan, babamıza

gösterdiği saygısızlığın, kardeşimi öldürmenin ve bana çektiği acıların bedelini ağır biçimde ödesin. Şimdi, ey canımdan çok sevdiğim kardeşçim, zamansız, bu nedenle de hiç yakışık almazken senin canına kıydılarsa da, yine senin durumuna üzülme değil, sevinmek gerektiğini sanıyorum. Çünkü canınla birlikte krallık yitirmedin; kaçıştan, sürgünden, yoksulluktan, beni bunaltan türlü yıkımlardan kurtuldun. Babadan kalma krallığımdan ötürü beni başıma bir sürü dert açılmışken, ben bu mutsuzluğumla bir insanın başına neler gelebileceğine örnek oluşturuyorum, ne yapacağımı bilmiyorum, kendim dışardan yardım beklerken senin uğradığın haksızlıklarla mı uğraşayım? yoksa yaşamım ve ölümüm yabancıların elindeyken, krallığı mı gözeteyim? Keşke, dertlerden uzak, haksızlığa boyun eğmiş olsam da, kendimi öldürmem benim için onurlu bir son olsa, kimse küçümsenmeyi hakettiğim sanısına kapılmasa. Şimdi ne yaşamanın tadı var ne de onurumu kırmadan ölmek elimde.

Sayın senato üyeleri, kendi adınıza, çocuklarınız, akrabalarınız adına, Roma halkının büyüklüğü adına, zavallı bana yardım ediniz, haksızlığa karşı çıkınız, sizin olan Numidia krallığının kıyım işlenerek, ailemizin kanı dökülerek dağılıp çözülmesine göz yummayınız.

XV. Kral konuşmasını bitirdikten sonra, davanın doğruluğundan çok ellerinin açıklığına güvenen Iugurtha'nın elçileri birkaç sözle yanıt verdi: Hiempsal, Numid'lerce katılığı yüzünden öldürülmüştür, Adherbal kendiliğinden savaş açmış, yenilgiye uğraması üzerine, haksızlık yapamamış olmaktan yakınmıştır; Iugurtha, senatodan kendisine Numantia'da tanıdıklarından başka türlü bakmamalarını, düşmanın sözlerini kendi eylemlerine yeğ tutmamalarını istemiştir. Bundan sonra iki kesim de senatodan ayrıldı. Senatoda zaman geçirmeden görüşme açıldı. Elçileri destekleyenler, bu arada senatoda kişisel etkiyle baştan çıkmış çoğunluk, Adherbal'in söylediklerine dudak büktü, Iugurtha'nın erdemini göklere çıkardı; kişisel etkiyle, sözle, her türlü yolla başkasının kıyımı, alçaklığı için, kendi sanları söz konusuymuş gibi, çaba gösteriyorlardı. Buna karşılık iyi ile doğruyu paradan üstün tutan birkaç kişi, herkesten çok da soylu, çalışkan, düzenli, yetkeye, oruna, paraya düşkün, bunun yanı sıra kusurlarını ustalıkla gizlemesini bilen Aemilius Scaurus adlı biri, Adherbal'e yardım etmeyi, Hiempsal'in ölümünün öcünü ağır biçimde almayı düşünüyordu. O, kralın herkesçe bilinen, utanmazca el açıklığını gördükten sonra, böyle durumlarda görülegelen, aşağılık bir dizginsizliğin kini körüklemesinden korkarak kendisini her zamanki tutkusuna kaptırmadı.

XVI. Ne olursa olsun yine de senatoda parayı ya da kişisel etkiyi doğru luğa yeğ tutan kesim kazandı. Micipsa'nın bırakmış olduğu krallığı on el çinin Iugurtha ile Adherbal arasında bölüştürmesine karar çıktı. Bu elçiler kurulunun başkanı, o sırada senatoda sözü geçen, ünlü L. Opimius oldu, çünkü o, C. Gracchus ile M. Fulvius Flaccus'un öldürülmesinden sonra, konsül olarak soylular sınıfının yengisini halk üzerinde alabildiğine acımasızca kullanmıştı. Iugurtha onu Roma'daki düşmanlarından saymasına karşın, çok büyük bir ilgiyle karşıladı, onu armağanlara boğarak, ona söz üstüne söz vererek kralın yararını kendi ününden, onurundan, kısaca herşeyinden önde tutmasını sağladı. Öbür elçilere yine bu yolla yaklaşp çoğunu elde etti: bunlardan birkaçının gözünde onur paradan değerliydi. Bölüştürmede Numidia'nın Mauretania sınırındaki, toprağı verimli, kalabalık kesimi Iugurtha'ya bırakıldı; sağladığı yarardan çok görünüşü daha iyi, daha bol limanlı, daha süslü yapıları olan kesimi Adherbal'in oldu.

XVII. Konu gereği, Afrika'nın yeryüzündeki konumunu birkaç sözle gözler önüne sermek, dostça ve düşmanca ilişkiler içinde olduğumuz boylara değinmek yolu görünüyor. Ancak, bu yerlere, bu boylara havanın sıcaklığı, yolların geçilmezliği bir de çöller yüzünden pek öyle uğranılmazdı, bunlar üzerine kolay kolay sağlam bilgi veremem; öbürlerini olabildiğince kısa olarak ele alacağım.

Yeryüzünün bölümlenmesinde çoğunluk Afrika'yı üçüncü bölüme koymuştur. Azınlık ise yalnız Asya ve Avrupa anakaralarının bulunduğu, Afrika'nın Avrupa'ya girdiğini düşünmektedir. Buranın batı sınırında bizim denizi Okyanus'a bağlayan boğaz, doğu sınırında ise yerlilerin "Catabathmos" dedikleri geniş düzlük vardır. deniz azgındır, liman yoktur; toprak, ürün yönünden verimli, hayvan yetiştirmeye elverişli, ağaç bakımından kısırdır; yer, gök su kıtlığı çeker. İnsanlar bedence sağlıklıdır, çeviktir, işe dayanıklıdır; silâhla ya da hayvanların pençesinde ölenler bir yana bırakılırsa, çoğunluk yaşlıktan göçüp gider, çünkü hastalığın bir insanı yikması binde birdir, sonra pek çok yırtıcı hayvan vardır. Başlangıçta Afrika'da kimlerin oturduğunu, sonradan bunlara kimlerin katıldığını ya da hangi yolla bunlara karışmış olduklarını, çoğunluğun benimsediği söylen-tiye aykırı düşse de, Kartaca dilinde yazılmış, kral Hiempsal'in olduğu söylenen kitaplardan bana aktarıldığı üzere, o topraklar üzerinde yerleşen kimselerin durumu düşündükleri doğrultuda olabildiğince az sözle anlatacağım. Ancak, bu konuda verilen bilgiden yazarları sorumludur.

XVIII. Afrika'da ilkin Gaetul'ler ile Libyalılar oturmuşlardır, bunlar ilkel, kaba saba insanlardır, sürüler gibi yabani hayvan etiyile, toprakta biten otlarla beslenirlerdi. Ne törelere göre ne yasayla ne de buyrukla yönetilirlerdi; başboş, düzensizce dolaşıp dururlarken, gecenin bastırıldığı yerde konaklardı. Ancak, Afrika'lıların inancına göre, Hercules'in İspanya'da ölümünden sonra, türlü soylardan oluşmuş ordusu, öndersiz kalınca, bir-çocuklarının kendi başlarına yetke istemeleri üzerine, kısa zamanda dağıldı. Bunların arasından Med'ler, Persler, Ermeniler gemilerle Afrika'ya gelip bizim denizin en yakın yerlerini, Persler ise daha çok Okyanus'a doğru olan kesimini kapladılar, gemi teknelerini ters çevirip kulübe olarak kullandılar, çünkü ülkede araç gereç bulunmadığı gibi, bunları İspanya'lılardan satın alma ya da değiş-tokuş yoluyla edinme olanağı da yoktu, denizin büyük oluşu, dil bilmeyişleri yüzünden tecim de olanaksızdı. Bunlar yavaş yavaş evlilik yoluyla Gaetul'lerle karıştılar, toprak aramak için sık sık oraya buraya gittiklerinden kendilerine "Nomad" adını taktılar. Numid köylülerinin evlerine gelince, bunlar "mapalia" dedikleri, boyu eninden uzun, yanları yay biçiminde örtülü, sanki birer gemi teknesidirler. Libyalılar Medlerle, Ermenilerle kaynaştılar -çünkü onlar Afrika denizine (Batı Akdeniz'e) daha yakındılar, Gaetul'ler daha güneyde, çok sıcak kuşaktan uzak olmayan bir kesimde oturuyorlardı, bunlar erkenden kasabalar kurdular. Çünkü İspanya'dan bir boğazla ayrıldıkları için, kendi aralarında değiş-tokuş yoluyla tecim ilişkisine girmişlerdi. Libyalılar onların adı "Med"leri yaban dilinde yavaş yavaş "Mauri" biçimine sokarak bozdular. Ancak, Perslerin gücü kısa zamanda arttı, daha sonra, Numid adıyla anılanlar, kalabalık olmaları nedeniyle, ana-babalarından ayrılıp Kartaca'nın yanbaşındaki Numidia denilen yerlere el koydular. Bundan sonra ikisi de birbirine dayanıp komşularını silâhla ya da korkuyla kendi yönetimleri altına girmek zorunda bıraktı, bunlar ünlerine ün kattılar, Gaetul'ler Libyalılara oranla daha savaşçı oldukları için, bizim denize doğru asıl onlar ilerlemişlerdi. Sonunda Afrika'nın aşağı kesiminin büyük kesiti Numid'lerin oldu, yeniklerin hepsi bu boya katıldı, onların adını aldı.

XIX. Daha sonra Fenikeliler, bir bölümü yurttaki kalabalığı azaltmak için, bir bölümü yetke tutkusuyla halkı ve durum değişikliklerine istekli birtakım kimseleri kışkırtıp deniz kıyısında Hippo, Hadrametum, Leptis ile öbür kentleri kurdular; bunlar kısa zamanda gelişip büyüyünce, bir kesimi kendi ana kentlerinin koruyucusu, öbürleri de kıvancı oldu. Kartaca üzerine birkaç söz söylemek yerine hiçbir şey söylemeyeyim daha iyi, çünkü başka konuya geçmenin zamanı geldi de geçiyor bile. Mısır'ı Afri-

ka'dan ayıran Katabathmos yöresi dolaylarında denizden karaya doğru ilkin Thera'luların yerleşmesi Kyrene, sonra arada Leptis olmak üzere iki Syrtes, ardından Kartacaluların, Mısır yönünde egemenlik alanlarının sınırını oluşturan Philaenus kardeşlerin sunakları vardır, sonra başka Kartaca kentleri gelmektedir. Mauretania'ya değin başka yerler Numid'lerin elindedir, İspanya'ya en yakın olanlar Maur'lardır. Numidia'nın yukarılarında Gaetul'lerin bir kesiminin küçük kulübelerde, bir kesiminin de göçebe olarak yabanıl bir yaşam sürdürdüklerini, bunların ardında Aithiop'ların yaşadığını, en arkada da kızgın güneş altında kavru lan yerlerin bulunduğunu öğrendim. Roma halkı, Iugurtha savaşında Kartaca kasabalarından çoğunu, daha yenileyin Kartacaluların ele geçirmiş olduğu toprakları, yüksek görevlilerce yönetiyordu; Gaetul'lerin büyük bölümüyle ta Muluccha ırmağına değin Numid'ler Iugurtha'nın buyruğundaydı; bütün Maur'lar üzerinde Bocchus egemendi, onların Roma halkı üzerine bütün bildikleri yalnızca onun adıydı, biz de onların o zamana değin ne savaş yoluyla ne barış yoluyla tanırdık. Afrika ve yerlileri üzerine anlatmam gerektiği ölçüde söz ettim.

XX. Krallık bölünüp elçiler Afrika'dan ayrıldıktan sonra, Iugurtha baktı ki, içindeki korkunun tersine işlediği kıyımın ödülünü almış, Numantia'daki dostlarından duyduğu gibi, Roma'da her şeyin satılabilir olduğuna kesin gözüyle bakıp az önce armağanlara boğduğu kişilerin verdiği sözlere kendisini kaptırıp Adherbal'ın krallığına göz dikti. Kendisi başedilmez, savaşçı bir insandı; saldırdığı kişi ise savaşa karşı, barıştan yana, yumuşak başlı, haksızlık edilmeye elverişli, korkulacak olmaktan çok korkak biriydi. Acı çeken Adherbal'ın uğradığı haksızlıkların güç kullanarak öcünü alacağını, bu durumun savaş nedeni olacağını düşünerek ansızın büyük bir kümeyle onun ülkesine saldırdı, bir sürü insan, bunun yanı sıra küçükbaş hayvan, başka savaş salması aldı, yapıları yaktı, çoğu yerlere atlı birliğiyle düşmanca sokuldu, sonra bütün kalabalıkla krallığına geri döndü. Adherbal ise askerlik alanında kendini eş düzeyde görmediği, Numid'lerden çok da Roma halkının dostluğuna güvendiği için, uğradığı haksızlıklardan yakınmak üzere Iugurtha'ya elçiler gönderdi. Onların onur kırıcı sözlerle dönmelerine karşın yine de savaşa girmektense her şeye katlanmaya karar verdi, çünkü önceki girişimi ters gitmişti. Onun bütün krallığını ele geçirmeyi kafasına koyan Iugurtha, içinde hiç eksilmeyen bir istek duyuyordu. Bundan ötürü önceki gibi, yağmacı bir avuç insanla değil, büyük bir ordu kurup savaşa girişti, açıkça bütün Numidia'yı yönetmek istiyordu. Öte yandan girdiği kentleri, tarlaları darmadağın ediyordu,

savaş salması alıyordu, kendi erlerine yüreklilik, düşmanlara korku aşılıyordu.

XXI. Adherbal için ya krallığı bırakmak ya da silâhla korumak noktasına geldiğini anlayınca, ister istemez askerî güçler hazırladı, Iugurtha'ya karşı ilerledi. İkinin ordusu da denizden uzak olmayan Cirta kasabası yakınında konakladı, gün battığı için çarpışmaya başlanmadı, Gece sona ererken, daha tan ağarmadan, Iugurtha'nın erleri verilen işaretle düşmanların ordugâhına yürüdüler, oradakilerin bir bölümünü uykulu uykulu, geri kalanları silâha sarılırken kaçırtılar ve püskürttüler. Adherbal birkaç atıyla Cirta'ya sığındığı zaman, arkadan gelen Numid'leri surlarda engelleyen bir yığın Romalı yurttaş (toga'lı) bulunmamış olsaydı, iki kral arasında başlamasıyla bitmesi bir gün süren bir savaş olacaktı. Iugurtha, kasabayı kuşattı; tahta siperlerle, savaş kuleleriyle, her çeşit mancınıkla saldırıya geçti, çarpışmaya başlamadan önce Adherbal tarafından Roma'ya gönderilmiş diye duyduğu elçilerin dönüşünü beklemeden özellikle elini çabuk tuttu.

Senatoya onların savaşı duyurulduktan sonra, Roma senatosunun ve halkının iki kralın da yanına gitmek, silâhları bırakmak, uyuşmazlık noktalarında savaşa değil de hukuka başvurmak istek ve görüşlerini Roma senatosu ve halkı adına bildirmek üzere Afrika'ya elçi olarak üç genç gönderildi: kendilerine ve onlara yaraşan buydu.

XXII. Elçiler yola çıkmaya hazırlanırken, girişilmiş çarpışma ve Cirta kuşatması Roma'da duyulduğu için, Afrika'ya gitmekte ivedilik gösterdiler; ancak, bu söylenti pek ileri gitmiyordu. Iugurtha, onların konuşmasını dinledikten sonra, kendisine göre senatonun yetkisinden ne daha büyük ne de daha değerli bir şey olmadığı karşılığını verdi. Delikanlılığından beri en iyilerce beğenilmek için çalışırdı; P. Scipio gibi çok büyük bir adamın gözüne kötü niteliklerinden ötürü değil, erdemli oluşundan dolayı girmişti. Micipsa, çocuğu olmadığından değil, onu tahta oturtmak amacıyla üzerine geçirmişti. Öte yandan ne denli dürüst ve yürekli davranırsa, haksızlığı o denli içi götürmezdi. Adherbal, onun yaşamına tuzak kurmuştu; kendisi bunu öğrenince, onun kıyımına karşı koymuştu. Roma halkı soylara tanınan hakkı ondan esirgemekle ne doğru ne de yerinde davranacaktı. Sonra her konuda Roma'ya kısa zamanda elçiler gönderecekti. Böylece her iki kesim oradan ayrıldı. Adherbal çağırılma olanağı bulamadı.

XXIII. Iugurtha, onların Afrika'dan ayrılmış olduğunu düşünüp Cirta'yı yerin yapısından ötürü silâhla ele geçiremeyince, surları siperle, hen-

dekle çevirdi, kuleler yaptı, bunları garnizonlarla berkitti, bu arada gece demeden gündüz demeden zor kullanarak ya da düzenlerle saldırıya geçti, surları savunanları ödülle olsun, korkutarak olsun elde etmeye çalıştı, erlerini yiğitliğe özendirdi; kısacası her şeyi titizlikle hazırladı. Adherbal, çıkmaza girdiklerini, düşmanın zorlu olduğunu, hiçbir yardım umudu bulunmadığını, gerekli nesne kıtlığı yüzünden savaşın sürüncemede kalamayacağını anlayınca, kendisiyle birlikte Cirta'ya sığınmış olanlardan özellikle işe yarar iki kişi seçti: söz üstüne söz vererek, durumlarına acındırarak onların düşman tahkimatı arasından geceleyin en yakın deniz kıyısına, oradan da Roma'ya doğru yola çıkmalarını sağladı.

XXIV. Numid'ler birkaç gün içinde buyrukları yerine getirdiler. Adherbal'in mektubu senatoda okundu; bunun içeriği şöyleydi:

“Size ikide bir yalvarıcılar yollamam benim suçum değil, sayın senato üyeleri, ne sizi ne ölümsüz tanrıları düşünmeyecek denli beni ortadan kaldırma tutkusuna kapılan, kanıma girmeyi her şeyden çok isteyen Iugurtha'nın kaba gücü beni buna itiyor. Bu yüzden Roma halkının bağlaştığı ve dostu olan ben, beş aydır silâh çemberi içinde tutuluyorum, ne babam Micipsa'nın ettiği iyilikler yardımına geliyor ne de sizin kararlarınız; üzerimde silâhın mı yoksa açlığın mı baskısı daha çok bilemiyorum.

Düştüğüm durum beni Iugurtha için daha çok yazmaktan alıkoyuyor; zavallılara pek güven duyulmadığını önceki deneyimlerim bana gösterdi. Onun benden daha yüksekte olmak istediğini, aynı zamanda sizden dostluk, benden kırallık beklediğini anlamıyor değilim; kafasında hangisinin ağır bastığı hiçkimsenin gizlisi değildir. Çünkü ilkin kardeşim Hiempsal'i öldürdü, sonra beni babamın kırallığından kovdu. Evet, bunlar bizim uğradığımız haksızlıklardır, size göre bir şey yok. Ne var ki, şimdi silâhla elde ettiği kırallık sizin, tutukladığı da Numid'lerin başına komutan olarak getirdiğiniz benim; elçilerin sözlerine verdiği değeri, içinde bulunduğum tehlikeler açık açık gösteriyor. Sizin gücünüz dışında onu sarsacak ne kalıyor geriye? Çünkü zavallılığım sözlerimin inancası olacak yerde, yazdıklarımın da daha önce senatoda yakındıklarımın da boş şeyler olmasını istemedim.

Ancak, Iugurtha'nın kıyımlarının kanıtı olmak üzere doğduğuma göre, artık ölümü ve dertleri değil, beni yalnızca düşmanımın buyurganlığından ve işkenceye uğramaktan kurtarmanızı diliyorum. Sizin olan Numidia kırallığını istediğiniz gibi gözetiniz; sizde atam Massinissa'nın bir

anısı kalmışsa, imparatorluğun büyüklüğü adına, dostluğunuza olan güven adına, beni suçlu ellerden kurtarınız!

XXV. Bu mektup okunduktan sonra, Afrika'ya bir ordu gönderilmesi, bir an önce Adherbal'e yardıma gidilmesi gerektiğini düşünenler oldu; Iugurtha, elçilerin sözünü dinlediğine göre, bu arada onun durumu görüşülmeliydi. Ancak, kıraldan yana olanlar böyle bir kararın çıkmaması için ellerinden geleni yaptılar. Böylece kamu yararı, çoğu işte olduğu gibi, özel çıkar karşısında yenik düştü. Yine de en yüksek görevlere gelmiş bir takım yaşlı soylular Afrika'ya elçi olarak gönderildi; bunların arasında yukarıda kendisinden sözettiğimiz, konsüllük etmiş, zamanında senatonun başı olan M. Scaurus vardı. Durum halkta güceniklik uyandırdığı için, Numid'ler de durup dinlenmeden istekte bulduklarından, onlar üçüncü gün denize açıldılar; sonra kısa zamanda Utica'ya yanaşıp Iugurtha'ya bir mektupla bir an önce eyalete gelmesini, kendilerinin senatoca gönderilmiş olduklarını bildirdiler. O, Roma'da çok etkili olarak anılan ünlü kişilerin bulunduğunu duyunca, ilkin şaşırды, korkuyla tutku arasında bocalayıp durdu. Elçileri dinlememiş olsa, senato kızar diye korkuyordu, öte yandan içindeki büyük istekten gözü dönmüş olarak giriştiği kıyıma sürükleniyordu. Yine de doymak bilmez yaratılışında kötü yanı baskın çıktı. Böylece ordusu Cirta çevresinde mevzilendikten sonra, zorla ya da düzenle utku fırsatı bulacağını umarak çok büyük bir güçle kente saldırıya geçti. İşler ters gidince, elçiler gelmeden Adherbal'i ele geçirme tasarısını gerçekleştiremeyince, pek çok korktuğu Scaurus'u daha da gecikerek kızdırmamak için, birkaç atlı eşliğinde eyalete girdi. Iugurtha'nın kuşatmayı sürdürmesine senato ağır sözlerle çatmakla birlikte, elçiler bitmez tükenmez konuşmalardan sonra, elleri boş döndüler.

XXVI. Olup bitenler Cirta'da duyulduğu zaman, surları yiğitçe koruyan İtalyalılar, teslim durumunda, Roma adının büyüklüğünden dolayı kendilerinin saygı göreceklerine güvenip Adherbal'i Iugurtha'ya teslim olmak, kasabayı bırakmak, ondan yalnızca canının sağ kalması için söz almak konusunda yola getirdi: öbür konularla senato ilgilenecekti. O, herşeyin Iugurtha'ya güvenmekten daha iyi olduğunu düşünüyorsa da, yine o kimselerin elindeydi, karşı çıksa, zorlama yolu açıldı, sonunda, İtalyalıların salık verdikleri gibi, teslim oldu. Iugurtha, ilkin Adherbal'i işkenceyle öldürttü, sonra Numid demeden, tecimen demeden bütün yetişkinleri, önüne gelen silâhlıyı öldürttü.

XXVII. Durum Roma'da öğrenildikten, konu senatoda görüşülmeye başlandıktan sonra, kralın o bilinen yandaşları sorularla engelleme çıkararak

rak çoğu kez kişisel etkileriyle, kimi zaman tartışmalarla sorunu sürünce-medede bırakarak olayın korkunçluğunu azaltmaya çalışıyorlardı. Ancak, halk temsilcisi seçilen, soyluların güçlülüğüne dış bileyen, kararlı C. Memmius, Roma halkına Iugurtha'nın kıyımının birkaç düzencinin eliyle bağışlatılmaya çalışıldığını bildirmemiş olsaydı, uzayıp giden görüşmelerle gerçekten herkesin hıncı geçip gidecekti, kral o denli etkili, parası o denli güçlüydü. Ancak, senato suçunun bilinci içinde halktan korkunca, Sempronia yasasına göre, geleceğin konsüllerine eyalet olarak Numidia ile İtalya belirlendi; konsül atananlar ise P. Scipio Nasica ile C. Bestia Calpurnius idi; Calpurnius'a Numidia, Scipio'ya İtalya düştü. Bundan sonra Afrika'ya gönderilmek üzere bir ordu toplandı; savaş için gerekli araç-gereç ve ücret belirlendi.

XXVIII. Iugurtha, Roma'da her şeyin satın alınabilir olduğuna ilişkin kesin bir yargıya varmışken, beklemediği haberi alınca, yanına iki yakınını katarak oğlunu elçi olarak gönderdi. Hiempsal'in öldürülmesinden sonra yolladığı kimselere yaptığı gibi, onlara da parayla etkide bulunmaya çalışmalarını buyurdu. Onlar Roma'ya yaklaşırken, Bestia, Iugurtha'nın elçilerini surlardan içeri almanın uygun olup olmadığı konusunda senato görüşmesi açtı; üyeler, krallığı ve doğrudan doğruya kralı teslim etmek için gelmemişlerse, on gün içinde İtalya'nın dışına çıkarılmalarına karar verildi. Konsül, Numidia'lılara senato kararının bildirilmesini buyurdu; böylece işlerin bozulması üzerine onlar yurtlarına döndüler.

Bu sırada Calpurnius, bir ordu hazırlayıp işleyebileceği suçların elle-riindeki yetkiyle örtbas edilebileceğini umduğu soylu, düzenci kimseleri kendisine elçi olarak seçti, bunların arasında doğasını ve davranışlarını yukarıda anlattığım Scarus vardı. Çünkü konsülümüzde her türlü tutkunun körelttiği birçok görünür, görünmez iyi nitelikler vardı: işe dayanıklı, keskin zekâlı, oldukça ileri görüşlü, savaşı iyi bilen, tehlikeler, düşmanlıklar karşısında sarsılmaz biriydi. Legio'lar İtalya içinden Regium'a, oradan Sicilya'ya, sonra Sicilya'dan Afrika'ya geçti. Calpurnius ilkin azığı hazırladıktan sonra, Numidia'ya kıyasıyla saldırdı, savaşta birçok kişiyle birkaç da kent ele geçirdi.

XXIX. Iugurtha, elçi kullanarak parayla adam ayartmaya, komuta ettiği savaşın çetinliğini göstermeye kalkınca, konsül, para tutkusuyula kıvranıp kolayca değişti. Öte yandan bütün tasarılarında Scaurus'u suç ortağı ve uygulayıcı kıldı; başlangıçtan beri onun partisinden pek çok kişi baştan çıkarılmışken, bu adam, kralın yılmaz düşmanı idiyse de, yine de paranın

büyüklüğü karşısında iyi ve onurlu yolu bırakıp kötü yola sürüklendi. Iugurtha, ilkin o aralık Roma'da herhangi bir çıkarı parayla ya da kişisel etkiyle elde edebileceğini düşünerek yalnız savaşı geciktirmeyi parayla sağlamaya çalışıyordu. Scaurus'un işin içinde olduğunu duyduktan sonra, barış için çok büyük bir umuda kapılıp onlarla bütün anlaşmaları yerinde görüşmeye karar verdi. Bununla birlikte quaestor Sextius, konsül tarafından güvence olarak Iugurtha'nın yanına Vaga kasabasına gönderildi; bu gidiş, görünüşte Calpurnius'un elçilere açık açık buyurmuş olduğu buğday alımı içindi, çünkü kralın teslim olmasının gecikmesiyle savaş kesintiyeye uğruyordu. Böylece kral karar verdiği üzere, ordugâha geldi, savaş kurtayında davranışının uyandırdığı kin üzerine birkaç söz söyledikten sonra, teslim olmasının kabul edilmesi için, geri kalan noktaları Bestia ve Scaurus ile gizlice görüştü; ertesi gün herkesin gelişi güzel görüşü alındıktan sonra, teslim kabul edildi. Kurultaydaki buyruk uyarınca quaestor'a bir parça gümüşün yanı sıra otuz fil, çok sayıda at, küçükbaş hayvan verildi. Calpurnius, kamu yüksek görevlileri seçimi için Roma'ya yollandı. Numidia'da ve ordumuzda barış havası vardı.

XXX. Afrika'da olayların ne türlü geliştiği ağızdan ağıza yayıldıktan sonra, Roma'da her yer, bütün toplantılar konsülün davranışı üzerine söylenenlerle çalkalanıyordu. Halk sınıfında ağır bir hoşnutsuzluk havası vardı, senatörler kaygılıydılar. Bu denli büyük utancı mı onaylasınlar yoksa konsülün kararını mı bozsunlar kestiremiyorlardı; özellikle de Bestia'nın danışmanı ve suç ortağı olduğu söylenen Scaurus'un gücü onların doğru dürüst davranmalarını engelliyordu.

Yukarıda özgür yaradılışından, soyluların gücüne duyduğu kininden söz ettiğimiz C. Memmius, senatonun duraksamaları ve işi ağırdan alması karşısında halk toplantılarında halkı öç almaya kışkırtıyordu, devletin yararını, kendi özgürlüğünü savsamaması için uyarıyordu; soylular sınıfının çalılımlı ve acımasızca bir sürü eylemini gözler önüne seriyordu: sözün kısası gözünü dört açarak her türlü yolla halk sınıfını kışkırtıyordu. O sırada Roma'da Memmius'un söz söylemede herkesin bildiği güçlü yeteneğinden dolayı onca çok söylevi arasından bir tanesini aktarmanın yakışık alacağını düşündüm, örnek olarak onun Betia'nın dönüşünden sonra halk toplantısındaki konuşmasını seçtim, bunun içeriği aşağı yukarı şöyledir:

XXXI. Romalı yurttaşlar, kamu yararına her şeyden çok bağlı olmasaydım, beni karşınıza çıkılmaktan alıkoyacak yığınla neden vardı: soylular partisinin erki, sizin vurdumduymazlığınız, hak tanırılık diye bir şeyin ol-

maması, özellikle de erdemın onurlu olmaktan çok tehlikeli olması. Çünkü bu on beş yılda birkaç soylunun kendini beğenmişliğine ne denli oyuncak oldunuz, savunucularınız öçleri alınmadan ne denli kötü bir biçimde yitip gittiler, bunları söylemek kuşkusuz üzücü; benliğinizi nasıl bir gevşeklik, nasıl bir uyuşukluk kaplamış ki, düşmanın yazgısının elinizde olduğu şu sırada bile, kılınız kıpırdamıyor, üstelik korku salacağınız kimselerden şimdi bile korkuyorsunuz. Ancak, durum böyleyken de, içimden soylular partisinin gücüne karşı koymak geliyor. Ben hiç olmazsa bana babamdan kalan özgürlüğümün gereğini yerine getireceğim. Ancak, yaptığım boşa mı gidecek yoksa bunun sonucunu alacak mıyım, bu konu sizin elinizdedir, Romalı yurttaşlar. Bununla birlikte ben sizi sık sık atalarımızın yaptığı gibi, haksızlıkların üzerine silâhla yürümeye kışkırtmıyorum. Zor kullanmaya, dağa çekilmeye hiç gerek yok: bu gidişle kendiliklerinden tepetaklak olmaları kaçınılmaz. Söylediklerine göre, kırallığa can atan Tiberius Gracchus öldürüldükten sonra, Roma Halk sınıfına karşı soruşturma açıldı; Gaius Gracchus'un ve Marcus Fulvius'un öldürülmesinden sonra yine böyle sizin sınıfınızdan birçok ölümlü tutukevinde boğazlandı; her iki kıyımaya yasayla değil de onların keyfiyle son verildi. Tatalım ki, halka kendi haklarını geri vermek kırallığa özenmektir; ancak, yurttaş kanı dökülmeden öcü alınabilen her şey haklıdır. Son yıllarda devlet kasasının soyulmasına, kırallıkların, özgür halkların birkaç soyluya vergi ödemesine, en büyük ünün, servetin soyluların elinde olmasına güceniğinizi belli etmiyordunuz, yine de bu gibi suçları işlemiş olmak onlara yetmedi, bunun için sonunda yasalar, sizin büyüklüğünüz, tanrısal ve insansal her şey düşmanlara bırakıldı. Bunları yapanlar ne utanıyor ne de yeriniyor, rahipliklerinin, konsüllüklerinin, bir kesimi de kendi yeni törenlerinin çalımıyla önünüzden başları yukarıda geçiyor. Sanki bunları doyumluk olarak değil de onur olarak almışlar gibi. Para ile satın alınmış köleler, efendilerinin haksız buyruklarını dinlemezken, siz, Romalı yurttaşlar, egemen olmak için doğmanıza karşın, sesinizi çıkarmadan köleliğe katlanıyorsunuz ha!

Devleti ele geçirmiş olan bunlar da kim? Bunlar dürüstlükten, güzelikten, saygıdan, kısacası onurlu olsun olmasın her şeyden kendilerine kazanç sağlayan kıyım üstüne kıyım işleyen, elleri kanlı, bir türlü doymak bilmez, pek zararlı, pek kurumlu kişiler. Onların bir kesimi güvenliklerini halk temsilcilerini öldürmek, öbürleri haksız soruşturmalar açmak, pek çoğu da size karşı kıyım işlemek üzerine kuruyor. Böylece her biri ne denli kirli işler çevirmişse o denli güvenlik içinde oluyor; kıyım işleyen onlar,

korkuyu üstlerinden atıp siz gevşeklere geçirdiler. İçlerindeki ortak istek, ortak kin, ortak korku onların hepsini birleştirdi. Ancak, iyi kişiler arasındaki dostluk, kötü kimseler arasında çetecilik olur. Onların egemen olmak için yanıp tutuştukları denli siz özgürlüğünüze özen gösterseydiniz, devletin durumu, kuşkusuz, şimdi olduğu gibi kötü olmayacaktı, sizin iyilikleriniz en arsız-yüzsüzlere değil de en iyi kimselere yarayacaktı. Atalarımız haklarını elde etmek ve saygınlık kazanmak için, iki kez dağa çekilerek Aventinum'u silâhla ele geçirdiler, siz onların kalıtı olan özgürlük uğruna, var gücünüzle uğraşmayacak mısınız? Elbette uğraşacaksınız, elde edilmiş şeyleri yitirmenin hiç kazanmamış olmaktan daha büyük onursuzluk olması ölçüsünde daha da çok uğraşacaksınız.

Biri çıkıp diyecektir ki: "öyleyse önerin nedir?", onların başına gelmesi sizin yapmış olmanızdan daha yakışsız olduğu için, kaba güçle, sertlikle değil de soruşturmalarla ve doğrudan doğruya Iugurtha'nın sözüyle, devleti düşmanın eline bırakanlardan öç almak mı? O, kayıtsız-koşulsuz teslim olursa, kuşkusuz, sizin buyruklarınıza uyacak; yok, bunlara aldırmasa, elbette Iugurtha'nın suçlarını bağışlatan, üç beş güçlüye büyük servet, devlete zarar ve utanç getiren bu teslimin nasıl bir teslim, bu barışın nasıl bir barış olduğunu düşüneneceksiniz. Onların yetkisinden size henüz gına gelmediyse, kırallıklar, eyaletler, yasalar, hak-hukuk, doğruluk, savaşlar, barışlar, kısacası tanrılara, insanlara özgü her şey birkaç kişinin elindeyken, siz düşmanlar karşısında yenilmez, bütün boylar üzerinde egemen Roma halkı olarak canınızı kurtarmayı yeterli buluyordunuz; içinizde köleliğe hayır demeye yürekli kim vardı?

Ancak, ben haksızlık görüp öcünü almamayı bir insan için büyük ayıp saysam da, acıma duygunuz sizi yok olmanın eşğine getirmemiş olsaydı, kıyım üstüne kıyım işleyen insanları, yurttaş oldukları için, bağışlamanıza sesimi çıkarmadan katlanabilir miydim?

Çünkü öyle utanmaz insanlar ki, ileride de kötülük etme özgürlüğü ellerinden alınmazsa, ettiklerinin cezasını görmemek onlara yetmez; ya kötülük etmek ya da özgürlüğü zorla korumak gerektiğini anladığınız zaman, içinizde hep kaygı kalacaktır. Çünkü nasıl olur da güven ya da uyum umuduna kapılırsınız? Onlar egemen olmak istiyor, siz özgür olmak; kısacası bağlaşıklarımızdan düşman gibi, düşmanlarımızdan bağlaşıklık gibi yararlanıyorlar. Görüşler bu denli ayrıken, barışa ya da dostluğa yer olabilir mi?

Sizi bu yüzden uyarıyor ve yüreklendiriyorum, bu denli büyük bir suç cezasız bırakmayın. Sorun devlet kasasının soyulması, bağlaşıklardan zorla para alınması değil, bu tür şeyler ağır olmakla birlikte o denli yaygın ki, artık umursanmıyor. Senatonun yetkisi, sizin yetkiniz azılı bir düşmana bırakıldı, yurttaş ve devlet dışarıda satılığa çıkarıldı. Soruşturma açılmayacaksa, suçlulardan oç alınmayacaksa, bunlara boyun eğerek yaşamaktan özge ne kalıyor geriye? Çünkü istediğini yapmak sonra da bundan ceza görmemek, işte bu, kral olmak demektir, Romalı yurttaşlar, sizi yurttaşlarınızın kötü davranışlarını doğru davranışlarına yeğ tutmaya değil, kötülerini bağışlayarak iyileri yitirmemeye çağırıyorum. Öte yandan devlet işlerinde iyiliği karşılıksız bırakmak kötülüğü cezasız bırakmaktan kat kat iyidir: umursamazlıkla iyi insan bir parça gevşer, kötü ise daha beter kötü olur. Bir de haksızlığa uğramazsa, yardıma pek öyle gereksinme duyulmaz.”

XXXII. Memmius, kurultayda sık sık bu ve buna benzer şeyler söyleyerek zamanın praetor'u Lucius Cassius'un Iugurtha'nın yanına gönderilmesi, yaşam güvencesi verildikten sonra da para vermekten haklarında kovuşturma açtığı birtakım kimselerin ve Scaurus'un işlediği suçlar, kıralın tanıklığıyla açık seçik ortaya çıksın diye, onun Roma'ya getirilmesi konusunda halkı yola getirdi.

Roma'da bunlar olup biterken, Numidia'da Bestia'nın orduya önderlik etmek üzere bıraktığı adamlar, komutanlarının izinden giderek bir sürü yüz kızartıcı işler çevirdiler. Altınla baştan çıkarılmışken, Iugurtha'ya filleri geri verenler çıktı; kimileri kaçakları satıyordu, bir kesimi de sindirilmiş ülkelerden doyumluklar alıyordu. Onların içini o denli büyük bir açgözlülük tutkusu salgın hastalık gibi sarmıştı. Ancak, bütün soyluların şaşkın bakışları arasında yasa önerisi Memmius'un eliyle geçtikten sonra Cassius, Iugurtha'nın yanına yollandı. Roma halkına teslim olduğu için kendi durumundan ötürü tedirgin, korku içindeki Iugurtha'ya Roma halkının acıma duygusuna değil de kaba güce başvurmak yoluna gitmemeye düşüncesini aşıladı. Bu arada kendi adına, Iugurtha'nın gözünde devletinkinden aşağı kalmayan kendi güvencesini verdi, o zamanlarda Cassius'un ününe diyecek yoktu.

XXXIII. Iugurtha, böylece kırallık onuruna aykırı biçimde üstü başı dökülerek Cassius'la birlikte Roma'ya geldi. Kendisinde büyük bir ruh gücü olmasına karşın, yetkileriyle ve kısımlarıyla kendisine yukarıda sözünü ettiğimiz bütün işleri yapma yolunu sağlayan herkesce yüreklendi-

rilip utanmazlığı yüzünden uğrayacağı yasal ve kamusal yaptırımdan sıyrılmak için, halk temsilcisi Gaius Baebius'u yüksek ücretle elde etti. Ancak, Gaius Baebius, kurultay toplandıktan sonra, halk krala düşmanca duygular beslemekle birlikte, bir kesim onun zincire vurulmasını, bir kesim de, suç ortaklarını açıklamaması durumunda, ataların töresince ceza-ya çarptırılmasını istemesine karşın, kızgınlığa kapılmak yerine, kendi saygınlığını düşünerek başkaldırmayı bastırdı, onları yatıştırdı, sonunda kamuca verilen söze kendi adına bağlı kalınacağını pekiştirdi. Ses çıkarılması üzerine Iugurtha'yı halkın önüne çıkarıp söz aldı, onun Roma'da ve Numidia'da çevirdiği işleri anımsattı, babasına ve kardeşlerine karşı işlediği suçları gözler önüne serdi. Roma halkı, onun bunları kimlerin yardımıyla, kimlerin aracılığıyla yaptığını anlamasına karşın, onun ağzından açık açık duymak istiyordu. Gerçeği açıklarsa, Roma halkının güvenine ve acıma duygusuna büyük umut bağlamış olacaktı. Susarsa, suç ortaklarını ele verecekti, üstelik umutlarını yitirecek, kendisini tüketecekti.

XXXIV. Sonra Memmius, sözlerini bitirip Iugurtha'ya yanıt verme buyruğu alınca, yukarıda parayla baştan çıkarıldığını söylediğimiz halk temsilcisi Gaius Baebius, krala ağzını açmamasını buyurdu, toplantıya katılan coşkun kalabalığın bağıra çağıra, bakışlarıyla, çoğu kez saldırıya geçerek ve her çeşit kızgınlık gösterileriyle onu korkutmasına karşın, utanmazlık baskın çıktı. Böylece halk eğlencelik olup toplantıdan ayrıldı, bu soruşturmadan kaygılı olan Iugurtha'nın, Bestia'nın ve öbürlerinin kendilerine güveni arttı.

XXXV. O zaman krallar arasındaki çekişmede Iugurtha'ya karşı olduğu için, Cirta'nın teslimi ve Adherbal'in öldürülmesi üzerine yurdundan kaçak olarak çıkan Gulussa'nın oğlu, Masinissa'nın torunu, Massiva adlı bir Numidia'lı Roma'da bulunuyordu.

O, Masinissa'nın soyundan geldiği, Iugurtha ise kıyımlarından ötürü korku saldı, üstelik nefret uyandırdığı için, Bestia'nın Quintus Minucius Rufus ile konsüllüğünün ertesi yılı Spurius Albinus, ona senatodan Numidia kiralığını istemeyi aştı. Savaşa can atan konsül, her şeyin uzayıp gitmesinden işlerlik kazanmasını yeğ tutuyordu. Kendisine Numidia eyaleti, Minucius'a Makedonya düşmüştü. Massiva, bunları düşünmeye başlayınca, onlardan bir kesimi suçluluk bilinciyle, bir kesimi de kötü ünden ve korkudan eli kolu bağlı olduğu için, Iugurtha, dostları arasında yeterli destek bulamayınca, kendisine içtenlikle bağlı yakını Bomilcar'a daha önce birçok kez becerdiği gibi, para karşılığında Massiva'ya tuzak kuracak

kişiler sağlamlasını, işlerin iyi gitmemesi durumunda, kimsenin ruhu duymadan ne yolla olursa olsun Numidia'lıyı öldürmesini buyurdu. Bomilcar, kralın buyruklarını çabucak yerine getirdi, bu gibi işlerde usta kimseler aracılığıyla onun gidip geldiği yolları, girip çıktığı yerleri gözetledi; kısacası bulunduğu bütün yerleri saatına varıncaya değin öğrendi. Sonra işine gelen yerde tuzak kurdu. Böylece kıyıma kalkışanlardan biri, Massiva'ya paldır küldür saldırdı; onu öldürdü, ne var ki, kendisi yakalanıp birçok kişinin özellikle de konsül Albinus'un teşvikiyle ne var ne yoksa açık açık söyledi. Roma'ya devlet güvencesiyle gelmiş olan yol arkadaşı Bomilcar, soyların hakkı gereğince olmaktan çok doğruluk ve iyilik adına tutuklandı. Iugurtha ise o denli büyük bir suçtan yakayı ele vermesine karşın, olaya duyulan kinin kendi etkisine ve parasına baskın çıktığını anlayıncaya değin gerçeği gizli tuttu. Önceki oturumda elli kefil vermiş olmakla birlikte, kefillerden çok kırallığı düşünerek cezaya çarptırılması durumunda geri kalan yurttaşları korkudan kendi sözünü dinlemezler diye çekinip Bomilcar'ı gizlice Numidia'ya saldı. Aradan birkaç gün geçince kendisi de İtalya'dan çıkıp gitmesi için senatodan buyruk alıp oraya yollandı. Ancak, Roma'dan ayrıldıktan sonra, derler ki arkasına bakarak şöyle mırıldanmış: "satılık kent, alıcısını bulursa kısa zamanda bitiktir işi."

XXXVI. Bu arada yeniden savaşa girildikten sonra, Albinus, azığı, ücreti ve erlerin işine yarayacak başka şeyleri ivedilikle Afrika'ya geçirdi; yaklaşan halk kurultayı seçimlerinden önce silâhla, teslimle ya da herhangi bir biçimde savaşı sona erdirmek için zaman geçirmeden yola çıktı. Iugurtha ise tersine her işi ağırdan alıyordu, geciktirmek için türlü türlü olmadık nedenler buluyordu, teslim olmaya söz veriyor, ardından korkmuş gibi yapıyordu, gözünü korkutana boyun eğiyor, az sonra da kendi erleri güvenlerini yitirmesinler diye, karşı duruyordu, böylece bir savaşı, bir barışı erteleyerek konsülü oyalıyordu. Albinus, kralın niyetini bilmiyor diye düşünenler oldu, ancak, böylesine bir ivedilikten sonra, savaşın hileden çok gevşeklik yüzünden bu denli kolay uzatıldığına inanan çıkmadı. Ne var ki, zaman geçip halk kurultayı seçimlerinin günü yaklaşınca, Albinus, kardeşi Aulus'u praetor olarak ordugâhta bırakıp Roma'ya gitti.

XXXVII. O dönemde devlet, Roma'da halk temsilcilerinin çıkarttığı kargaşalarla sarsıntı geçiriyordu. Halk temsilcisi Publius Lucullus ile Lucius Annius, iş arkadaşları karşı çıkmakla birlikte, görevlerini uzatmaya çalışıyorlardı, bu anlaşmazlık yüzünden bütün yılın halk kurultayı seçimleri engelleniyordu. Yukarıda ordugâhta praetor olarak bırakıldığından söz et-

tiğimiz Aulus, bu gecikmeyle savaşa son verme ya da ordusunun korku salmasıyla para alma umuduna kapılıp ocak ayında erleri kışladan sefere çıkarttı, çetin kışa karşın zorlu yürüyüşlerle kıralın hazinelerinin bulunduğu Suthul kasabasına vardı. Mevsim sert geçiyordu, yer ise düşmanlara göreymiş, bu yüzden burası ne alınabiliyor ne de kuşatılabiliyorsa da, -çünkü yalçın tepenin eteğinden geçen surun çevresindeki çamurlu düzlük, kışın biriken sularla bataklık oluşturuyordu-, kıralın içine korku düşürmek için iş olsun diye ya da hazineleri nedeniyle gözü kenti ele geçirmekten başka bir şey görmeden barakaları sürüyordu, yığınak yapıyordu, girişimine yarayacak ne varsa çabuklaştırıyordu.

XXXVIII. Ancak, Iugurtha, önder yardımcısının kof ve deneyimsiz biri olduğunu anlayıp onun deliliğini kurnazca körüklüyordu, dileklerde bulunmak üzere elçi üstüne elçi salıyordu, kendisi sanki çekiniyormuş gibi, ordusunu ağaçlar arasından, sapa yollardan geçiriyordu. Sonunda işleri yoluna koyma umuduyla Suthul'u bırakıp gizli yörelere çekiliyormuş izlenimini uyandırarak Aulus'a kendi ardına düşme düşüncesini aşıladı, böylece suçları pek ortaya çıkmayacaktı. Bu arada işini bilen adamları gece gündüz kollayarak orduyu avlamaya çalışıyordu, bir kesiminin kendisinden yana geçmeleri geri kalanların da, belirti verildikten sonra, yerlerini bırakmaları için, yüzbaşılara atlı birliklerin önderlerini elde ediyordu. Bunları kendine göre düzenledikten sonra, gece iyice çökmüşken, Numidia'lılardan oluşan bir kalabalıkla ansızın Aulus'un ordugâhını sardı, bu beklenmedik saldırı karşısında afallayan Romalı erlerin bir kesimi silâha sarılıyordu, kimileri de korkanları yüreklendiriyordu, her yerde elleri ayakları birbirine dolaşıyordu. Düşmanların gücü büyüktü; gökyüzü bulutlu olduğu, gece bastırıldığı için, ortalık karanlıktı, tehlike çift yanlıydı, kısacası kaçmak mı yoksa kalmak mı daha güvenliydi belli değildi. Yukarıda az önce baştan çıkarıldığını söylediklerimizden bir Ligur cohorts'u, iki Trakya atlı birliği, birkaç sıradan erle birlikte kraldan yana geçti: üçüncü legio'nun birinci takımındaki yüzbaşı, korumak üzere üstlenmiş olduğu tahkimat arasından düşmanlara giriş yeri verdi, bütün Numidia'lılar buradan birdenbire girdiler. Bizimkiler, büyük bir kesimi silâhlarını atmış olarak utanç verici bir kaçışla en yakın tepeyi tuttular. Gece olması, ordugâhın yağma edilmesi yüzünden düşmanların yengiden yararlanmaları gecikti. Iugurtha ertesi gün Aulus'la görüşme sırasında şu sözleri söyledi: onu ordusuyla birlikte aç susuz bırakıyor, silâhla elini kolunu bağlıyorsa da, kendisiyle anlaşmaya varması durumunda, insanın başına neler gelebilir diyerek, incitmeden herkesi boyunduruk altından geçirecekti, bu ağır ve yüz

kızartıcı olsa da, ölümün soğuk yüzü karşısında barış kralın istediği gibi oldu.

XXXIX. Ancak, bunlar Roma'da öğrenilince, halk korkuya ve üzüntüye kapıldı. Bir kesim, egemenliğe gölge düşer diye üzgündü, bir kesim de savaş olgularına alışık olmadığından, özgürlük elden gider diye korkuyordu; savaşta sık sık parlak barışlar kazanmış kişiler başta olmak üzere hepsi Aulus'a karşıydı, çünkü o, silâha sarılmasına karşın, esenliği bileğinin gücüyle olmaktan çok onursuzlukla aramıştı. Bunlardan ötürü konsül Albinus, kardeşinin yanlıgısı nedeniyle olmaktan çok doğacak kinden, sonra da tehlikeden korktuğu için, anlaşma konusunda senatonun görüşünü aldı; bu arada yine de orduya yeni erler ekledi; bağlaşıklardan ve Latin halklarından yardımcı güçler getirtti, kısacası her türlü yolla ivedi davrandı. Senato, haklı olarak kendisinin ve halkın buyruğu olmadan, hiçbir anlaşma yapılamayacağına karar verdi. Konsül, hazırlamış olduğu güçleri yanında götürmesinin halk temsilcilerince engellenmesi üzerine, aradan birkaç gün geçince Afrika'ya yöneldi; çünkü bütün ordu, varılan anlaşmaya göre, Numidia dışına çıkarılmış, eyalette kışlıyordu. Albinus, oraya vardıktan sonra, Iugurtha'nın ardına düşmek ve kardeşinin uyandırdığı kin duygusunu dağıtma isteğiyle yanıp tutuşuyorsa da, bozuk düzen, başboşluk, aşırılık yüzünden yoldan çıkmış erlerin durumuna bakıp koşullar yüzünden hiçbir şey yapmaması gerektiği sonucuna vardı.

XL. Bu arada Roma'da halk temsilcisi Gaius Mamilius Limetanus, Iugurtha'ya akıl vererek senato kararlarını dinletmeyen kimseler, elçi kurullarında ve komutanlıklarda ondan para almış olanlar, filleri ve kaçakları teslim edenler, bir de barış ve savaş konusunda düşmanlarla anlaşma yapanlar hakkında soruşturma açılması için halka bir yasa önerisi sundu. Bir kesimi suçluluk duygusuyla, öbürleri partilerin kini yüzünden başlarına iş açılmasından korkarak bu tür eylemleri onayladıklarını doğruca söylemeksizin buna açıkça karşı çıkmadıkları için, gizliden gizliye dostları aracılığıyla, özellikle de Latin halklarından adamlar ve İtalyalı bağlaşıklar aracılığıyla buna engellemeler hazırlıyorlardı. Ancak, devletin yararı için olmaktan çok bu dertlerle uğraştırdığı soylulara karşı duyulan kin yüzünden halkın, yasa önerisini nasıl bir istekle, nasıl bir hevesle benimseyeceği konusu inanılır gibi değildir: partilerdeki tutkuya diyecek yoktu. Böylece soylular korkudan çarpılınca, yukarıda Bestia'nın elçisi olduğunu belirttiğimiz Marcus Scaurus, halk sınıfının sevinciyle kendi yandaşlarının şaşkınlığı arasında bocalarken, Manlius'un yasa önerisine göre istenen üç

soruşturmacı arasında kendisinin seçilmesini sağlamıştı. Ancak, soruşturma halkın keyfine göre ve söylentiler yüzünden sert ve katı biçimde yürütüldü. Böylece o zaman işlerin yolunda gitmesi üzerine halk, genellikle soylularda olduğu gibi, büyülenme duygusuna kapılmıştı.

XLI. Ölümlülerin çok değer verdikleri barış ve bolluk yüzünden Roma'da birkaç yıldan beri ilkin partiler arası çekişme, ardından da dolap düzen olağanlaştı. Çünkü Kartaca yıkılmadan önce Roma halkı ve senatosu, devleti ortaklaşa, dirlik düzenlik içinde ve gerektiği gibi yönetiyordu, yurttaşlar arasında ne mevki ne de yetki için çekişme vardı: düşman korkusu, yurttaşları iyi davranışlar içinde tutuyordu. Ancak, bu korku geçince, mutlu günlerin sevgilisi başı bozuklukla kendini beğenmişlik aldı yürüdü. Böylece insanlar savaş içinde özlem duydukları barışa kavuşunca, bu, onlara daha çetin, daha yaman geldi. Çünkü soylular, yetkilerini halk da özgürlüğü tutkularından yana çevirdi, her biri işleri kendi çıkarına göre yürüttü, kendine doğru çekiştirdi. Böylece her şey iki kesime ayrıldı, olan arada kalan devlete oldu. Öte yandan soylular örgütlü olduğu için, daha yetkiliydi, halk, kalabalık da olsa, bölük pörçük ve dağınık gücünden ötürü daha az etkiliydi. Savaşta ve barışta azınlığın keyfine göre yaşıyordu, devlet kasası, eyaletlerin yönetimi, kamu yüksek görevleri, onur sanları, yengi törenleri yine onların elindeydi; halkın askerlik ve yoksulluktan canı çıkıyordu, savaş doyumluklarını bu birkaç kişiyle önderler kapışıyordu. Bu sırada askerlerin ana-babaları ve küçük çocukları, daha güçlü birine komşu olmalarına göre, yerlerinden-yurtlarından kovuluyorlardı. Böylece erkle birlikte ölçüden ve ılımlılıktan uzak açgözlülük kendi başını yiyinceye değin her yeri sarsıyordu, kirletiyordu ve her şeyi yakıp yıkıyordu, ne bir şeye saygı duyuyordu ne de bir şeyi umursuyordu. Çünkü soylular arasında ilk kez gerçek ünü haksız güce yeğ tutanlar bulunduğu zaman, toplum kaynamaya, yurttaşlar arasındaki düşünce ayrılıkları yeryüzünü alt üst eden bir deprem gibi belirmeye başladı.

XLII. Ataları Kartaca savaşında ve başka savaşlarda devletin saygınlığını arttıran Tiberius ile Gaius Gracchus, halkı özgürlüğe kavuşturmaya, azınlığın kısımlarını ortaya sermeye başladıktan sonra, suç işlemiş, bu yüzden de akli başından gitmiş soylular, kimi zaman bağlaşıkları ve Latinleri, kimi zaman da soylularla birlik kurma umuduyla halktan uzaklaşmış olan Romalı atlıları kullanarak Gracchus'ların eylemine karşı çıkmışlar ve önce halk temsilcisi Tiberius'u, sonra aradan birkaç yıl geçince, yine onun izinde yürüyen temsilci Gaius'u, yerleşme kurmakla görevli triumvir'i bir de Marcus Fulvius Flaccus'u kılıçla öldürmüştü. İşin gerçeğine bakılırsa,

Gracchus'lar yeni tutkusuyla gerekli ölçülülüğü gösteremediler. Ne var ki, iyi bir insanın gözünde yenilmek, haksızlığı kötü bir davranışla yemekten daha iyidir. Böylece soylular, tutkularına uyararak bu yengiden yararlanıp birçok insanın yaşamını kılıçla ya da sürgünle söndürdüler, ileriyeye yönelik olarak kendilerine karşı güçten çok korku tohumu ektiler. Birileri öbürlerini çoğu kez şöyle ya da böyle yemek ve yenilenlerin öcünü acımasızca almak istediği için, bu durum büyük toplumlari tepetaklak etti. Ancak, partilerin çalışmaları ve toplumun bütün davranışları üzerinde teker teker ya da taşıdıkları öneme göre durmaya kalkarsam, konudan çok zaman sıkıntısı çekerim. Bu nedenle olayları bıraktığım yere dönüyorum.

XLIII. Aulus'un yaptığı anlaşmadan ve ordumuzun yüz kızartıcı kaçışından sonra, konsül seçilen Q. Metellus ile Silanus, eyaletleri aralarında paylaşmışlar, Halk partisine karşı ise de dürüstlüğüyle tertemiz bir ün kazanmış olan kabına sığmaz Metellus'a Numidia düşmüştü. O, göreve başlar başlamaz, bütün başka şeylerin iş arkadaşıyla ortak olduğunu düşünüp kendisini komuta edeceği savaşa verdi. Eski orduya güvenmeyerek yeni erler yazdı, her yandan yardımcı güçler getirtti, savunma ve saldırı silâhları, atlar, başka askerlik araçları, bunun dışında bol bol azık, kısacası bir sürü nesne gerektiren, ne olacağı belirsiz savaşta yararlı bilinen ne varsa hepsini hazırladı. Öte yandan senato, yetkisine dayanarak, bağlaşıklar, Latinler, dost krallar kendiliklerinden yardımcı güçler göndererek, bütün yurttaşlar da olanca güçleriyle bunları yerine getirmeye çabalıyordu. Böylece bütün işleri istediği gibi kotarıp yoluna koyduktan sonra, iyi niteliklerinden ötürü olmasının yanı sıra en çok da varsıllık karşısında dimdik durmasından dolayı yurttaşlarının kendisine bağladığı umutla Numidia'ya yollandı, daha önce Numidia'da kamu yüksek görevlilerinin açgözlülüğü yüzünden bizim güçlerimiz kırık döküktü, düşmanlarınki ise gelişme göstermişti.

XLIV. Metellus, Afrika'ya ulaştığı zaman, proconsul Sp. Albinus ona gevşek, savaş nedir bilmez, ne tehlikeye ne yorgunluğa gelen, eylemde olduğundan çok sözde yürekli, kendi bağlaşıklarından doyumluk alan, kendisi düşmanlara doyumluk olan, düzensiz, dizginsiz bir ordu teslim etti. Böylece erlerin sayıca çok oluşu yeni komutanın içine su serpecek yerde onların kötü davranışları kaygı salıyordu. Halk toplantılarının gecikmesi askerî harekât zamanını kısaltmasına, Metellus, yurttaşların beklemekten gergin olduklarını düşünmesine karşın, yine de erleri ataların yöntemiyle çalıştırmadan savaşa girmeye karar verdi. Çünkü kardeşi Aulus'un ve ordusunun bozgunu karşısında şaşkına dönüp eyaletten çıkmaya karar verdikten sonra, komutanlık ettiği yaz boyunca, kötü koku ya da yem kıtlığı

yüzünden yer değiştirmek zorunda kalmadıkça, erleri temelli ordugâhlarda tutuyordu. Ancak, bunlar ne tahkim ediliyordu ne de askerlik töresince gece nöbetçileri getirtiliyordu; herkes, canının istediği gibi, sancaklardan uzaklaşıyordu; ordu azıkçıları gece gündüz erlerle bir arada dolaşıyorlar, oraya buraya dağılarak tarlaları çöle çeviriyorlar, köy evlerine saldırıyorlar, küçükbaş hayvanları, adamları savaş doyumluğu olarak yarışircasına götürüyorlar, bunları dışardan getirilmiş şarap ve bunun gibi başka nesnelere karşılığında tecimenlere veriyorlar, bu arada devletin dağıttığı buğdayı satıyorlar, günlük ekmek alıyorlardı; sonra uyusukluğun ve başıboşluğun doğurduğu, söylenebilen ve düşünebilen kusur olarak ne varsa, hepsi, üstelik daha da çoğu orduda bulunuyordu.

XLV. Ancak, bu güç koşullarda Metellus'u, savaş alanında olduğundan geri kalmayan değerli ve bilgili biri olarak görüyordu: ölçüsünü çok iyi bilerek yumuşaklıkla katılık arasındaki orta yolu tutmuştur. Çünkü ilkin bir bildiriyle birinin ordugâhta ekmek ya da pişmiş herhangi bir yiyecek satması, gezgin satıcıların ordunun ardından gitmesi, mızraklı ya da sıradan bir erin ordugâhta olsun, yürüyüşte olsun bir köle ya da yük hayvanı edinmesi gibi gevşekliği körükleyen şeyleri ortadan kaldırdı; öbürlerine belli sayıyla sınır koydu. Bunun dışında her gün sapa yollardan giderek ordugâhın yerini değiştiriyordu, düşmanlar oracıktaymış gibi, siperle ve hendekle tahkimat yapıyordu, adım başı nöbetçiler dikeyiyor, kendisi yardımcılarıyla birlikte onların çevresinde dolaşıyordu; yine böyle, birinin sıradan çıkması, sancakların yanında toplulukla yürümesi, erin yiyecek ve silâh taşınması için bir öne, bir arkaya çoğu kez de ortaya geçiyordu. Böylece orduyu cezalandırmak yerine yanılığardan alıkoymakla kısa zamanda güçlendirdi.

XLVI. Bu arada Iugurtha, Metellus'un yaptıklarını ulaklardan duyunca, Roma'dayken de dürüstlüğü konusunda bilgi edinince, kendi işleri için umutsuzluğa kapıldı, ancak o zaman gerçekten teslim kalkıştı. Böylece konsülden yalnız kendisinin ve çocuklarının yaşamını bağışlamasını istemek, geri kalan her şeyi Roma halkına bırakmak üzere yalvarıcılar eşliğinde elçiler yolladı. Ancak, Metellus daha önceki denemelerle Numidia'lı soyunun güvenilmez, kaypak, yeni olaylara hevesli olduğunu biliyordu. Bu yüzden teker teker elçilere yanaştı, bir şey sezdirmeden onların nabzını yoklayarak işine yarayacaklarını anladıktan sonra, birçok sözler vererek Iugurtha'yı öncelikle sağ, olmazsa ölü olarak kendisine teslim etme düşüncesini aşıladı. Öte yandan isteği doğrultusunda gelişecek olayların krala bil-

dirilmesini herkesin önünde duyurdu. Sonra aradan birkaç gün geçince kendisi düzenli ve savaştan ordusuyla Numidia'ya girdi, orada savaş görünümüne karşın, kulübeler insanlarla doluydu, tarlalarda küçükbaş hayvanlar vardı. Buğday vermeyi, azık getirmeyi, kısacası buyurulacak her şeyi yerine getirmeyi bekleyen kralın temsilcileri kasabalardan ve köylerden çıkıp Metellus'u karşılamaya gidiyorlardı. Bu nedenle Metellus korkusuzca değil de, sanki düşmanlar yanbaşıdaymış gibi, yürüyüş kolunu kollayarak ilerliyordu, geniş bir alan üzerinde her şeyi araştırıyordu; bu teslim belirtilerinin yapay olmasından, tuzak için fırsat kolladığından kuşkulanıyordu. Bu yüzden kendisi hafif silâhli birliklerle, yine böyle seçkin sapancılardan ve okçulardan oluşan kümeyle öncüler arasındaydı, arkada komuta atlılarla birlikte olan yardımcısı Gaius Marius'taydı, her iki yandaki yardımcı atlıları legio'ların subaylarına ve cohors'ların komutanlarına bölüştürülmüştü, amacı yayalar onlarla karmakarışık durumda yaklaşırken nerede olursa olsun düşmanların atlı birliklerini püskürtmeleriydi. Çünkü Iugurtha öyle usta, yer ve askerlik konusunda öyle deneyimliydi ki, onun varlığı mı yokluğu mu, dostluğu mu yoksa düşmanlığı mı daha tehlikeliydi belli değildi.

XLVII. Metellus'un geçtiği yoldan uzak olmayan, İtalya'lı soyundan birçok ölümünün oturageldiği, tecim yapageldiği krallık düzeyinde en işlek alış veriş yeri olan Vaga adlı bir Numidia kasabası vardı. Konsül, onları gönülleriyle yoklamak için, yerin de elverişliliği nedeniyle buraya bir koruma birliği koydu, bu arada tecimen çokluğunun orduya azık bakımından yararlı olacağını, hazırlanmış olan şeyler için de koruma sağlayacağını düşünüp -durum, insanı buna yöneltiyordu- buğdayla savaş için gerekli öbür şeyleri getirmelerini buyurdu. Bu işler arasında Iugurtha üsteleye üsteleye yalvarmak üzere elçiler gönderdi, çocukların ve kendi yaşamının dışında her şeyi Metellus'un eline bıraktı. Konsül, tıpkı öncekiler gibi, bunları da ihanet için avlayıp yerine gönderdi, kralın istediği barışı ne geri çevirdi ne de söz verdi, bu gecikmeler arasında elçilerin verdiği sözlerin sonucunu bekledi.

XLVIII. Iugurtha, Metellus'un sözlerini eylemleriyle karşılaştırdı ve kendi oyununa getirilmeye çalışıldığını sezince -çünkü barış sözde kalıyordu, gerçekte ise kıyasıyla bir savaş vardı, koskoca kent düşmanın eline düşmüştü, düşman yeri biliyordu, yurttaşlarının nabzını yoklamış ister istemez silâhli çarpışmaya karar verdi. Böylece düşmanların geçtiği yolu bulduktan sonra, yerin elverişsizliğinden ötürü yengi umuduna kapılıp her türden çok büyük güçler hazırladı ve gizli dağ yollarını aşip Metellus'un

ordusunun önüne geçti. Bölüşmede Adherbal'e düşen Numidia'nın bu kesiminde güneyden çıkan Muthul adlı ırmak vardı, bununla özdeş yönde 20.000 adım uzaklıkta, doğanın özenmediği, insanın da el sürmediği çıplak bir dağ vardı. Ancak, sanki bunun tam orta yerinden yabancı zeytin ağaçlarıyla, mersinlerle, kumlu ve çorak toprakta biten başka türden ağaçlarla kaplı göz alabildiğine uzanan bir tepe yükseliyordu. Ortadaki ova, ırmağa yakın yerleri bir yana bırakılırsa, susuzluk yüzünden çöl gibiydi, bu ağaç dikili yerlerden davarların ve çiftçilerin ayakları eksilmezdi.

XLIX. Irmak boyunca uzandığını söylediğimiz tepede Iugurtha, kendi erlerini ince dizi düzenine sokup konakladı. Fillerin ve yaya güçlerin bir kesiminin başına Bomilcar'ı geçirdi, ona neler yapacağını bildirdi; kendisi bütün atlı birliğiyle, seçilmiş yayalarla birlikte erlerini dağın yakınına yerleştirdi. Sonra teker teker atlı birlikleri, bölükleri dolaşarak onlara önceki yiğitliklerinin, kazandıkları yengilerin anısıyla kendilerini ve krallıklarını Romalıların açgözlülüğünden koruma düşüncesini aşıladı ve yalvardı: daha önce yenip boyunduruk altından geçirdikleri kimselerle savaşılacaktı; onların komutanı değişmişti, yürekleri değişmemişti; komutanca erleri için bütün önlemler alınmıştı: örneğin kendi deneyimli erlerinin onların yeni erleriyle savaşa girmesi, az sayıdaki erlerinin çok sayıdaki düşmanla ya da savaş nedir bilmeyen adamlarının onların iyi savaşanlarıyla döğüşmemeleri için yüksek yer öngörülmüştü. Bunun için belirti verilince Romalılara saldırmaya hazır ve kararlı olmalıydılar: o gün ya bütün çabaları ve yengileri sağlama bağlanacaktı ya da bütün dertlerin başlangıcı olacaktı. Sonra teker teker her birini askerlik nedeniyle para ve onur vererek yücelttiği gibi, kendi ettiği iyiliği anımsatıyor, o kişiyi de başkalarına örnek diye gösteriyordu; her birine, kendi doğasına göre çeşitli yoldan, örneğin sözler vererek, çatarak, yalvararak yüreklilik aşıliyordu; bu arada Metellus, düşmanların varlığını bilmeden dağdan inerken orduyu görüverdi. Önce bu alışılmamış görünümün ne anlama geldiğinden kuşku duydular -çünkü atlarla Numidia'lılar dallar arasına girmişlerdi, ancak, ağaçlar alçak olduğu için, tümüyle saklanamamışlardı, ne nedir belirsizdi, bir yandan yerin yapısı öte yandan askerlere özgü belirtiler hileyle gizlenememişti-, sonra da kısa zamanda tuzakları anlayıp yürüyüş kolunu bir süre durdurdu. Orada düzenleri değiştirdikten sonra, düşmanlara en yakın olan sağ kanatta üç sıralı cephe kurdu, birliklerin arasına okçularla sapançıları serpiştirdi, bütün atlı birliğini kanatlara yerleştirdi, durum gereği erleri birkaç sözle yüreklendirip savaş düzenine sokmuş olduğu orduyu öncüler yanlarda düzlüğü indirdi.

L. Ancak, Numidia'luların rahat olduklarını, dağdan inmediklerini görünce, mevsimin sıcak oluşu ve su kıtlığı yüzünden ordunun bitkin düşmesinden korkup düşmanların sık sık saldırıyla ve yandan çarpışmalarla yürüyüşünü geciktireceğini, silâhlara güvenmediği için de erlerin yorgunluğuna, susuzluğuna vuracaklarını düşünerek ordugâh için önceden yer bulmak üzere, yüksüz birliklerle ve atlıların bir kesimiyle birlikte önden Butillius'u yardımcı komutan olarak ırmağa yolladı. Sonra kendisi durumun ve yerin gerektirdiği biçimde, dağdan indiği gibi, yavaş yavaş ilerledi, Marius'u birinci sıradakilerin arkasında tutuyordu, kendi de yürüyüş kolunda birinci sıraya yerleştirilen sol kanatın atlılarıyla birlikte bulunuyordu. Ancak, Iugurtha, Metellus'un artçılarının kendi öncülerini geçtiğini görünce, Metellus'un inmiş olduğu dağı, düşman çekilir de burası onlara sığınak ve barınak olur diye, aşağı yukarı 2000 yayalık bir garnizonla tuttu, sonra belirti verilince, birdenbire düşmanlara saldırıya geçti. Numitia'luların bir kesimi artçıları kılıçtan geçiriyordu, bir kesimi de sağ ve sol kanatları yokluyordu, kızgın kızgın yaklaşıyorlardı ve yakından sıkıştırıyorlardı, her yerde Romalıların düzenini karmakarışık ediyorlardı. Aralarından daha güçlü bir yürekle düşmanlara karşı gidenler bu belirsiz çarpışmadan şaşkına dönüyorlardı, uzaktan yaralananlar yalnız kendileriydi, buna karşılık vermek ya da döğüşmek olanağını ise bulamıyorlardı. Romalıların atlı takımı yürüyüşe geçince, Iugurtha'dan buyruk almış atlılar, sık sıralar oluşturmadıkları gibi, bir tek yere de çekilmiyordu, her biri bir köşeye dağılmıştı. Böylece sayıca çok üstün olduklarından, düşmanları izlemekle korkutup kaçıramamışlarsa, dağılmış olanları arkadan ve yandan çeviriyorlardı, tepe kaçış için yanlardan daha uygun olduğunda ise, buna alışmış olan Numidia'luların atları çalılık aralarından kolayca kaçıyorlardı, yerin çetin oluşu ve bilinmezliği bizimkileri korkutuyordu.

LI. Çarpışma değişken, belirsiz, korkunç ve acıklı bir görünüm sunuyordu, bir kesim kendi arkadaşlarından ayrılıp gidiyordu, bir kesim saldırıya geçiyordu; ne sancakları ne sırayı gözetiyorlardı, kim nerede tehlikeye düşerse orada direniyor ve karşı saldırıya geçiyordu, savunma ve saldırı silâhları, atlar, erkekler, dost, düşman birbirine karışmıştı; hiçbir şey plana ve komuta göre yapılmıyordu, her şey oluruna bırakılmıştı. Böylece gün epeyce ilerlemişken, sonuç henüz belli değildi. Sonunda hepsi bunalıcı sıcaktan, yorgunluktan bitkin durumdayken, Metellus, Numidia'luların gevşediklerini görünce, erlerini yavaş yavaş bir yere topladı, sıraları düzeltti, dört legio cohors'unu yayalarının karşısına yerleştirdi. Onların büyük bir kesimi yorgun argın daha yüksek yerlerde mevzilenmişti. Aynı

zamanda kendilerini kapıp koyuvermesinler ve düşmanlar kaçır gibi yaparak yengi kazanmasınlar diye erlere yalvarıyor, güç veriyordu; ne bir ordugâhları ne de çekilirlerse gidecekleri yerde bir korunmalıkları vardı; her şey silâhın ucundaydı. Ne var ki, bu arada Iugurtha da boş durmuyordu: erlerin arasında dolaşiyor, onları yüreklendiriyor, çarpışmayı yeniden kuruyor, kendisi seçkin erlerle her yola başvuruyordu, kendi adamlarına yardıma geliyor, kararsız düşmanları sıkıştırıyor, sağlam bildiklerini uzaktan savaşla durduruyordu.

LII. Böylece değer bakımından eşit, buna karşılık olanakları farklı yüksek nitelikte iki komutan birbiriyle çekişiyordu. Marius'un elinde yiğit erler vardı, ancak, kendisi yerin yabancıydı. Iugurtha için ise, erler bir yana bırakılırsa, her şey uygundu. Sonunda Romalılar sığınacak yerleri olmadığını, kendilerine düşmanlarca çarpışma olanağı verilmediğini anlayınca -artık akşam da çöküyordu- aldıkları komut uyarınca karşı tepeye tırmandılar. Numidia'lılar yeri yitirince püskürtülüp kaçtılar; birkaç kişi öldü, pek çoğunu ise ivedi davranmaları, bölgenin düşmanlarca bilinmesi kurtardı.

Bu arada yukarıda Iugurtha tarafından fillerin ve yaya güçlerinden bir kesiminin başına getirildiğini söylediğimiz Bomilcar, Rutilius'un öne geçmesi üzerine, kendi erlerini ağır ağır düzlüğe indirdi, önden gönderilmiş olan komutan yardımcısı ırmağa giderken, durum gereği ağır ağır savaş düzeni kurdu, bir yandan da düşmanın nerede olduğunu ne yaptığını araştırdı. Rutilius'un artık konakladığını, kaygı duymadığını, bir de Iugurtha'nın savaştığı yönden gürültü yükseldiğini öğrendikten sonra, komutan yardımcısı durumu anlar da güç durumdaki adamlarına yardım eder diye korkup erlerin yiğitliğine güvenmediği için, sık diziler olarak yerleştiği savaş çizgisini yaydı, Rutilius'un ordugâhına böyle ilerledi.

LIII. Romalılar birden koca bir toz bulutu gördüler; çünkü ağaçlarla kaplı yöre görüşü engelliyordu. Önce kum fırtınası çıktığını düşündüler, ardından bunun hep öyle kaldığını, cephenin, kıvıldıyormuş gibi adım adım yaklaştığını görünce, durumu anlayıp çarçabuk silâha sarıldılar, komut uyarınca ordugâhın önünde yer aldılar. Sonra karşı karşıya gelince, her iki yandan bağıra çağıra saldırıya geçildi. Numidia'lılar durup fillerden yardım umarlarken, ağaç dallarıyla yüklü, bu nedenle de dağınık durumdayken sarıldıklarını görünce kaçtılar, büyük bir kesimi silâhlarını atıp tepelerin ya da çökmekte olan gecenin yardımıyla sağ esen uzaklaştı. Dört fil ele geçirildi, geri kalan kırk tanesinin hepsi öldürüldü. Ancak, Romalı-

lar yoldan, ordugâhın istihkâm işinden ve çarpışmadan yorgun düşmüş ve gücünü tüketmiş olmasına karşın, Metellus düşündüğünden çok geciktiği için, donatılmış ve tetikte olarak karşısına çıktılar: çünkü Numidia'lıların kurnazlığı gevşek ve kayıtsız olmayı başlatmıyordu. Önce gece karanlığında aralarında fazla bir uzaklık kalmayınca, sanki düşmanlar yakındaymış gibi, birbirlerinde korkuya ve kargaşaya yol açıyorlar, her iki yandan gönderilmiş atlılar durumu araştırmamış olsalardı, az kalsın işin sonu kötüye varacaktı. Derken korku, yerini birden sevince bıraktı: erler birbirlerine yüzleri gülerek sesleniyor, olan bitenleri anlatıyor, dinliyorlardı, her biri kendi yiğitliğini göklere çıkarıyordu. İnsanlar böyledir işte: yeni kazanıldı mı korkaklar bile büyüklük duygusuna kapılsa olur, işlerin ters gitmesiyle ise yürekli bile gözden düşerler.

LIV. Metellus, aynı ordugâhta dört gün kalıp yaralıları özenle sağalttı, çarpışmalarda kendini gösterenlere askerlik töresince armağanlar dağıttı, hepsine toplantıda övgüler yönelterek teşekkür etti; pek önemli olmayan başka durumlar için de böyle bir yüreklilik göstermeleri düşüncesini aşıladı: yeni uğruna artık yeterince çarpışılmıştı, bundan sonraki yorgunluklara doyumluk uğruna katlanılacaktı. Ancak, bu arada kaçakları ve Iugurtha'nın nerede olduğunu, ne yaptığını, yanında birkaç kişinin mi yoksa bir ordunun mu bulunduğunu, yenildikten sonra nasıl davrandığını araştırmak üzere öbür uygun kişileri gönderdi. Ancak, o, ağaçlık ve doğayla tahkim edilmiş yerlere çekilmişti, orada sayısı kabarık olmasına karşın cansız ve güçsüz, savaşmaktan çok tarıma, hayvancılığa yatkın insanlardan oluşan bir ordu topluyordu. Bunun nedeni kralın koruma kotasını oluşturan atlıların dışında bütün Numidia'lılar içinde hiçkimsenin bozgunundan sonra kralın ardına düşmemesiydi, herkes canı nereye isterse oraya çekip gidiyordu, bu davranış, askerlikte suç sayılmazdı: töreleri böyleydi. Böylece Metellus, kralın bir türlü yola gelmediğini, ancak onun keyfine göre olacak yeni bir savaşa girildiğini, öte yandan çekişmenin düşmanlarla eşit koşullarda olmadığını, onların erlerini yenmekle verdikleri zarardan daha azına uğrayarak yenildiklerini görünce, savaşın çarpışmalarla ve cephede değil de başka türlü yapılması gerektiğine karar verdi. Bu yüzden Numidia'nın en varıl yerlerine yöneldi, tarlaları çöle çevirdi, gelişigüzel ya da garnizon olmaksızın tahkim edilmiş olan birçok kaleyi, kentleri ele geçirdi, yaktı, gençleri öldürmelerini, geri kalan şeylerin askerlerin doyumluğu olmasını buyurdu. Bu korkuyla birçok kimse rehine olarak Romalılara teslim edildi, tahlil ve yararlı olacak öbür şeyler bol bol sağlandı; durumun gerektiği her yerde bir garnizon kuruldu. Bu işler, kralı kendi adamları-

nın uğradığı bozgunndan daha çok korkutuyordu; çünkü bütün umudunu kaçısa bağlayan kişi izlemek, bulunduğu yeri savunmayan başka yerlerde savaşmak zorunda bırakılıyordu; buna karşın bu koşullar içinde kendine en iyi görünen kararı aldı: ordunun çoğunluğuna aynı yerlerde beklemesini buyurdu; kendi de seçkin atlılarla Metellus'u izledi; gece karanlığında görünmeden açılmamış yollardan geçerek dağıtılmış durumdaki Romalılara ansızın saldırdı. Onların büyük bir kesimi silâhsız olarak düştü, bir çoğu ele geçirildi, içlerinde hiç kimse sağ esen kaçmadı, Numidia'lılar aldıkları buyruğa göre Metellus'un ordugâhından daha yardım gelmeden yakın tepelere çekildiler.

LV. Bu arada Metellus'un yaptığı işler, nasıl davrandığı, atalarının töresi doğrultusunda orduya nasıl komuta ettiği, yerin elverişsizliğine karşın yiğitliğiyle nasıl da yenği kazandığı, düşmanların toprağını nasıl ele geçirdiği, Aulus'un gevşekliğine dayanarak büyüklenen Iugurtha'nın artık kurtuluş için ister istemez çöle ve barışa bel bağladığı öğrenilince, Roma'da büyük bir sevinç doğdu, böylece senato başarıyla sonuçlanan olaylar dolayısıyla ölümsüz tanrılara törenler düzenlenmesine karar verdi, önceleri tedirgin olan ve savaşın sonucundan kaygı duyan halk bayram sevinci yaşadı; Metellus'tan çok parlak biçimde söz ediliyordu. O da gözünü dört açarak yenği için çaba gösteriyordu, ne olursa olsun ivedi davranıyordu; buna karşılık düşmanın işine gelen yerden sakınıyordu, kazanılan şanın ardından kıskançlık geldiğini unutmuyordu. Böylece ne denli ünlü ise o denli kaygılıydı, Iugurtha'nın tuzaklarından sonra ordu gelişigüzel dağılınca yağmaya kalkışmıyordu, tahıl ya da yeni gereksinme baş gösterince, cohorts'lar bütün atlı birliğiyle birlikte eşlik ediyorlardı. Kendi ordunun bir kesimine Marius da geri kalanlara komuta ediyordu. Ancak, toprak yağmayla olmaktan çok yakılarak çöle çevriliyordu. Birbirinden uzak olmayan iki yerde ordugâh kuruyorlardı, güç gerektiği zaman hepsi yardıma geliyordu, korkunun ve kaçışın daha da artması için ayrı ayrı duruyorlardı. O sırada Iugurtha tepe tepe iz sürüyordu, savaş için yer ve zaman arıyordu, düşmanların geleceğini duyduğu yolda kılığını çektikleri yem ve su kaynaklarını yok ediyordu, bir Metellus'a bir Marius'a görünüyordu, ardından tepeye dönüyordu, sonra daha başkalarının gözünü korkutuyordu, ne savaşa giriyordu ne de barışa razı oluyordu, işi gücü düşmanı girişiminden alıkoymaktı.

LVI. Romalı komutan hilelerle yorgun düştüğünü ve düşman tarafından savaşa olanağı verilmediğini görünce, Iugurtha'nın güç durumdaki

adamlarına yardıma geleceğini ve orada çarpışma olacağını düşünüp bir kente, o kesimde kurulmuş, kırallığın kalesi sayılan Zama adlı kente saldırmaya karar verdi. Ancak, o asker kaçaklarından hazırlıkları öğrenince, zorlu yürüyüşlerle Metellus'un önüne geçti, kırılın güçleri arasından, ihanet nedir bilmedikleri için, en sağlam sınıf olan kaçakları yardımcı olmak üzere katıldıktan sonra kasabalılara surları savunma düşüncesini aştıladı, bu arada orduyla uygun zamanda yardıma geleceğine söz verdi. Böylece işleri yoluna koyduktan sonra, alabildiğine gizli yerlere çekildi, ardından da Marius'un birkaç bölükle birlikte yoldan buğday sağlamak için, bozguna uğradığı savaştan sonra kralın yitirdiği ilk kent olan Sicca'ya gönderildiğini öğrendi. Seçilmiş atlılarla birlikte geceleyin oraya yöneldi ve dışarı çıkmakta olan Romalılarla savaşa tutuştu, bir de Sicca'lıları yüksek sesle bölükleri arkadan çevirmeye yöneltti: talih onlara parlak bir başarı yolu açıyordu, bunu yaparlarsa sonradan kendisi krallığında onlar da özgürlük içinde korkusuzca yaşayacaklardı. Ancak, Marius üzerlerine yürümekte ve kentten çıkmakta ivedi davranmasaydı, kuşkusuz Sicca'lıların hepsi ya da büyük bir kesimi saf değiştireceklerdi: Numidia'lılar o denli büyük bir kaypaklık gösteriyorlardı. Ancak, kral tarafından bir parça desteklenmiş olan Iugurtha'nın erleri, düşmanlar daha büyük bir güçle sıkıştırınca, birkaç kişinin yitmesi üzerine kaçarak ayrıldılar.

LVII. Marius, Zama önlerine vardı. Bir düzlükte kurulmuş olan bu kent, doğal yapısından çok insan eliyle tahkim edilmişti, buranın hiçbir şeye gereksinmesi yoktu, bol bol silâhı ve adamı vardı. Metellus, işleri koşullara ve yere göre düzenledikten sonra, bütün duvarları ordusuyla çevirdi, elçilerin her birine komuta yeri konusunda buyruk verdi. Sonra belirtiyi vermesiyle birlikte her yandan birden çok büyük bir savaş çılgılığı yükseldi, ancak, bu durum Numidia'lıları korkutmadı; kızgın ve kararlı, düzenlerini bozmadan kaldılar. Çarpışma başladı. Romalılar, herkes kendi çapında, kimi uzaktan sertleşmiş balçıkla ya da taşlarla döğüşüyordu, kimi duvarların dibine sokuluyor, kazma vuruyor, merdiven dayayarak saldırıya geçiyordu, göğüs göğüse döğüşmek istiyordu. Öte yandan kasabalılar, yakınlarında bulunanlara taş atıyorlar, kargı, mızrak bir de kükürtle, reçineyle karıştırılmış zift, kızgın nesnelere fırlatıyorlardı. Uzakta kalmış olanları bile korkaklıkları kurtaramamıştı, çünkü çoğu gerek elle gerekse savaş aracıyla atılmış mızraklarla yaralanıyordu, yürekli de korkaklar da tehlikede birleşiyor, ünde ayrılıyorlardı.

LVIII. Zama dolaylarında böyle savaşım varken, Iugurtha, düşmanların ordugâhına ansızın büyük bir kümeyle saldırdı; garnizonda olanlar

kendilerini bıraktıkları, çarpışma dışında her şey bekledikleri için, kapıyı kırıp içeri daldılar. Bizimkiler birden kapıldıkları korkudan şaşkına dönüp her biri içinden geldiği gibi, davrandı: kimi kaçtı, kimi silâha sarıldı, büyük kesimi yaralandı ya da öldü. Ancak, bütün kalabalıktan ancak kırk kişi Romalılıklarını anımsayarak takım oluşturduktan sonra, ötekilerin aldıklarından biraz yüksek bir yer ele geçirdi, oradan çok büyük bir güce karşın yerlerinden atılamadılar; buna karşılık uzaktan atılan oklara karşılık verirken az sayıda kişinin çok sayıda kişiye atışları boşa çıkmadı. Numidia'lılar daha yakına gelseler, bizimkiler orada yüreklilik gösterirler, onları kıyasıya kılıçtan geçirirler, püskürtürler, kaçırtırlardı. Bu arada Metellus, çok sert bir biçimde savaşırken, ardında düşmanın sesini duydu, sonra da atını döndürüp kendine doğru kaçış olduğunu anladı; demek kendi yurttaşlarıydı bunlar. Bu nedenle bütün atlı birliğini, ardından da Marius'u bağlaşıkların cohors'larıyla birlikte çabucak ordugâha gönderdi, ona yengin orduya herhangi bir leke sürülmemesi, öçlerini almadan düşmanları ellerinden kaçırmaması için dostluk ve devlet adına yalvardı. O, buyrukları kısa zamanda yerine getirdi. Iugurtha, ordugâhtaki yığınakla engellenmiş olarak, kimileri siperin üzerinden atlarken, kimileri dar çıkışlarda tez canlılık ederek birbirlerinin geçmesine engel olurlarken, birçok adamını yitirdikten sonra, tehlikesiz yerlere çekildi. Metellus, tasarısını daha gerçekleştirmeden, gece bastırdıktan sonra, ordusuyla birlikte ordugâha döndü.

LIX. Ertesi gün ise, saldırıya geçmeden önce, bütün atlı birliğini krallın geliş kesiminde, ordugâhların önünde kümelemeyi buyurdu; kapılarla en yakın yerleri subaylar arasında bölüştürdü; ardından kendisi kasabaya yollandı, bir gün önceki gibi, surlara saldırdı. Bu arada Iugurtha gizli bir yerden birdenbire bizimkilerin üzerine yürüdü. En yakında yer almış olanların bir an ödleri kopup elleri ayakları birbirine dolaştı, geridekiler çabucak yardıma geldiler. Atlılar yayalarla birleşip çatışmada bizimkileri büyük kayıplara uğratıyorlardı. Numidia'lılar uzun süre karşı koyamayacaklardı. Atlılar yayalara güvenmeyip, atlı çarpışmada her zaman olduğu gibi, çekilmek üzere artlarına düşmüyorlar, buna karşılık atlarını sürüp dizileri karıştırıyor, bozuyorlardı: böylece yüksüz yayaların eline düşmanları yenip de verdiler.

LX. O zaman Zama dolaylarında vuran vurana, kıran kırana çarpışılıyordu. Her bir önder yardımcısı ya da subay, komuta ettiği yerde var gücüyle çaba gösteriyordu, kimse de kendinden çok başkasına bel bağlamıyordu; kasabalılar da onlardan geri kalmıyordu: her yerde saldırıya ge-

çiyordardı ya da hazırlık içindeydiler, kendilerini korumaktansa başkalarını yaralamaya istekliydi. Yüreklendirmeye, sevince, inlemeye karışan bağırmanın yanı sıra silâh patırtısı da göğe yükseliyordu; iki yandan oklar uçuşuyordu. Ancak, düşmanlar savaşı yavaşlattıkça, surları savunanlar atlı çarpışmasına gözlerini kırpmadan bakıyorlardı. Olayların Iugurtha açısından gelişmesine göre sevindikleri, korkuya kapıldıkları görülürdü, sanki kendi adamlarınca iştirilebilecekler ya da görünebileceklermiş gibi, kimileri uyarıda bulunuyor kimileri yüreklendiriyor ya da elleriyle gösteriyorlar, kımıldıyorlar, oktan sakınmaya çalışmış ya da ok atarmış gibi sağa, sola yaylanıyorlardı. Bu durum Marius'a bildirilince -çünkü o, bu kesimde komuta ediyordu- saldırıyı bile bile yavaşlattı, başarıdan umutsuz gibi göründü; Numidia'luların korkup ürkmeden kralın çarpışmasını izlemelerine göz yumdu. Böylece onlar kendilerini adamlarına kaptırınca birden büyük bir güçle duvara saldırdı; erler de merdivenlerle çıkıp tepeleri daha yeni aşmışlardı ki, kasabalılar koşuştular, taş, ateş, her türlü silâh atıldılar. Bizimkiler ilkin karşı koydu; sonra merdivenlerin birbiri ardından parçalanması üzerine üstündekiler yere yığıldılar; ötekiler bir yolunu bulup oradan bir kaç kişi sağ esen kurtuldu, büyük kesimi yaralardan bitkin düştü. Sonunda gece olunca her iki yanda çarpışma durdu.

LXI. Metellus, girişimin boşuna olduğunu, ne kasabanın alındığını ne de Iugurtha'nın tuzaklardan ya da işine gelen yerden başka yerde savaşmadığını, yazın ise artık sona ermiş olduğunu gördükten sonra, Zama önlerinden çekildi, konumu ve duvarları bakımından yeterince tahkimli, kendisinden ayrılmış kentlere koruma birlikleri koydu. Ordunun geri kalan kesimini kıstlamak üzere eyaletin Numidia ile sınır oluşturan kesimine yerleştirdi. Bu sırada başkalarının yaptığı gibi, yan gelip keyfine bakmadı, ancak, savaş silâhla pek ilerlemediği için, krala dostları aracılığıyla tuzaklar kurdu, onların hainliğini silâh olarak kullanmaya hazırlandı. Roma'da Iugurtha ile bulunmuş ve oradan, kefil verilmesine karşın, Massiva'nın öldürülmesi konusunda yargılanmaktan kaçmış Bomilcar'a söz üstüne söz vererek yanaştı, çünkü aralarındaki çok büyük dostluk nedeniyle kandırma olanağı da pek büyüktü; ilkin konuşmak için gizlice kendi yanına gelmesini sağladı; sonra Iugurtha kendisine ölü ya da diri getirilirse, ona senatonun ceza vermeyeceğine ve her şeyi kendisine bırakacağına söz verdikten sonra, Numidia'nın bir yandan güvenilmez biri olmasından öte yandan Romalılarla barış yapılması durumunda cezaya çarpılmaktan korkmasından ötürü onu kolaylıkla yola getirdi.

LXII. Bomilcar, ilk fırsatta başına gelenlerden üzüntü ve kaygı duyan Iugurtha'nın yanına gitti. Ona kendisini, çocuklarını ve çok yararı dokunmuş Numidia soyunu düşünmesini salık verdi ve gözyaşı dökerek yalvardı: bütün çarpışmalarda kendileri yenilmiş, tarlalar çöle çevrilmiş, birçok ölümlü tutsak edilmiş, öldürülmüş, kıralın gücü zayıf düşürülmüştür; şimdiye değin erlerin yürekliliği ve talihi epeyce denenmiştir; o duraksarken, Numidia'lılar kendi başlarının çaresine bakmasınlar diye uyanık olmalıdır. Böyle sözlerle teslim konusunda kralın aklını çeldi. Öndere Iugurtha'nın buyrukları yerine getireceğini, kendisinin ve krallığının kayıtsız, koşulsuz onun koruyuculuğuna gireceğini söylemek üzere elçiler gönderildi. Metellus senato sınıfından olan herkesin çarçabuk kışlalardan getirtilmesini buyurdu; onlardan ve uygun bulduklarından bir savaş kurulu oluşturdu. Böylece ataların töresince savaş kurulunun kararına göre, elçiler aracılığıyla Iugurtha'dan ağırlık olarak 200.000 gümüş, fillerin hepsini, bir ölçüde de at ve silâh istedi. Bunlar gecikmeden yerine getirildikte, bütün kaçakların zincire vurulmuş olarak getirilmesini buyurdu. Onların büyük kesimi, buyruk üzere, getirildi; birkaçı, teslim başlar başlamaz, Mauretania'ya kral Bocchus'un yanına gitmişlerdi. Iugurtha'nın silâhları, adamları, parası elinden alınca, buyruk almak üzere Tisidium'a çağrılırken, yeniden yumuşamaya ve kötü davrandığı bilinciyle hakettiği cezadan korkmaya başladı. Sonunda kuşku içinde birçok günler geçirdikten sonra, gerek işlerin ters gitmesinden duyduğu can sıkıntısıyla her şeyi savaşa yeğ tutarken gerekse krallıktan köleliğe düşüşün ne denli ağır olacağını düşünüp taşınırken boşu boşuna bir sürü garnizon yitirdikten sonra, sil baştan savaşa girdi. Roma'da ise eyaletler konusundaki senato kararınca, Numidia Metellus'a verilmişti.

LXIII. İşte bu sırada Utica'da tanrılara kurban keserek yakarıda bulunan Gaius Marius'a bilici, büyük ve olağanüstü durumlar muştulamıştı: bunun için tanrılara inanıp kafasından geçirdiklerini yapmasını, talihini boyuna denemesini, her şeyin başarıyla sonuçlanacağını belirtmişti. Ne zamandır konsüllük için çok büyük bir istekle kıvranıyordu, bunu elde etmek için ailesinin köklü olması dışında her şeyi yerindeydi: çalışkanlık, dürüstlük, büyük askerlik bilgisi, yaman bir savaş ruhu, barış zamanında ölçülü, tutkusuna, paraya egemen, yalnızca üne aç. O, Arpinum'da doğmuş, bütün çocukluğunu orada geçirmiş olduğu için, askerlik çağına gelmez, Yunanlılara özgü güzel söz söyleme sanatı ve kente özgü incelikler için değil de askerlik görevi için çaba gösterdi; böylece çelik gibi yapısını iyi uğraşlar arasında kısa zamanda geliştirdi. O zaman halktan ilk kez

askerî temsilcilikler isteyince, çoğunluk onun yüzünü bile görmemesine karşın, bütün oymaklarca kolaylıkla tanınıp atandı. Sonra birbiri ardından kamu yüksek görevlerini elde etti, çeşitli görevlerinde her zaman öyle davranıyordu ki, bulunduğundan daha yükseğine değer görülüyordu. Yine de bu düzeye gelmiş biri olarak konsüllüğe adaylığını koymaya kalkışmıyordu -nitekim sonra onu tutkusu alaşağı etmiştir: o zaman halk, kamu yüksek görevlerini, soylular ise konsüllükleri elden ele geçirirlerdi. Yeni adam olup da böylesine parlak, böylesine seçkin işler yapmış kimse yoktur ki, o adam, onura değer görülsün ve sanki o görev lekelenmiş sayılmasın.

LXIV. Marius baktı ki, din adamının söyledikleri kendi içindeki tutkuyla özdeş doğrultuydu, adaylığını koymak için Metellus'tan izin istedi. Onda iyi insanların istek duyduğu erdem, ün gibi nitelikler dolup taşmasına karşın, soyluların ortak kusuru olan kendini beğenmişlik ve yüksekten bakma da vardı. Bunun için ilkin beklenmedik durum karşısında afallayıp tasarısına şaştığını söyledi, bu denli olmadık işlere girişmemesi, toplumsal koşullarının üstünde bir isteğe kapılmaması için sözde dostluk adına uyarıda bulundu: herkes her şeyi istemeye kalkmamalıydı; payına düşenle yetinmeliydi; sonra da Roma halkının ona haklı olarak vermeyeceği bir şeyi istemekten sakınsındı. Bu ve buna benzer sözlerle Marius'u yola getirememesi üzerine, askerî işlerden ara bulur bulmaz, isteklerini gerçekleştireceği yanıtını verdi. Dediklerine göre, Marius'un daha sonra da bu konuda direnmesi üzerine, Metellus ona gitmekte ivedilik göstermemesini söylemiş; kendi oğluyla birlikte konsüllüğe adaylığını koymasını epeyce erken olmuş. O sırada oğlu aşağı yukarı yirmi yaşındaydı, babasının yanında askerlik yapıyordu. Bu yanıtla Marius, can attığı mevki için içinde yaman bir istek, Metellus'a karşı ise kıyasıya bir kırgınlık duydu. Böylece tutku ve öfke gibi kötü danışmalara göre davranıyordu: işine yarayacak hiçbir eylemeden, hiçbir sözden kaçınmıyordu: kışlada komuta ettiği erleri eskisinden daha gevşek tutuyordu; Utica'da yığın yığın tecimene savaş konusunda suçlayıcı ve yüksekten konuşuyordu: ordunun yarısı kendisine verilirse, birkaç gün içinde Iugurtha'yı zincire vururdu; komutan, savaşı bile sürüncemede bırakıyordu, çünkü krallıkla bölünmüş boş biri olarak komuta etmeye bayılıyordu. Bütün bu şeyler, savaşın uzaması yüzünden ellerindeki, avuçlarındakini tüketmiş kişiler olarak onlara daha yerinde görünüyordu, insan istemeyegörsün, ona hiçbir şey yeterince çabuk yürüyor gibi gelmez.

LXV. Öte yandan ordumuzda Micipsa'nın vasiyetnamesinde ikinci kalıtçı olarak göstermiş olduğu, Mastanabal'in oğlu, Massinissa'nın torunu olan, sayrılıklarla düşünleşmiş, bu yüzden de biraz kıt akıllı Gauda adlı bir Numidia'lı vardı. Metellus, kral töresince onun koltuğunu yanına koyma, sonra da kendisinin bir Roma atlı bölüğünce korunması isteğini geri çevirmişti: Roma halkının kral dediği kişilere uygulanan bir onur olduğu için, Romalı atlılar Numidia'lıya koruma birliği olarak verilirse onlar için onur kırıcı olurdu. Marius, onu kaygılıyken, komutana karşı, onur kırıcı davranışlar için, öç almaya kışkırttı; sayrılıktan ötürü kafası pek çalışmayan adamcağızı tatlı sözlerle pohpopladı: o kraldır, büyük bir adamdır, Massinissa'nın torunudur; Iugurtha ele geçirilmiş ya da öldürülmüş olsa, Numidia egemenliği o saat onun eline geçecektir; kendisi konsül olarak savaşa gönderilmiş olsa, bu, çabucak gerçekleşecektir. Böylece o, Romalı atlılar, erler, tecimenler, başkaları onun etkisiyle çoğunluk da barış umuduyla Roma'daki yakınlarına savaş konusunda Metellus'u yererler, Marius'un komutan olmasını isterler. Böylece birçok kimsenin çok güzel desteğiyle Marius, konsül adaylığına adım atıyordu. Yine o zaman Mamilius yasasıyla soylularca yıkılmış halk, yeni adamları göklere çıkarıyordu. Böylece Marius'un her işi yolunda gidiyordu.

LXVI. Bu arada Iugurtha, teslim olmaktan cayıp yeniden savaşa giriştikten sonra, büyük bir özenle her şeyi hazırlıyor, ivedilik gösteriyor, ordu topluyor, kendisinden çözülen yurttaşları korkuyla ya da ödül sözü vererek kendine kazanmaya çalışıyor, kendi yerlerini, saldırı ve savunma silâhlarını, barış umuduyla yitirmiş olduğu başka şeyleri onarıyor ya da satın alıyor, Romalı kölelerini kendine çekiyor, korumada olanları parayla yokluyor, kısacası el uzatmadığı, el atmadığı hiçbir şey bırakmıyor, her yola başvuruyordu. Başlangıçta Iugurtha barıştan söz ederken, Metellus'un, ülkelerine garnizon koymuş olduğu Vaga'lılar, daha önce kendi istekleriyle ayrılmadıkları kralın üstelemelerinden bıkip usandılar, topluluğun ileri gelenleri kendi aralarında tertibe giriştiler; çünkü halk kitlesi, özellikle de Numidia'nınki, çoğu kez olduğu gibi, kaypak, ayaklanmaya hazır kimliktedir, hır çıkarmayı sever, düzen değişikliğine bayılır, dinginliğe ve barışa karşıdır. Sonra aralarında işleri yoluna koyduktan sonra, üçüncü gün için karar kıldılar, çünkü o gün, bütün Afrika ölçüsünde kordudan çok oyun gülüp eğlence demek olduğundan, bayram günü olarak kutlanırdı. Zamanı geldikte kimi yüzbaşılıarı, kimi subayları, doğrudan doğruya kasabanın önderi T. Turpilius Silanus'u evlerine çağırdılar; yemekte Turpilius dışında onların hepsini boğazladılar. Sonra günün özelliği

ve buyruk altında olmamaları nedeniyle şuraya buraya dağılmış silâhsız erlere saldırdılar. Kargaşadan ve değişiklikten epeyce zevklenen halk da, bir kesimi soylulardan akıl alıp bir kesimi de olayların akışına kapılıp olan biteni ve işin nereye varacağını bilmemesine karşın, gördüğünü yapıyordu.

LXVII. Romalı erler, bu beklenmedik tehlike karşısında öncelikle ne yapacaklarını bilmeden, bocalayarak titriyorlardı: düşmanların garnizonu, kasabanın bayraklarla kalkanların durduğu kalesine girişe, önceden kapatılmış kapılar da kaçışa engel oluyordu: üstelik kadınlarla çocuklar, yapıların çatılarından taşla birlikte yerde ne bulurlarsa yarışcasına fırlatıyorlardı. Böylece ne çifte tehlikeden sakınılabiliyordu ne de güçsüz türe gücü yerinde kişilerce karşı konulabiliyordu: iyisi, kötüsü, atağı, pısırgı bir arada, öcü alınmadan, boğazlanıyordu. Böylesine çetin koşullarda Numidia'lıların çok korkunç kişiler olmasına kasabanın da sımsıkı kapalı bulunmasına karşın, İtalya'dan gelenler arasında yalnız atlı komutanı Turpilius burnu kanamadan kaçtı. Ev sahibinin acıma duygusuyla mı yoksa anlaşmayla mı, raslantıyla mı böyle oldu kestiremiyorum: yalnız şunu biliyorum ki, bunca tehlike içinde kirli bir yaşamı temiz ünden üstün tuttuğuna göre, o, alçağın, rezilin biri olmalıdır.

LXVIII. Metellus, Vaga'da olup bitenleri öğrendikten sonra, yıkılmış gibi bir süre gözden uzaklaştı. Sonra üzüntüsüne bir de kızgınlık karışınca, canını dişine takarak çarçabuk haksızlıkların öcünü almaya girişti. Birlikte kışladığı legio'yu, olabildiğince çok sayıda Numidia'lıyı gün batımında yüksüz olarak çıkardı, ertesi gün aşağı yukarı üçüncü saatte az çok yüksek yerlerle çevrili düzlüğe ulaştı. Orada uzun yoldan yorgun düşmüş, artık her şeye karşı çıkan erlere Vaga kasabasına bir mil bile kalmadığını, çok yiğit ve çok zavallı durumdaki kendi yurttaşlarının öcünü almak için işin gerisine tevekkülle katlanmalarının yakışık aldığını bildirdi; bu arada gözler önüne cömertce doyumluk koydu. Böylece onlarda yüreklilik uyardırdıktan sonra, atlıların ön sırada aralıklı, yayaların ise olabildiğince sık diziler halinde yürümelerini, sancakları gizlemelerini buyurdu.

LXIX. Vaga'lılar, kendilerine doğru bir ordunun geldiğini gözlemleyince, ilkin Metellus olduğunu düşünüp -nitekim öyleydi- kapıları kapadılar, sonra tarlaların çöle çevrilmediğini, birinci sırada bulunanların Numidia'lı atlılar olduğunu görünce, bu kez Iugurtha olduğunu düşünüp büyük bir sevinçle karşılamaya gittiler. Atlılar ve yayalar birden belirti verince, bir kesim kentin dışına yayılmış halkı kılıçtan geçiriyordu, bir kesim kapılara koşuyordu başka bir kesim de kuleleri ele geçiriyordu: kız-

gınlık ve doyumluk umudu yorgunluğa baskın çıkabiliyordu. Böylece Vaga'lılar yalnızca iki gün kızgınlıklarının tadını çıkardılar: kalabalık ve varlıklı kentten öç alındı, burası yağma edildi. Yukarıda bir sürü kimse arasında kaçıp kurtulmayı başarmış tek kişi olduğunu söylediğimiz, kasabanın atlı komutanı Turpilius, Metellus'tan kendini savunma buyruğu aldı, kendini pek temize çıkaramayınca, tutuklandı ve kırbaçlandı sonra da suçunun bedelini başıyla ödedi, çünkü o, bir Latium yurttaşıydı.

LXX. Yine bu sırada Iugurtha, korkudan caydığı teslimi Bomilcar'ın etkisiyle yeniden düşünmeye başlamıştı -bir yandan kralda kuşku uyandırdığı öte yandan kendisi ondan kuşkulandığı için, durumun değişmesini istiyordu, onun işini bitirmenin yolunu arıyordu, gece-gündüz kafasını buna yoruyordu. Sonunda her şeyi deneyerek soylu, epeyce varlıklı, kendi yurttaşlarınca sevilip sayılan, çoğu kez kral yokken orduya komuta eden, Iugurtha yorgun olduğu ve daha önemli işlerle uğraştığı zaman yarım kalan işleri yerine getiren, bundan ötürü üne ve varsılığa kavuşmuş olan Nabdalsa'yı yanına çekti. Böylece ikisi de tuzak için gün kararlaştırdı; öbür işlerin, durumun gerektirdiği biçimde, zamanında hazırlanması uygun görüldü. Topraklar, düşmanlardan öç alınmadan, çöle çevrilmesin diye, aldığı buyruk uyarınca, Roma kışlaları arasında tuttuğu ordunun yanına gitmek üzere yola çıktı. Onun suçun büyüklüğünden duyduğu yılgınlıkla zamanında gelmemesi, korkudan girişime kalkışamaması üzerine, Bomilcar bir yandan işleri sonuca bağlamak isteğiyle öte yandan suç ortağının eski tasarılarını bir yana bırakıp yenisini aramasından kaygı duyarak güvendiği adamları aracılığıyla ona mektup yolladı, orada onu gevşek ve umursuz davranmakla suçluyordu; adına andığı tanrıları tanık gösterek Metellus'un söz verdiği ödüllerin kendi yıkımlarına dönüşmemesi için uyarıda bulunuyordu: Iugurtha'nın sonu yakındı, bunun Metellus'un yiğitliğine mi yoksa kendi yiğitliklerine mi bağlı olduğu söz konusuydu; bunun için ödülü mü yoksa cezayı mı yeğlediğini kendi kendine düşünmeliydi.

LXXI. Mektup yerine ulaştınca, Nabdalsa uğraşp didinmekten yorgun bitkin yatakta dinleniyordu. Bomilcar'ın söylediklerini öğrenince, ilkin kaygıya kapıldı hani insanın içi sıkılırken olur, sonra uykuya daldı. Onun işlerine bakan, güvendiği, sevdiği, son tasarısı dışında hepsine ortak ettiği bir Numidia'lı vardı. İşte o, mektup geldiğini duyunca, her zaman olduğu gibi hizmetine ve aklına gerek duyulduğu düşüncesiyle çadıra girdi, o uyurken başucundaki yastığın üstüne gelişigüzel bırakılmış mektubu aldı, baştan sona okudu, sonra tuzağı öğrenir öğrenmez kralın yanına yol-

landı. Nabdalsa az sonra uyanıp mektubu yerinde bulamayınca, olan biten her şeyi öğrenip ilkin hafiyenin ardından gitmeye kalkıştı, bu boşa çıkınca yatıştırma amacıyla Iugurtha'ya yaklaştı; kendisinin hazırlamış olduğu şeylerin onun hainliği yüzünden engellenmiş olduğunu söyledi; dostlukları ve daha önce bağlılıkla yaptığı işler adına böyle bir suçtan ötürü kendisinden kuşku duyulmaması için gözyaşları içinde tanrıları tanık göstererek yalvardı.

LXXII. Kral, bunlara kafasından geçirdiğinden başka türlü, yumuşak yanıtlar verdi. Bomilcar'ın yanı sıra bu tuzaklara katıldığını öğrenmiş olduğu birçoklarını öldürdükten sonra, bu işten bir ayaklanma çıkmasın diye kızgınlığını bastırdı. O günden sonra Iugurtha bir tek gün, bir tek gece geçirmede: ne bulunduğu yere ne herhangi bir adama ya da duruma yeterince güven duyuyordu, yurttaşlarından da düşmanlarından da özdeş ölçüde korkuyordu, her şeyi durmadan gözlüyordu, her gürültüden irkiliyordu, geceyi krallık onuruna uymayan bir biçimde bir orada bir burada geçiriyordu, kimi zaman da uykusundan uyanıp silâha sarılarak kargaşa çıkarıyordu; böylece korku içinde çılgın gibi yaşıyordu.

LXXIII. Böylece Metellus, kaçaklardan Bomilcar'ın başına geleni ve tuzağın ortaya çıkarıldığını öğrenince, sanki yeni bir savaşa giriyormuş gibi, her şeyi çabucak hazırladı. Yola çıkma konusunu üsteleyip duran Marius'u kendisine hınç duyarken ve istenmemesine karşın orada tutmanın pek uygun olmadığı düşüncesiyle yurda saldı. Roma'da ise halk, Metellus ile Marius üzerine gönderilen mektuptan bilgi edinince, ikisi için de yazılanları sevinerek karşılamıştı. Önceleri bir onur olan soyluluğu komutana karşı kin uyandırırken, öbürüne aşağı kökeni saygınlık kazandırmıştı. Öte yandan her ikisi için de iyi ya da kötü yanlarından çok parti düşüncesi etkili oluyordu. Bu arada bozguncu yüksek görevliler halkı kışkırtıyorlardı, her toplanuda Metellus'un başını istiyorlardı, Marius'un erdemini ise abartıyorlardı. Sonunda halk öylesine kışkırtıldı ki, varlıkları ve güvenceleri el emeklerine bağlı bütün işçiler ve çiftçiler işlerini güçlerini bırakıp Marius'un çevresinde toplandılar ve onun yükselmesini kendi kişisel gereksinmelerinin önünde tuttular. Böylece yıllar sonra soylular sınıfı sarsıntı geçince, konsüllük görevi, ailesinde kamu yüksek görevi almış hiçbir üye bulunmayan kimseye verildi; bundan sonra halk temsilcisi Titus Manlius Maximus tarafından Iugurtha ile savaşacak kimseyi belirlemek üzere halkın görüşüne başvurulunca, büyük çoğunlukla Marius seçildi. Ancak, daha önce senato Numidia'yı Metellus'a vermişti: bu karar geçersiz kılındı.

LXXIV. Bu sırada Iugurtha dostlarını yitirince -bunların çoğunu kendisi öldürmüştü, öbürleri korkudan kimi Romalılara kimi kral Bocchus'a sığınmıştı- yardımcı olmadan savaş yapılamayacağını ve eskilerin bunca hainliğinden sonra yenilerin bağlılığını denemenin tehlikeli olacağını düşündüğü için, ne yapacağını bilemez durumdaydı. Onun ne olayları ne tasarımı ne de herhangi bir adamı yeterince gözü tutuyordu. Yürüyüş yönünü ve kıta önderlerini her gün değiştiriyordu, bir düşmanlara karşı bir çöllere karşı yöneliyordu; çoğunlukla kaçışa, az sonra da silâhlara bel bağlıyordu; yurttaşlarının bağlılığına mı yoksa yürekliliğine mi daha az güveneceği konusunda kuşku içindeydi: böylece nereye yönelse işler sarpa sarıyordu. Ne var ki, bu oyalanmalar arasında Metellus ordusuyla birlikte ortaya çıkıverdi. Numidia'lılar, Iugurtha tarafından koşulların elverdiği ölçüde düzenlenip dizilmişti, ardından savaşa girildi. Kralın savaşa katıldığı her yerde epeyce zaman çekişildi: onun öbür erlerinin hepsi daha ilk çarpışmada püskürtülüp uzaklaştırılmıştı. Romalılar önemli sayıda sancak, silâh, birkaç da düşman ele geçirdiler: çünkü Numidia'lılar aşağı yukarı bütün çarpışmalarda, silâhlardan çok tabanlarına güveniyorlardı.

LXXV. Bu kaçıştan ötürü Iugurtha artık kendi işleri için daha az güven duyarak kaçaklarla ve atlıların bir kesimiyle birlikte çöllere, oradan da büyük ve varıl bir kent olan Thala'ya uzandı, orada çok sayıda hazine ile oğullarının yetişmesi için bir sürü şey bulunuyordu. Bunlar Metellus'ca öğrenildikten sonra Iugurtha, Thala kenti ile en yakın arasında elli millik kurak ve boş bir alan bulunduğunu bilmesine karşın, savaşı bitirme umuduyla, bu kenti ele geçirmesi durumunda, geçit vermez yerleri aşmaya, dahası doğayı bile yenmeye kalkıştı. Böylece bütün yük hayvanlarının on günlük yiyecek dışındaki yüklerinin boşaltılmasını, öte yandan yalnız tulumla su konabilecek başka kaplar taşınmasını buyurdu. Bu arada tarlalardan savaş salması olarak olabildiğince çok sayıda yük hayvanı topladı; onlara her çeşit kap, çoğu da Numidia'lıların kulübelerinden toplanmış tahta kap yükledi. Bir de kralın kaçışından sonra Metellus'a teslim olmuş komşu oymaklara her birinin taşıyabileceği ölçüde su getirmelerini buyurdu, hazır bulunacakları yeri ve günü saptadı; yukarıda kente çok yakın olduğunu söylediğimiz ırmaktan kendisi yük hayvanlarını yükledi: böyle donatılmış olarak Thala'ya doğru yola koyuldu. Sonra Numidia'lılar için saptamış olduğu yere gelindikte ordugâh kurulup tahkimat yapınca, gökten birdenbire öyle bir yağmur boşandı ki, bu su orduya yetti de arttı bile. Bu arada azık umulandan çoktu, çünkü Numidia'lılar çoğu kimsenin yeni teslimde yaptıkları gibi, kendilerini işe kaptırmışlardı. Ne var ki, erler

din kaygısıyla yağmur suyunu kullanma yoluna gittiler, bu olayla kendilerine güvenleri daha da arttı: çünkü ölümsüz tanrıların onların üzerine titrediklerini düşündüler. Sonra ertesi gün Iugurtha'nın düşündüğünün tersine Thala'ya vardılar. Yerin ulaşma güçlüğü nedeniyle güvenlikte olduklarını sanan kasabalılar, bu beklenmedik ciddi durum karşısında şaşkına dönmelerine karşın, savaş hazırlığını hiç de ağırdan almıyorlardı: bizimkiler de onlardan aşağı kalmıyorlardı.

LXXVI. Ancak, kral, Metellus'a artık hiçbir şey yapamadığını -çünkü o, her şeyi, saldırı silâhlarını, savunma silâhlarını, yeri, durumu, kısacası başkalarına göz açtırmayan doğayı bile ustalığıyla yenmişti- yanına bol bol para alarak çocuklarıyla birlikte geceleyin kasabadan kaçtı. Sonra hiçbir yerde bir günden ya da bir geceden uzun kalmayıp iş için ivedilik gösteriyormuş gibi davranıyordu: öte yandan ihanetten korkuyordu, elini çabuk tutarak bundan sakınabileceğini sanıyordu: çünkü bu tür kararlar rahat rahat ve elverişli koşullar içinde alınır. Ancak, Metellus, kasabalıları çarpışmaya kararlı, kasabayı da gerek tahkimat gerekse konumu bakımından sağlam görünce, surları siperlerle, hendekle çevirdi. Sonra doğası yönünden en uygun yerde tahta siperleri sürüyor, bunların üzerine set çekiyor, setin üzerine yerleştirilmiş kulelerle işi ve işçileri gözetliyordu. Bunlara karşı kasabalılar ellerini çabuk tutuyorlar, hazırlıklarını sürdürüyorlardı, sözün kısası iki yan da hiçbir işi geri bırakmıyordu. Sonunda önceki çarpışmadan, çarpışmalardan yorgun düşmüş Romalılar, buraya geldikten kırk gün sonra yalnızca kasabayı ele geçirdiler: doyumsuzluk olarak ne varsa kaçaklar hepsini yok etmişti. Bunlar, duvarların koçbaşlarıyla döğüldüğünü, durumlarının da umutsuz olduğunu görünce, altın, gümüş ve çok değerli sayılan başka şeyleri kral sarayına topladılar; orada tıka basa yiyip içtikten sonra, o nesnelere, sarayı, kendilerini ateşle yokettiler, düşmanlara yenik düşmeleri durumunda, başlarına gelmesinden korktukları cezaları kendilerine kendi elleriyle verdiler.

LXXVII. Thala'nın alınmasıyla birlikte Leptis kentinden Metellus'a bir koruma birliğiyle önder göndermesini dilemek üzere elçiler gelmişti: soylu ve düzensiz bir adam olan Bomilcar, siyasette düzen değişikliğine bayılırdı, onun gözünde ne yüksek kamu görevlilerinin buyruklarının ne de yasaların bir değeri vardı; bunu yerine getirmekte ivedi davranmazsa, kendi esenliği, onların bağlaşıkları çok büyük tehlikeye düşecekti. Çünkü Leptis yerlileri, Iugurtha'ya karşı girişilen savaşın başından beri konsül Bestia'ya, ardından da Roma'ya dostluk ve anlaşma isteğinde bulunmak

üzere adam göndermişlerdi. Bu nedenle komutandan istediklerini kolayca sağladılar: oraya Ligur'lardan dört yaya kolu ile komutan olarak C. Annius gönderildi.

LXXVIII. Bu kasaba, iç karışıklıklardan ötürü kaçıp buraya gelmiş olduklarını öğrendiğimiz Sidon'lularca kurulmuştur, ancak, burası, adını konumundan alan iki Syrtis arasında bulunmaktaydı. Çünkü Afrika'nın doğu ucuna yakın, farklı büyüklükte, doğal yapıları özdeş iki koy vardır: koyların karaya en yakın olan kesimi çok derindir; öteki kesim, duruma göre kimi zaman derin kimi zaman da sığdır. Çünkü deniz, yellerle kabarıp kudurmaya başlayınca, dalgalar çamuru, kumu, koca koca taşları sürükler: böylece yerin görünüşü yellerle birlikte değişir. Syrtis adı "sürükleme"den gelmiştir. Bu halkın yalnızca dili, Numidia'lılarla evlenme yoluyla değişmiştir; yasaların ve törelerin çoğunluğu Sidon kökenlidir, bunu büyük kolaylıkla koruyabiliyorlardı, çünkü yaşamlarını kralın buyruğundan uzakta sürdürüyorlardı. Onlarla Numidia'nın kalabalık kesimi arasında uçsuz bucaksız çöller vardır.

LXXIX. Leptis'lilerin işleri dolayısıyla bu yörelere geldiğimize göre iki Kartacalının eşi, benzeri bulunmaz, şaşılası eylemini anımsatmak yersiz gibi gelmiyor bana, bu yöreden usuma geldi.

Kartacalılar, Afrika'nın büyük kesimi üzerine egemen oldukları sırada, Kyrene'liler de güçlü ve varsıldı. Aradaki alan kumlu ve tekdüzeydi; ülkeleri ayıracak ne bir dağ ne de bir ırmak vardı: bu yüzden sürekli savaş durumundaydılar. Her iki yanda legio'lar, donanmalar sık sık püskürtülür, bozguna uğratılırdı, bir yan öbür yanı gözle gürülür biçimde yıpratmıştı, yenilmişlere ve yenenlere daha sonra birinin saldırmamasından korkup silâh bırakma sırasında görevlendirilen kişilerin belirli bir günde ülkelerinden çıkmaları için anlaşma yaptılar: karşılaştıkları yer, halklar arasında sınır olacaktı. Kartaca'dan Philenus adlı iki kardeş, çabucak yol aldı: Cyrene'liler ağır ağır gittiler, gevşeklikten mi yoksa rastlantı mı bilmiyorum. Öte yandan oralarda fırtına, tıpkı denizde olduğu gibi, ilerlemeye engel olur: dümdüz, çırılçıplak yörelerde yel çıkıp yerden kumu kaldırdığı zamanlar toprak, alabildiğine savrulup insanların ağızlarına gözlerine dolar; böylece insanlar, önünü göremez duruma gelince yürüyemez olurlar. Cyrene'liler, kendilerinin epeyce geride kaldıklarını görerek işi beceremediler diye ülkelerinde ceza görmek korkusuyla Kartacalıları zamanından önce ülkelerinden yola çıkarmakla, işi karıştırmakla suçladılar, yenik olarak çekilip gitmektense her yola başvurdular. Kartacalılar, doğru olması

koşuluyla her duruma razı oldukları için, Yunanlılar, seçimi onlara bıraktılar: sınır çizilecek yere ya diri diri gömüleceklerdir ya da ötekiler istedikleri yere varacaklardır. Philaenus kardeşler, koşulu benimseyip kendilerini ve yaşamlarını devlete armağan ettiler: böylece diri diri gömüldüler. Kartacalılar o yere Philaenus kardeşler için sunaklar diktiler, ülkede onlara başka saygı gösterileri de düzenlendi. Şimdi konuya dönüyorum.

LXXX. Thala düştükten sonra, Iugurtha, Metellus'a karşı hiçbir şeyin yeterince güçlü olmadığını anlayıp birkaç kişiyle birlikte büyük çöllerden geçerek yabanıl, ilkel, o zamanlarda Romalı adını bile duymamış bir oymak olan Gaetul'ların ülkesine ulaştı. Onlardan oluşan kalabalığı bir yere topladı, yavaş yavaş düzene girmeye, sancakları izlemeye, buyruk dinlemeye, bu türden askerî nitelikte başka işleri yerine getirmeye alıştırdı. Bu arada büyük armağanlarla, daha da büyük sözler vererek kral Bocchus'un yakınlarını kendinden yana çekti, bunların yardımıyla krala yanaşıp onu Romalılara karşı savaşa girmeye kışkırttı. Bu savaşın başından beri Bocchus'un Roma'ya bağlılık ve dostluk istemek üzere elçiler göndermiş olması nedeniyle bu iş çok daha kolay oldu. Yerli yersiz her şeyi satmayı huy edinmiş, tutkudan gözü dönmüş birkaç kişi, bu durumun girişilmiş savaş için biçilmiş kaftan olmasına karşın, bu duruma engel olmuşlardı. Öte yandan Bocchus'un kızı, daha önce Iugurtha ile evlenmişti: ancak, bu akrabalığa Numidia'lılar ve Mauretania'lılar aldırmazdı, çünkü her biri parasına göre bir sürü kadın alırdı, kimi on, kimi onu aşkın, kırallar ise hepsinden çok. Böylece duygular bu kalabalığa göre bölünürdü; hiçbiri eş sayılmaz, hiçbiri önem taşımazdı.

LXXXI. Böylece ordular, ikisi tarafından belirlenmiş yere geldiler, orada birbirlerine söz verdikten sonra, Iugurtha, konuşmasıyla Bocchus'u yüreklendirdi: "Hak, hukuk nedir bilmez, gözünü tutku bürümüş Romalılar hepsinin ortak düşmanıydı; yönetimlerin düşman olduğu bütün soylara ve ona karşı savaş açmak için gösterdikleri nedeni, egemenlik kurma tutkusunu Bocchus'a karşı da ileri sürüyorlardı; az önce Kartacalılar olsun kral Perseus olsun onların düşmanlarıydı, derken çok varıl gördüğü herkes de onlar gibi ölecekti. Bu ve buna benzer sözlerden sonra Ciria kasabasına gitmeye karar verdiler, çünkü Metellus oraya savaş salmasını, tutsakları ve ağırlıkları yerleştirmişti. Iugurtha böylece kasabanın alınmasıyla, yaptığının karşılığını göreceğini ya da Romalı önderin onların yardımına gelmesi durumunda kendilerinin savaşa tutuşacaklarını düşündü: çünkü iş tavsayıp da Bocchus savaştan başka bir yol seçmeye kalkar diye, kurnaz adam, onunla olası bir barışı çabucak baltalamayı kendine iş edinmişti.

LXXXII. Komutan, krallar arasındaki antlaşmayı öğrendikten sonra, Iugurtha'nın yenildiği zamanlar çoğu kez yapageldiği gibi, olur olmaz yerlerde savaşmaya yanaşmadı, öte yandan Mauretania'lıları tanıdıktan sonra, kendine uygun koşullarda savaşmanın daha iyi olacağını düşünerek Cirta'dan çok uzak olmayan ordugâhını tahkim edip kralları bekledi, çünkü o, karşısına yeni bir düşman olarak çıkmıştı. Bu arada Roma'dan gelen mektuplardan Numidia eyaletinin Marius'a verildiğini öğrendi, nitekim daha önce onun konsül seçildiğini duymuştu. Bu durum karşısında gereğinden çok sarsıldı, ne gözyaşlarını ne de dilini tutabildi, başka alanlardaki seçkin kişiliğine karşın, bu üzüntüye pek öyle erkekçe göğüs geremedi. Onun bu davranışını kimileri üstünlük duygusuna bağlıyorlardı, soylu yaratılışı nedeniyle, böyle bir aşağılanma karşısında, kızgınlık duyduğunu söylüyorlardı, birçokları da bunu, kazandığı yengiyi elinden kaçırmasına veriyorlardı. Benim bildiğim, kendisinin uğradığı haksızlıktan çok Marius'un kazandığı orun yüzünden içi içini yiyordu, eyalet elinden alınıp başka birine verilseydi, buna dayanırken o denli kaygıya düşmeyecekti.

LXXXIII. Böylece bu sıkıntıyla eli kolu bağlıyken, kendi başını tehlikeye sokarak başkasının işine ilgi göstermek ona aptallık gibi geldiği için, Roma halkına yok yere düşman olmamasını istemek üzere Bocchus'a elçiler yolladı: "dostluk ve bağlaşıklık kurmak için elinde büyük bir fırsat vardı, bu, savaşmaktan daha iyiydi; elindeki güce güvenmesine karşın, belli olan yerine belirsizi yeğlememesi gerekirdi; savaşa girmek kolaydı da onu sona erdirmek güçtü; savaşı başlatmak ile bitirmek aynı kişinin elinde değildi; herkes savaşa girebilirdi, korkak biri bile; ancak, ondan çıkmak yenginlerin isteğine bağlıydı; bu nedenle kendini ve krallığını düşünmeliydi, kendi iyi durumunu Iugurtha'nın umutsuz durumuyla karıştırmamalıydı. Kral buna oldukça yumuşak karşılık verdi: "kendisi barış istiyordu, ancak, Iugurtha'nın başına gelenlere üzülüyordu: özdeş olanak ona da tanınsaydı, her şey yoluna girecekti." Komutan, Bocchus'un isteğiyle ilgili olarak yeniden ulaklar gönderdi: kimi noktaları uygun buluyordu, kimilerine de karşı çıkıyordu. Her ikisince böyle sık sık ulaklar gide gele zaman geçiyordu, Metellus'un isteği doğrultusunda savaş başlatılmaksızın sürüncemede bırakılıyordu.

LXXXIV. Bu arada Marius, yukarıda söylediğimiz gibi, halk sınıfının coşkulu isteğiyle konsül olunca, halk, Numidia'nın yönetimini ona verdikten sonra, daha önce soylulara karşı garaz duyarken, artık alabildiğine ve kıyasıya baskıya geçmişti. Teker teker olsun toptan olsun onlara veryan-

sın ediyordu; konsüllüğü yenik düşmüş kimselerden doyumluk gibi aldığını durmadan söylüyor, kendisini yücelten, karşısındakilerin ise canını sıkan sözleri yineleyip duruyordu. bu arada savaş için gerekli olan şeyleri ön düzlemde tutuyordu; legio'lardaki eksigi gidermek istiyor, halklardan, krallardan, bağlaşıklardan yardımcı güçler sağlıyordu, öte yandan çoğunluğunu savaşta tanıdığı, birkaçını da kulağına geldiği için bildiği nice yürekli er varsa hepsini getirtiyordu, askerlik görevini bitirmiş kimselerin üstüne düşerek onları kendisiyle birlikte yola çıkmaya yöneltiyordu. Senato, ona karşı olmakla birlikte onun hiçbir işine engel olmaya kalkışmıyordu; tersine onu seve seve desteklemeye karar vermişti, çünkü halkın askerlik görevini isteyerek üstleneceğine inanılmıyordu, Marius da ya savaş için gerekli olan şeyleri ya da halkın sevgisini yitirecekti. Ancak, umutları boşa çıktı, çoğunluk Marius giderken ona katılmak için öyle bir istek duyuyordu ki! Herkes doyumlukla küpünü dolduracağı, yurda yengiyle döneceği gibi birtakım düşler kuruyordu, Marius, konuşmasıyla onları öylesine coşturmuştu. Çünkü istemiş olduğu şeyler belirlendiği için, önce er toplamak istedi, sonra da bir yandan halkı yüreklendirmek öte yandan her zamanki gibi soyluları hırpalamak için halk kurultayını topladı. Ardından şöyle bir söylev verdi:

LXXXV. Romalı yurttaşlar, ben çoğu kimsenin yetkiyi sizden ne türlü istediğini, elde ettikten sonra da ne türlü kullandığını bilirim: ilkin çalışıp çabalarlar, önünüzde eğilirler, alçakgönüllüdürler, sonra günlerini boşa harcarlar, çalımlarından geçilmez. Bence tam tersi olmalı: çünkü devlet bütün olarak konsüllükten ya da praetor'luktan daha değerli olduğuna göre, bu görevlere erişmek için gösterilen özenden daha büyük bir özenle yönetilmelidir. Bana gösterdiğiniz çok büyük ilgiyle ne denli önemli bir görev üstlendiğimi bilmiyor değilim. Savaşa hazırlanmak, bir yandan da hazinedeki parayı korumak, üzme istemediklerini askere almak, içeride ve dışarıda her şeye göz kulak olmak, üstelik bunları sokak sokak dolaşan kiskanç, düzensiz kimseler arasında yürütmek, sanıldığından daha çetindir, Romalı yurttaşlar, bir de başkaları, bir yanılığa düştüklerinde, onların eski soylulukları, atalarının gösterdiği yiğitlikler, hısım-akrabalarının yardımı, bir sürü yavaşması, hepsi birden arkalarında destektir: benim bütün umudum kendimdedir, bu umut ancak kendi değerime ve temiz yaşamına bağlıdır: çünkü gerisi boş. Görüyorum ki, Romalı yurttaşlar, benim eylemlerim devletin yararına olduğu için, herkesin gözü üstümdedir, dürüst ve iyi kişiler beni tutmaktadır, soylular bana saldırma fırsatı kollamaktadır. Bu nedenle canımı dişime takmalıyım ki, siz onların eline

düşmeyesiniz, onların da çabaları boşa gitsin. Çocukluğumdan bu yaşıma değin öyle yaşadım ki, her türlü işe, her türlü tehlikeye alıştım. Siz beni desteklemeden önce, karşılık görmeden yaptıklarımı, karşılığını gördükten sonra, bırakmak aklımdan geçmez, Romalı yurttaşlar. Oy toplamak için dürüstlük taslayanların, başa geçince, ölçülü davranması güçtür. Bütün yaşamını güzel uğraşlarla geçirmiş olan benim için doğru dürüst davranmak alışkanlık olmaktan çıkıp doğanın bir parçası olmuştur.

Benim Iugurtha ile savaşmamı istemiş bulunuyorsunuz, bunu soylular hiç iyi karşılamadılar. Düşünün bir kez böyle yapacak yerde bu ya da bu türlü başka bir işe soylular takımından, kökü eskilere giden, bir sürü maskesi olmasına karşılık hiç askerlik yapmamış birini göndermeniz daha iyi midir, değil midir? Böyle bir insan bu denli önemli bir işte hiçbir şey bilmediği için, çırpınsın, eli ayağı dolaşsın, kendi işinde danışman olarak halktan birini seçsin bakalım. Sizin komutan olmasını istediğiniz kimsenin kendine komutan diye bir başkasını aradığı çok görülmüştür, Ancak, Romalı yurttaşlar, ben biliyorum ki konsül olduktan sonra, bir yandan atalarının eylemlerini toplamaya, öte yandan Yunanlıların askerlik kurallarını okumaya başlamış kimseler vardır, işe tersinden başlayan adamlar bunlar; çünkü bir görevi yerine getirmek, göreve seçilmekten zamanca sonra, gerçekte ve uygulamada ise önce gelir. Romalı yurttaşlar, onların çalımlarıyla benim yeni adam'lığımı karşılaştırmak bakalım. Ben onların dinleyegeldikleri ve okuyageldiklerinin bir kesimini gördüm, bir kesimini de kendim yaptım; onların yazıdan öğrendiklerini ben askerlik yaparak öğrendim. Şimdi siz bir düşünün bakalım, eylemler mi yoksa sözler mi daha değerlidir. Benim yeni adam'lığımı küçümsüyorlar, ben onların gevşekliğini küçümsüyorum; benim yüzüme vurulan talihsizliğim, onlarınki ise ayıplarıdır.

Kaldı ki, benim düşüncem şudur: herkesin bir ve ortak doğuşu vardır, en yürekli olan en soyludur. Albinus'un ya da Bestia'nın babasına kendi çocuğu olarak beni mi yoksa onları mı seçeceği sorulabilse, en iyisini istediğinden başka ne karşılık vereceğini sanırız? Beni hor görmeye hakları varsa, atalarına da tıpkısını yapsınlar, onların soyluluğu da, benimki gibi, öz değerleriyle başlamıştır. Orunumu kıskanıyorlar: öyleyse gösterdiğim çabayı, yaşamının temizliğini, uğradığım tehlikeleri de kıskanırlar, çünkü o orunu ben böyle elde ettim. Yalnız, çalımla benliğini yitirmiş kişiler, sizin orunlarınızı küçümsermiş gibi yaşarlarken, öte yandan onurlu bir biçimde yaşamışlar gibi bunlara erişmeye çalışırlar. Birbirleriyle hiç bağdaşmayan iki şeyi, tembelliğin zevki ile erdemün ödülünü bir

arada bekleyen kimseler aldaniyorlar elbette. Sizin önünüzde ya da senatoda söz aldıkları zaman, konuşmalarının büyük bölümünde atalarını göklere çıkarırlar: onların savaş başarılarını anarak ünlerine ün kattıklarını sanırlar. Durum, bunun tam tersidir. Çünkü onların yaşamı ne denli parlaksa, bunların gevşekliği de o denli utanç vericidir. Gerçek şudur: ataların ünü kendilerinden sonrakiler için ışık gibidir, onların ne iyiliklerini, ne kötülüklerini karanlıkta bırakır. Bundan yoksun olduğumu gizlemiyorum, Romalı yurttaşlar, buna karşılık çok daha şanlı bir şeyi, kendi eylemlerimi söyleyebilirim ben. Haksızlıklarına bakın şunların şimdi. Başkalarının değerlerinden kendilerine çıkardıkları payı, ben kendi değerimden çıkarmayacakmışım onlarca, herkes bilir ki, atalarımın maskesi yok benim, çünkü benim soyluluğum yeni, yalnız, şurası kuşku götürmez ki, soyluluğu kazanmak, miras kalmış soyluluğa leke sürmekten daha iyidir.

Bana karşılık vermek isteseler, onların bir sürü güzel, süslü püslü söylev vereceklerini bilmiyordum değilim elbette. Beni bu denli kayırdığınız şu sırada, her yerde beni ve sizi kınadıkları için, biri kalkıp ölçülülüğümü, suçlu olduğumu doğrulama saymasın diye, susmamaya karar verdim. Çünkü yürekten inanıyorum ki, beni hiçbir konuşma yaralayamaz: doğru olanı, benim için iyi sözler edecektir, kötüsünü ise yaşamım ve davranışlarım yalanlayacaktır. Bana en yüksek orunu ve en büyük görevi veren sizin kararlarınız suçlandığına göre, bir kez daha düşününüz bakalım, acaba buna yerinecek misiniz? Size güvence vermek için, atalarımın maskelerini, yeni törenlerini, konsüllüklerini gözlerinizin önüne seremem, buna karşılık, gerekirse mızrak, sancak, madalyalar, başka askerî armağanlar, bir de göğsümdeki yara izlerini gösterebilirim. Bunlardır benim maskelerim, soyluluğum ise, onlarınki gibi, kalıtla bırakılmış değil de pek çok emek, tehlike karşılığında kazandığım soyluluktur.

Özenli değil benim sözlerim; önem vermiyorum buna. Erdem kendi kendini yeterince gösterir; onların, çirkin eylemlerini konuşmayla örtmek için, yapmacığa gereksinmesi var. Yunan yazınına da öğrenmedim; çünkü öğreticilerine bile erdem yolunda hiçbir yararı dokunmamış olan bu şeyleri öğrenmeyi pek sevmiyordum. Ancak, devlet için en iyi şeyleri öğrendim: düşmanı vurmak, nöbet tutmak, kötü ünden başka hiçbir şeyden korkmamak, kışa, yaza özdeş biçimde dayanmak, toprakta yatmak, aynı zamanda açlığa dayanmak, çile çekmesini bilmek, Erlerimi bu ilkelerle yüreklendireceğim ben; ne onları sıkıntı içinde bırakıp kendim bolluk içinde yaşayacağım ne de onlara zarar vererek kendime ün sağlayacağım.

Yararlı olan budur, insancıl yönetim budur. Çünkü, sen gevşeklik içinde yaşarken, orduya çile çekirmek önderlik değil, zorbalıktır. Atalarımız bu türden, buna benzer başka şeyler yaparak kendilerine ve devlete şan, şeref kazandırmıştır. Bunlara güvenen soyluluk, kendisi ahlâk yönünden onlara benzemezken, onlarla yarışa giren bizleri küçümsüyor; bütün orunları, hakettiğinden değil, alacaklı imiş gibi, sizden istiyor. Ancak, çalımından geçilmez bu insanlar çok yanılıyorlar. Onların ataları olabilen her şeyi, parayı, maskeleri, kendi çok parlak anılarını onlara kalıt olarak bıraktılar; erdemi bırakmadılar, bırakamazlardı da: bir bu, ne armağan olarak verilir ne armağan olarak alınır. Güzel bir şölen sofrası kurmayı pek beceremediğim, ne kâhyadan pahalya oturan ahçım ne oyuncum bulunmadığı için, benim bayağı ve görgüsüz olduğumu söylüyorlar. Bunları gizlememek benim hoşuma gider, Romalı yurttaşlar; çünkü babamdan ve öteki saygıdeğer kimselerden aşırı inceliğin kadınlara, çabanın da erkeklere yaraştığını, bütün iyi insanlara paradan çok ün gerektiğini, ev donatımının değil, silâhların süs olduğunu duydum. Haydi öyleyse, canlarının istediğini, değer verdikleri şeyleri yapsınlar hep: sevişsinler, içsinler; gençliklerini sürdürdükleri yerde, şölenlerde, midelerine, bedenlerinin en çirkin isteğine bağlı olarak yaşlılıklarını geçirsinler; bize yiyecekten çok sevilen ter, toz ve bu tür başka şeyler bıraksınlar. Ancak, öyle değil. Çünkü utanmak nedir bilmeyen bu adamlar, aşağılık davranışlarıyla kendilerini lekeler, sonra de iyilerin ödülleri ellerinden alırlar. Böylece en kötü kusurlar olan gösterişe düşkünlük ve gevşeklik bunlara kendini kaptıran o kimselere hiç dokunmaz, suçu olmayan devleti yıkıma götürür, bu da korkunç bir haksızlıktır.

Şimdi, onların aşağılık davranışlarının değil, benim ahlâkımın gerektirdiği ölçüde karşılık verdikten sonra, devlet üzerine birkaç söz edeceğim. Her şeyden önce Numidia konusunda kaygınız olmasın, Romalı yurttaşlar. Çünkü bugüne değin Iugurtha'yı güvence altına almış her şeyi, hırsı, bilgisizliği, kendini bir şey sanmayı uzaklaştırdınız. Sonra orada yeri bilen bir ordu var, ancak, Hercules adına, başarılı olmaktan çok didinip duran bir ordu; çünkü büyük kesimi önderlerin doymak bilmezliğiyle ve düşüncesizliğiyle yıpranmıştır. Bu nedenle askerlik çağında olan sizler benimle birlikte çaba gösterin ve devleti koruyun, başkalarının başına gelen yıkımdan, önderlerin çalımlarından ötürü korkuya kapılmayın. Ben yürüyüşte ya da çarpışmada kılavuz, tehlikede ise ortak olarak sizin yanınızda yer alacağım, sizi her işte kendimle bir tutacağım. Elbette tanrılar yardım ederse, her şey bizi bekliyor: utku, savaş doyumluluğu, övgü. Bunlar kuşkulu ya da uzak olsaydı, yine de bütün iyi kişilerin devlete yardımcı

olmaları yakışık alırdı. Çünkü korkunun ölümüne yararı yoktur. Hiçbir baba da çocuklarının ölümsüz olmasını istememiştir, iyi ve onurlu insanlar olarak yaşamalarını istemiştir. Sözler korkaklara yüreklilik aşılacak, daha da konuşurdum, Romalı yurttaşlar: sanıyorum ki, konuştuklarım yiğitler için yeter de artar bile.

LXXXVI. Marius, konuşmasını bitirdikten sonra, halkın coştuğunu görüp gemilere hızla azık, para, silâh ve bu türden gerekli nesnelere yükledi: önder yardımcısı A. Manlius'a onlarla birlikte çabucak yola çıkmasını buyurdu. Bu arada kendisi, atalarının töresince sınıflardan değil de istekli olanlardan, çoğunluğu aşağı halk katmanından olmak üzere er topladı. Bu olayı, kimileri varsıl yurttaşların azlığına kimileri de konsülün tutkusuna bağladı, çünkü o, bu tür insanların yardım elini uzatmasıyla ün kazanmış, yükselmişti, yetki ardında koşan insanın en çok işine gelen, en çok gereksinmesi olan kişidir, bunlar, ellerinde avuçlarında bir şey olmadığı için, kazanç sağlayan her şeyi onurlu görür.

Böylece Marius, kararlaştırılmış olandan biraz daha çok sayıda erle birlikte Afrika'ya doğru yollanıp birkaç günde Utica'ya vardı. Ordu, önder yardımcısı P.Rutilius'un eliyle ona teslim edildi: çünkü Metellus işitip de içinin götürmediği durumu gözüyle görmekten kaçınmıştı.

LXXXVII. Ancak, konsül, legio'lardaki ve yardımcı cohors'lardaki eksikleri giderdikten sonra, savaş doyumluluğu bol, biter topraklara doğru yollandı, orada ele geçirmiş olduğu her şeyi erlere dağıttı, sonra doğanın ve insanların pek korumadığı kasabalara ve burçlara saldırdı; başka başka yerlerde önemsiz birçok çarpışmalar yaptı. Bu arada yeni erler korkusuzca savaşa katıldı, kaçanların yakalandığını ya da öldürüldüğünü, yiğitlerin tehlikeden iyice uzak olduğunu, özgürlüğün, yurdun, ana-babanın ve bunun dışında kalan her şeyin silâhlarla korunduğunu, ün ve para kazanıldığını gördüler. Böylece kısa zamanda yeniler eskilere karıştı, yiğitlikte birbirine denk oldular.

Ancak, krallar Marius'un gelişini öğrenince, karşıt yönlerden girilmesi güç yerlere gittiler. Iugurtha, dağılmış düşmanlara az sonra saldıracacağı umuduyla böyle karar vermişti: Romalılar, üzerlerinden korkuyu attıktan sonra, insanların çoğu gibi, gevşeyecek ve başıboş kalacaklardı.

LXXXVIII. Metellus bu arada Roma'ya gittiğinde, beklediğinin tersine çok içten sevinçle karşılandı, ona duydukları kin geçtiği için, halk olsun senato üyeleri olsun onu bağrına bastı. Marius ise gerek kendi erleri-

nin gerekse düşmanların durumunu gözlemliyor, her ikisi için neyin uygun, neyin aykırı olduğunu öğrenmeye çalışıyor, kralların yürüyüşlerini araştırıyor, tasarılarını ve tuzaklarını önüyor, kendi erlerinde en ufak bir gevşeme görmek istemiyor, onları da diken üstünde tutuyordu. Böylece Gaetul'lar ve Iugurtha, bağlaşıklarımızdan savaş doyumluluğu alıp götürürlerken yolda sık sık Metellus, onlara saldırıp püskürtmüştü, kralın kendisini ise Cirta kasabasından uzak olmayan bir yerde silâhlarından yoksun etmişti. Baktı ki, bu eylemler ün kazandırıcı olmakla birlikte savaşı sonuçlandıracak nitelikte değildi, o zaman erkekleri ya da yeri bakımından düşmanlara çok uygun, kendi işine hiç gelmeyen kentleri teker teker kuşatmaya karar verdi: böylece Iugurtha bunlara boyun eğerse, ya garnizonsuz kalacak ya da çarpışmaya girecekti. Çünkü Bocchus ona sık sık ulaklar göndermişti: Roma halkının dostluğunu istiyordu: kendisinden bir düşmanlık gelir diye korkmasındı. Beklenmedik bir anda daha korkunç bir biçimde üzerlerine yürümek için mi yoksa doğasındaki değişkenlikten ötürü hep bir barışa bir savaşa yanaştığından mı bile bile böyle yapmıştır, pek anlaşılmamıştır.

LXXXIX. Konsül, karar vermiş olduğu üzere tahkim edilmiş kasabalara ve burçlara girdi, bunları kimi zaman kaba güçle kimi zaman da korkutarak ya da ödüle özendirerek düşmanların elinden aldı. İlk Iugurtha'nın, erlerini kurtarmak için, döğüşeceğini düşünerek önemsiz işlerle uğraşıyordu. Ancak, onun uzakta bulunduğunu, başka işlere eğilmiş olduğunu duyunca, daha büyük, daha çetin işlere atılma zamanının geldiğini sandı. Alabildiğine uzanan çöllerin ortasında Libya'lı Hercules'in kurduğu söylenen Capsa adında çok güçlü bir kasaba vardı. Buranın yurttaşları, Iugurtha'ya vergi ödemekle yükümlü değillerdi, yumuşak bir yönetim altındaydılar, bundan dolayı da ona çok bağlı sayılıyorlardı, düşmanlara karşı yalnız surlarla, silâhlarla, erkeklerle değil de daha çok yerin sarp oluşuyla güvenlik içindeydiler. Çünkü yakın kasabalar dışında, geri kalan nice çöl varsa ekilip biçilmezdi, su yüzü görmezdi, buralar bütün yabancı hayvanlarda olduğu gibi, saldırganlığı yiyecek kıtlığıyla artan yılanların akınına uğramış yerlerdi. Bir de yılanların özünde dokuncalı olan doğası, her şeyden çok susuzlukla azar. Marius bu kasabayı ele geçirmek için çok büyük bir isteğe kapılmıştı, çünkü burası bir yandan savaş için yararlıydı öte yandan iş çetin olacağı benziyordu, bir de Metellus, konumu ve tahkimatı tıpkı burası gibi, yalnız yakınlarında surların az ötesinde birkaç kaynağı bulunan Thala kasabasını şanla, şerefle ele geçirmişti. Capsa'lılar, yalnız bir tek kaynağı, kasabanın içindeki o kaynağı, öteki işler için ise

yağmur suyunu kullanıyorlardı. Numidia'lılar genel olarak sütle ve yabani hayvan etiyle beslendikleri, ne tuz ne de yeme isteği uyandıran başka şeyler aramadıkları için, o yörede, denizden uzakta oldukça kaba saba bir yaşam sürülen bütün Afrika'da bu duruma daha kolay katlanılıyordu. Onlar, için yiyecek, açlığı, susuzluğu giderme amacıydı, can beslemek, keyif çatmak için değildi.

XC. Böylece konsül her şeyi inceledikten sonra, sanırım, tanrılara güvenip -bir kez bu denli büyük güçlülere karşı kafasını kullanarak yeterince önlem alamamıştı, sonra da buğday kıtlığı gözünü korkutuyordu, Numidia'lılar da ekilmiş topraktan çok küçükbaş hayvan yemiyle uğraşırlardı, yetişen ne varsa kralın buyruğuyla tahkim edilmiş yerlere götürmüşlerdi, yaz sonu olduğu için, bu mevsimde toprak kuru, ürünsüz idi, yine de koşulların elverdiği ölçüde epeyce ileriye düşünerek gereksinimleri yoluna koydu. Önceki günlerde savaş doyumluluğu olarak almış olduğu küçükbaş hayvanların hepsini yardımcı atlılara iletmek üzere dağıttı, komutan yardımcısı Manlius'a para ve azık yerleştirmiş olduğu Laris kasabasına hafif cohors'larla birlikte gitmesini buyurdu, birkaç gün sonra da kendisinin yağmaya geleceğini söyledi. Böylece girişimini gizledikten sonra, Thais ırmağına yollandı.

XCI. Yolda her gün orduya takım başına, atlı bölüğü başına eşit oranda küçükbaş hayvan dağıtmıştı, derilerden tulum yapıyordu; yine böyle buğday kıtlığını gidermeye, az sonra kullanacakları nesnelere kimse bilmeden sağlamaya bakıyordu. Sonunda ırmak kıyısına geldiklerinin altıncı günü pek çok sayıda tulum ellerinin altındaydı. Orada hafif tahkimatlı bir ordugâh kurduktan sonra, erlere yemeklerini yemelerini, gün batır batmaz yola çıkmaya hazır olmalarını, bütün ağırlıklarını atıp yalnız su götürmelerini, hayvanlara da yalnız su yüklemelerini buyurdu. Zamanı gelince ordugâhtan çıktı, bütün gece yol aldıktan sonra konakladı; ertesi gece yine böyle yaptı; sonra üçüncü gece gün doğmadan çok önce, Capsa'ya iki milden az uzaklıkta, engebeli bir yere vardı, orada bütün güçleriyle birlikte elinden geldiğince gizlenip bekledi. Ancak, gün doğunca, birçok Numidia'lının hiçbir düşmanca durumdan korkuya kapılmadan birdenbire kasabadan çıkması üzerine, bütün atlı birliğine ve onların yanısıra yel gibi giden yayalara Capsa'ya doğru koşar adım yürümelerini ve kapıları tutmalarını buyurdu, sonra kendisi de canla başla çabucak arkalarından gitti, erlerin savaş doyumluluğu edinmelerine olanak vermedi. Kasabalılar olup biteni öğrendikten sonra, sarsıntı, büyük korku, beklenmedik yı-

kım bir de surların dışında düşmanların egemenliği altındaki yurttaş kesimi onları teslim olmak zorunda bıraktı. Buna karşın kasaba yakıldı, yetişkin Numidia'lar öldürüldü, geri kalanların hepsi satıldı, erlere savaş doyumuğu dağıtıldı. Bu olay, savaş hukukuna karşı, konsülün açgözlülüğü ve kıyım yüzünden olmadı, tersine yer Iugurtha için elverişliydi, bizim için girilmesi güçtü, insanları kaypaktı, güvenilir değildi, o güne değin ne iyilikle ne de korkuyla dizginlenmişti.

XCII. Marius, bu denli büyük olayı kendi erlerinden bir tekini yitirmeden başardıktan sonra, büsbütün büyüdü, ününe ün kattı. Düşüncesizce olsa da, her şeyi değerli sayılıyordu; yumuşak komuta altındaki erleri varsillaşınca, onu göklere çıkardılar; Numidia'lılar ondan insanüstü bir varlık gibi korktular; sonra bağlaşıksun düşman olsun herkes onun tanrısal bir kafası olduğuna ya da tanrıların belirtisiyle ona her şeyin muhtulandığına inanıyordu. Konsül başarıdan sonra başka kasabalara yollandı; Numidia'lıların direnmesine karşın, birkaç yeri ele geçirdi; Capsa'lıların başlarına gelen yıkımdan ötürü boş bırakılmış çokça yeri ateşe verdi: her yer kıyıma uğradı, yasa boğuldu, sonunda birçok yerleri ele geçirip çoğunluğun burnu kanamadan, Capsa'lılarınkinden daha tehlikeli olmamakla birlikte güçlükte ondan geri kalmayan başka bir girişimde bulundu. Iugurtha ile Bocchus'un kırallığını birbirinden ayıran Muluccha ırmağından az ötede, öbür düzlüğün ortasında şöyle bir burca göre oldukça açık, alabildiğine yüksek, daracık bir geçit veren kayalık bir dağ vardı; çünkü bütünüyle düşünce taşına elle yapılmış gibi, dikine iniyordu. Kralın hazinelerinin bilindiği bu yeri Marius var gücüyle almaya kalkıştı; ancak, bu girişim tasarlanarak olmaktan çok işlerin yolunda gitmesiyle başarılıdır. Nitekim burada yeterince adam, silâh, büyük ölçüde buğday, ve su kaynağı vardı; yer yığınağa, kulelere, başka savaş araçlarına elverişliydi; burçların yolu daracık, her iki yanı bıçakla kesilmiş gibi keskindi. Siperler çok büyük tehlike içinde sürülüyordu; çünkü bunlar azıcık ilerleyince, ateşle ya da taşlarla kırılıp dökülüyordu. Erler, yerin eğri büğrü olması yüzünden ne tahkimat için sıkı durabiliyorlardı ne de siperleri tehlikesizce yürütüyorlardı; nice yiğit varsa hepsi ya şehit düşüyor ya da yaralanıyor, ötekiler daha çok korkuyorlardı.

XCIII. Marius zaman yitirip çaba gösterdikten sonra, girişimi, boşa çıkar diye, bıraksın mı yoksa, çoğu kez yüzüne gülen talihini beklesin mi kafasında kaygıyla evirip çeviriyordu. Günlerce, gecelerce bu düşünceler usundan dalga dalga geçerken, yardımcı cohorts'lardan Liguria'lı bir er, su

sağlamak üzere ordugâhtan çıkınca, çarpışanlara göre ters düşen burcun oralarda, taşlar arasında birdenbire kaplumbağa kabukları görüverdi, bir tane, iki tane derken bir sürü bağa toplaya toplaya yavaş yavaş dağın tepesine çıktı. Orada yalnız olduğunu anladıktan sonra, insanın doğasına uygun olarak güç işleri başarma tutkusuyla düşüncesini değiştirdi. İşe bakın ki, o yerde, taşlar arasında önce aşağıya doğru bir parça eğik giden, sonra yukarıya doğru dimdik çıkan, ortalama ağaç boyunda bir pırnal ağacı çıkmıştı. Liguria'lı, bir pırnalın dallarına bir taşların çıkıntılarına tutunup burcun bulunduğu düzlüğe ulaştı, burada bütün Numidia'lıların gözleri çarpışanlardaydı. Liguria'lı az sonra yarar sağlar düşüncesiyle ne var ne yoksa araştırdıktan sonra, çıkarken olduğu gibi, körükörüne değil de her şeyi yoklayarak, çevresine bakarak yine o yoldan geri döndü. Böylece çabucak Marius'un yanına vardı, ona olan bitenler üzerine bilgi verdi. Kendi gittiği kesimden burca saldırıda bulunulmasını, girişimde yardımcı olacağına söz verdi. Marius, orada bulunanlardan birkaç kişiyi Liguria'lıyla birlikte onun açıkladıklarını yerinde görmek üzere yolladı. Bunların her biri kendine göre, durumu güç ya da kolay gösterdi; konsül ne olursa olsun bir parça yüreklendi. Bunun için trompetçiler ve borazan-cılar takımından ayağına olabildiğince çabuk beş kişi seçti, korumayı sağlayacak kişilerle birlikte dört yüzbaşıya, hepsine Liguria'lıyı dinlemeleri buyruğunu verdi, bu iş için ertesi günü belirledi.

XCIV. Komuta göre zamanı gelince her şey sağlanıp düzene girdikten sonra yola çıktı. Dağa tırmanacak olanlar, kılavuzun önceden uyarısıyla silâhlarını ve giysilerini değiştirdiler: yalın ayak, başı kabak, kayaların arasından uzağı daha iyi görebilmek, daha kolay tırmanmak için elde kılıç, çarptığı zaman çok ses çıkarmaması için ve yeğîn olması nedeniyle sırtlarında Numidia'lılarınki gibi deriden kalkanlar. Liguria'lı önden yürüyerek yerdé kalmış eski kökleri ve taşları iplerle bağlıyordu, böylece erler bunlara tutunarak tırmanmakta güçlük çekmeyeceklerdi, yola alışık olmadıklarından ötürü Liguria'lı korkanlara elini uzatıyordu, çıkışın daha da güçleştiği yerde onları teker teker silâhsız olarak önüne katıyor, sonra kendisi silâhlarla arkadan onlara yetişiyordu: çıkması tehlikeli görünen yerleri ilk kendisi deniyor, aynı yerleri ine çıka ine çıka can burnundan geliyor, gitmesiyle dönmesi bir olarak geridekilere yüreklilik aşıyordu. Uzun süre savaşa savaşa yorgunluktan canı çıkmış herkes, düşmanlarla göğüs göğüse çarpıştığı için, o kesimden ayrı burca ulaştı. Marius, Liguria'lının becerdiği işleri ulaklardan öğrenince, Numidia'lıları gün boyu çarpışmada tetikte tutmuş olmasına karşın, o zaman yine de erleri yüreklen-

dirip kendisi de çatılı çardakların dışında korunma çatısı oluşturduktan sonra ilerliyor, aynı zamanda düşmanı atış araçlarıyla, okçularla, sapancılarla uzaktan korkutuyordu, Numidia'lılar ise çoğu kez Romalıların çatılı çardaklarını devirip yaktıktan sonra kendilerini korumak için kalenin içine girmiyorlar, Romalılara sövüp sayıyorlar, Marius'u çılgınlık etmekle suçluyorlar, erlerimizin gözünü Iugurtha'nın kölesi olmakla korkutuyorlar, işleri yolundayken şişiniyorlardı. Bu arada bütün Romalılar ve düşmanlar çarpışmaya yönelirken, birinciler ün ve yetki için, ikinciler kurtuluş için olmak üzere her iki yanda büyük güçle çekişilirken, birdenbire arkalarında borazanlar öttü; bakmak için yaklaşmış kadınlar ve çocuklar kaçtılar; ardından duvarın dibinde kim varsa, sonra da hepsi silâhsız korunmasızdı. Durum böyle olunca Romalılar daha beter sıkıştırıyor, sonra ölümlerin cesetleri üzerinden geçiyor, üne duydukları açlıkla yarışircasına sura yöneliyorlardı, doyumluk için kimse işini tavsatmıyordu. Böylece Marius'un düşüncesizce çıkışları raslantıyla düzeliş yanılışı üne dönüştü.

XCV. Bunlar olup biterken, quaestor Lucius Sulla büyük bir atlı birliğiyle ordugâha geldi, atlıları Latium'dan, bağlaşıklar arasından toplamak için kendisi Roma'da kalmıştı. Sırası gelmişken böylesine büyük bir adamın nitelikleri ve yetişmesi üzerine birkaç söz etmeyi uygun buluyorum: çünkü bir daha Sulla'nın eylemlerine değinmeyeceğim, bu eylemleri anlatmış olan herkesin söylediklerini en iyi, en titiz biçimde izleyen Lucius Sisenna'nın pek yansız olmadığını sanıyorum.

Sulla, tanınmış bir patricii soyundandı, aile, ataların gevşekliği yüzünden artık sönmeye yüz tutmuştu, kendisi Yunan ve Latin yazını en iyi bilenler düzeyindeydi, üstün zekâlı, zevke düşkün, ama üne daha istekli, boş zamanlarını içip eğlenmeye veren biri idi; yine de hiçbir zaman zevk uğruna işlerini bırakmamıştır, ancak, evliliğinde daha onurlu bir yaşam sürebilirdi; güzel konuşurdu, kurnazdı, onunla kolayca dostluk kurulurdu; yaptıklarını gizlemek için gösterdiği zekâ kıvraklığına diyecek yoktu; birçok konuda özellikle de para bakımından eli açıktı. İç savaşta kazanılan utkudan önce bütün insanların en mutlusunu olan onun talihi hiçbir zaman çalışkanlığını geçmemişti; birçok kimse, gücü mü yoksa mutluluğu mu daha ilerde kestirememiştir. Nitekim sonraki eylemlerini anlatmakta insan utanç mı duyar yoksa daha doğrusu üzüntü mü bilemiyorum.

XCVI. Böylece Sulla, yukarıda söylendiği gibi, bir atlı birliğiyle Afrika'ya, Marius'un karargâhına geldikten sonra, başlangıçta deneyimsiz, savaş nedir bilmez biri iken, kısa sürede herkesten usta olup çıktı. Öte yan-

dan erlere sevecenlikle yaklaşıyor, onların isteklerini karşılıyor, bir istekte bulunmayanlara kendiliğinden iyilikte bulunuyor, onlardan kendi istekleriyle iyilik görüyor, borcunu alacaklı istemeden ödüyor, kimseden alacağını istemiyordu; kendisine olabildiğince çok kişiyi borçlu kılmaya uğraşıyor, silik insanlarla şakalaşüyor, ciddi konuları konuşuyor, bu arada kötü tutkunun gereği olarak konsülün ya da herhangi iyi birinin saygınlığını yaralamıyor, bu arada kötü tutkunun gereği olarak konsülün ya da herhangi iyi birinin saygınlığına ket vurmuyor, yalnızca başka birinin kafaca ya da güç bakımından üstünlüğüne dayanmıyor, çoğu insanı geride bırakıyordu. Marius bu işlerle, bu yollarla kısa zamanda erlerine kendini sevdirdi.

XCVII. Iugurtha, Capsa kasabasını, işine yarayan tahkim edilmiş başka yerleri, büyük varıllığı yitirdikten sonra, bir an önce Numidia'ya askerî birlikler göndermesi için Bocchus'a ulaklar yolladı: çarpışmanın başlamasına bir şey kalmamıştı. Onun duraksadığını, kuşku içinde savaş, barış hesaplarını uzattığını anladı, en yakınlarını yeniden aramağanlarla baştan çıkardı, Romalıların Afrika'dan çıkarılması ya da kendi toprakları aynı kalarak savaşın sona ermesi durumunda Numidia'nın üçte birini Mauretania'nın kendisine söz verdi. Bocchus, bu ödüle kapılıp büyük bir kalabalıkla Iugurtha'ya yanaştı.

Böylece her ikisinin ordusu birleşince, basmakta olan gecenin, yenik düşerlerse işlerine yarayacağını, yenmeleri durumunda ise, yöreleri bilmeleri nedeniyle, hiçbir engelle karşılaşmayacaklarını, her iki olasılıkta Romalıların koyu karanlıkta çok güçlük çekeceklerini düşünüp henüz kışlalara gitmek üzere olan Marius'a günün onda biri kalmamışken saldırdılar. Böylece konsül, birçok kişiden düşmanların gelişini öğrenir öğrenmez, düşmanları dosdoğru karşısında buldu; ordu savaş düzenine girmeden ya da yüklerini bir yere toplamadan, kısacası herhangi bir belirti ya da buyruk alamadan, Mauretania'lı atlılar ve Gaetul'lar düzenli kümeler olarak, hiçbir çarpışma usulünce değil de gelişigüzel bir araya gelenler, yığın yığın bizimkilerin üzerine yürüdüler. Hepsi ansızın kapıldıkları korkudan titreyerek yine de yiğitliklerini anımsayarak ya silâha sarılıyorlardı ya da silâha sarılanları düşmanlara karşı koruyorlardı; atlılar, yayalar sancaksız, düzensiz karmakarışıklılar, biri çekiliyor, öbürü boğazlanıyor, göğüs göğüse kıyasıyla savaşan birçok kişi arkasından kısıp alınıyordu: ne yiğitlik ne de silâhları işe yarıyordu, çünkü Romalılarından yeniler ve savaşmasını bilen eskiler, bir yerde rastlantıyla birleşmişlerse çember oluşturuyorlar,

böylece bütün kesimlerden korunmuş ve düzene girmiş olarak düşmanların gücünü kesiyorlardı.

XCVIII. İş çıkmazdayken, Marius korkuya kapılmadığı gibi, eskisinden daha çok sarsılmıyor, ancak, en yakınları yerine en güçlülerden düzenlemiş olduğu takımıyla birlikte orada burada dolaşıyordu; kimi zaman güç durumda olanların yardımına koşuyor, düşmanların sınıksız karşı durdukları yerde üzerlerine yürüyordu; genel kargaşadan ötürü buyruk veremediği için, erlere kol gücüyle yardım ediyordu. Artık gün bitmişti, ne var ki yaban boyları, krallarını önceki yönergeleri uyarınca hiçbir şeyi yavaşlatmıyor, gecenin kendilerinden yana olduğunu düşünüp daha beter saldırıya geçiyorlardı. O zaman Marius, olayların gerektirdiği biçimde karar verdi, kendi adamlarının yanına gitmek üzere aradaki iki yakın tepeyi aldı, bunlardan ordugâh için pek geniş olmayan bir tanesinde büyük bir su kaynağı vardı, genel olarak yüksek ve sivri olan öbürü, az koruma gerektirdiği için amaca uygundu. Marius, Sulla'ya suyun oralarda atlılarla birlikte geceyi geçirmesini buyurdu, dağılmış erlerini, düşmanların karışıklıkta onlardan geri kalmadıklarına bakarak kendisi bir araya topladı, sonra hepsini koşar adım tepeye yöneltti. Böylece krallar, yolun çetinliği yüzünden, korkuyla çarpışmayı bıraktılar, yine de kendi erlerinin daha ileriye gitmelerine izin verdiler, ne var ki her iki tepede kalabalık sarılınca düzensizce ordugâh kurdular. Sonra yabanlar, her yeri ateşle donatıp neredeyse gece boyu kendi törelerince gülüp oynadılar, coştular, çığlıklar attılar; kaçmadıkları için çalım satan önderler bile yenginlik tasladılar. Ancak, bütün bunları Romalılar koyu karanlıkta yüksekçe yerlerden kolayca görüyorlar ve yürekleniyorlardı.

XCIX. Marius, düşmanların deneyimsiz oldukları kanısıyla çıt çıkarılmamasını, gece nöbetlerinde her zamanki gibi boru öttürülmemesini buyurdu. Sonra günün doğmasına yakın, düşmanlar artık yorgun düşüp daha uykuya dalmadan cohors, takım, legio borazancılara, nöbetçilerine hep birlikte, birdenbire savaş duyurusunda bulunmalarını, erlere çığlık atmalarını, kapılardan fırlamalarını buyurdu. Mauretania'lılarla Gaetul'lar bilmedikleri korkunç sesle birden uyanıp ne kaçabiliyor ne silâha sarılabiliyor ne bir şey yapabiliyor ya da herhangi bir şey öngörebiliyordu; böylece gürültü patırtıyla, çığlıkla, kimse yardıma gelmeden, bizimkiler göz korkuturlarken, hepsi kargaşadan, korkudan deliye dönmüşlerdi. Sonunda hepsi püskürtüldü, kaçırıldı: askerî silahlar ve sancakların çoğu ele geçirildi, çarpışmada bütün önceliklerden çok sayıda insan öldürüldü, çünkü uykulu uykulu ansızın kapıldıkları korkuyla kaçamadılar.

C. Sonra Marius, işin başındaki gibi, kışlaya yollandı: çünkü azık sağlayabilmek için deniz kıyısındaki kasabalarda yaşamaya karar vermişti, yine de yengi kazandı diye işi oluruna bırakmadan, üstünlük taslamadan, düşman karşısındaymış gibi, dörtlü yürüyüş kolu olarak ilerliyordu. Sulla, en sağdakilerin yanında atlı birliğine, A. Manlius ise sol kesimde sapancılara, okçulara, bu arada Ligur'ların cohors'larına komuta ediyordu; subayları yüksüz yaya erlerle başa ve sona yerleştirmişti, beş para etmemelelerine karşılık yöreyi çok iyi bilen kaçaklar, düşmanların yürüyüş yönünü araştırıyorlardı: aynı zamanda konsül, nerdeyse kimseye bir şey yüklemeyen, her şeyi sağlıyor, herkesin yanında bulunuyor, hak edenleri övüyor, etmeyenleri azarlıyordu. Erleri kendisi gibi silâhlı ve tetikte olmaya zorluyordu; yine bu doğrultuda, yol yürüyor, ordugâhı tahkim ediyor, nöbet tutmak üzere kışlalara legio'lardan cohors'ları, ordugâhların önüne yardımcı atlıları yolluyor, bunun yanı sıra başkalarını istihkâm çalışmalarında siperin üstüne yerleştiriyor, buyrukları yerine getirilmez diye korkudan değil de istekli erlerin yorgunlukta komutandan geri kalmamaları için kendisi nöbetçileri dolaşıyordu. Marius, Iugurtha savaşının başka aşamalarında ve o aşamada orduya eziyet etmekten çok özsayısına seslenerek çeki düzen veriyordu: birçokları bunun tutkuyla olduğunu söylüyorlardı, bir kesim ise onun çocukluğundan beri çetin koşulları ve başkalarının yoksulluk dedikleri öbür şeyleri sevmesine bağlıyorlardı; ne olursa olsun, devlet, çok sıkı bir komuta altında, yine şanına yaraşır biçimde yönetildi.

CI. Sonunda dördüncü gün Cirta kasabasından uzak olmayan bir yerde gözcülerin hepsi birden koşar adım ortaya çıktılar, böylece düşmanın yanibaşlarında olduğu anlaşıldı. Ancak, her biri başka kesimden olmak üzere ayrı ayrı geri dönenlerin hepsi aynı şeyi belirttiği için, konsül cepheyi ne türlü kuracağı konusunda kararsız, düzende hiçbir değişikliğe kalkışmadan, her olasılığa karşı hazır olarak aynı yerde beklemeye başladı. Böylece her yandan eşit olarak bir kaç kişinin düşmanlara arkadan yaklaşıacağını düşünüp askerî güçleri dört kesime ayırmış olan Iugurtha'nın umudu boşa çıktı. Bu arada düşmanların saldırısına ilk uğramış olan Sulla, kendi erlerini yüreklendirip takım olarak ve olabildiğince yanyana dizilmiş atlarla kendisi ve öbürleri Mauretania'lılara saldırdılar; yörede kalan ötekiler, uzaktan atılan mızraklardan kendilerini koruyorlar, biri ellerine düştü mü boğazlıyorlardı. Atlılar böyle çarpışırken, Bocchus, oğlu Voluks'un sevketmiş olduğu, yolda geciktikleri için önceki savaşa katılmayıp Romalıların artçılarına saldıran yayalarla birlikte bulunuyordu. O zaman Iugurtha orada pek çok kişiyle uğraştığı için, Marius öndekilere komuta

ediyordu. Numidia'lı sonra, Bocchus'un gelişini öğrenince, birkaç kişiyle yayaların yanına döndü; orada -Numantia'da öğrendiği- Latinceyle bağıra çağıra bizimkilerin boşuna döğüştüğünü, az önce Marius'u kendi eliyle öldürmüş olduğunu söyledi. Aynı zamanda savaşta gözünü kırpmadan yayamızı öldürüp kana buladığı kılıcı gösterdi. Erler bunu duyunca, ulağın sözüne inanıp inanmamak bir yana, olayın korkunçluğundan korktular, aynı zamanda yabancıların kendilerine güveni geldi, allak bullak olmuş Romalılara karşı daha sert saldırıya geçtiler. Artık nerdeyse kaçıyorlardı ki, Sulla, kendilerine karşı yürüdüğü kimseleri çökertip geri dönerek yandan Maurentania'lılara saldırdı. Bocchus, zaman geçirmeden döndü. Iugurtha, kendi adamlarını alikoyarak, yengiyi sanki kazanmış gibi, elinde tutmak isterken, atlılarca kuşatılıp sağda, solda herkes öldürüldükten sonra, düşmanların okları arasından tek başına sıyrılıp çıktı. Bu arada Marius, atlılar bozguna uğratıldıktan sonra, duyduğuna göre püskürtülme sırası gelen kendi adamlarının yardımına koştu. Sonunda düşmanlar artık her yandan püskürtüldü. O zaman açık alanlarda korkunç bir görünüm vardı: kovalama, kaçış, kıyım, tutsaklık; bir sürü yara aldıktan sonra yere yığılan yiğitler ne kaçabiliyorlar ne de kıvıldamadan durabiliyorlar, yalnızca yekiniyorlar ardından da düşüyorlardı; sonra oradan görülen her yer oklarla, silâhlarla, cesetlerle kaplıydı, aralarındaki toprak ise kana bulanmıştı.

CII. Bunlardan sonra konsül, başlangıçta gitmeyi tasarlamış olduğu Cirta kasabasına kuşkusuz artık yengin olarak ulaştı. Yabancıların başarısızlığa uğradıkları iki çarpışmadan beş gün sonra, Bocchus'un yanından Marius'un en çok güvendiği iki kişi göndermesini kral adına isteyen elçiler geldiler: "kendisi için ve Roma halkının yararına onlarla konuşmak istemektedir." O, zaman geçirmeden, L. Sulla ile A. Manlius'un gitmesini buyurdu. Çağırılıp da gitmelerine karşın, yine de kralın karşısında, düşmanca bir tutum içindeyse düşüncesini çecelecek, barışa istekliyse o doğrultuda kamçılایıcı sözler söylemelerine karar verdi. Böylece güzel konuşması nedeniyle yaşına bakmadan Manlius'un öncelik tanıdığı Sulla kısaca şöyle konuştu:

"Kral Bocchus, savaş değil de barışı yeğlemen, iyiler iyisi kendini insanların en kötüsü Iugurtha ile döğüşerek lekelemeden, aynı zamanda yarılgından ötürü seni de elleri kanlı onu da cezalandırmak gibi acı bir zorunluğu üzerimizden kaldırman için, tanrılar günün birinde senin gibi bir yiğite uyarıda buldukları zaman, sevincimize diyecek yoktu. Bir de Roma halkı, egemenliklerinin başından beri köle değil dost edinmeyi yerinde bulmuş, baskıyla değil, istedikleri için komuta etmeyi daha güvenli olarak

düşünmüştür. Senin için gerçekten hiçbir şey bizim dostluğumuzdan daha iyi değildir: çünkü her şeyden önce uzaktayız, orada zararımız yok gibidir, yakında olsaydık bu kez sizi kayırırdık, sonra sözümüzü dinleyen bir sürü adam var, ne bizim ne de herhangi birinin yeterli dostu vardır. Keşke daha baştan beri böyle düşünmüş olsaydın! Bu zamana değin Roma halkından çektiğinden çok iyilik gördün kuşkusuz. Ancak, insanın başına ne gelirse talihi yüzünden geldiğine göre, elini çabuk tut, başladığın yolda yürü. Yanılgılarını işle güçle daha kolay gidermen için elinde birçok yararlı nesnen var. Son olarak da şunu kafandan at: Roma halkı hiçbir zaman iyilik etmekten çekinmemiştir: savaşta neyin değeri olduğunu sen kendin bilirsin.”

Bocchus, suçluluk duygusuyla bunlara dingin bir biçimde, dostça birkaç söz söyledi: düşmanlık beslediği için değil de krallığı korumak için silâha sarılmıştır; çünkü topraklarından Iugurtha'yı güç kullanarak çıkardığı Numidia'nın bir kesimi savaş hakkı olarak kendisinin olmuştur: oranın Marius tarafından çöle çevrilmesine göz yummayacaktır; öte yandan Roma'ya daha önce elçiler göndermesine karşın artık onların dostları arasında değildir: üstelik Marius eliyle geçmişteki olaylara sünger çekilmeye izin verilirse, senatoya elçiler yollayacaktır. Sonra, yaban kral, Sulla'nın ve Marius'un sözünün kendisine iletilmesi üzerine, başına iş açılmasından korkarak, Iugurtha'nın armağanlarla baştan çıkardığı dostlarının etkisiyle, önüne çıkan olanaktan yararlanıp düşünce değiştirdi.

CIII. Marius, bu arada orduyu küçük kışlalarda topladıktan sonra, yeğin cohorts'larla ve atlı birliğinin bir kesimiyle, Iugurtha'nın koruyucu olarak bütün kaçakları dikmiş olduğu Krallık Kule'sini kuşatmak üzere ıssız yerlere yollandı. O zaman Bocchus, bunları ya iki çarpışma için kendisine gelmiş diye düşünerek ya da Iugurtha'nın baştan çıkarmadığı başka dostlarının uyarısıyla yeniden elindeki yakınları arasından güvenilir, uyanık beş kişi seçti; bunların Marius'a sonra da uygun olursa, Roma'ya elçi olarak gitmelerini buyurdu; işleri yoluna koymayı, ne türlü olursa olsun savaşı bitirmeyi kendilerine bıraktı. Onlar erkenden Romalıların kışlalalarına yollandılar; sonra yolda haydut Gaetul'larca çevrilip soyulduktan sonra korku içinde, üstleri başları dökülerek konsülün sefere çıkmadan önce praetor olarak bırakmış olduğu Sulla'nın yanına sığındılar. O, hak ettikleri gibi, onlara güvenilmez düşmanlar olarak davranmadı, onları iyi karşıladı ve cömertçe ağırladı: bunun için yabanlar, Romalıların adı boşuna açgözlüye çıkmış diye düşündüler, Sulla'yı ise eliaçıklığından dolayı, kendilerine dost olarak gördüler. Çünkü o zaman da kaz gelecek yerden tavu-

ğu esirgememeyi bilen azdı; içinden gelmeden veren kimse de cömert sayılmazdı; dağıttığı bütün armağanları onun sevecenliğine yoruyorlardı. Böylece quaestor'a Bocchus'un yönergelerini açıkladılar; aynı zamanda ondan kendisini kayırmasını ve danışman olarak yardımcı olmasını istediler; kralların saygınlığını, sözünün eri olmasını, askerî güçleri, ya yaralı ya da iyi duygudan ileri geldiğine inandıkları başka şeyleri göklere çıkardılar; sonra Marius'un yanında olduğu gibi senatoda ne konuşacaklarını bilenler aşağı yukarı kırk gün aynı yerde beklediler.

CIV. Marius girişmiş olduğu işi yarım bırakıp Cirta'ya döndüğünde, elçilerin gelişini öğrenince, onlara, Sulla'ya yine böyle praetor Bellienus'a, senato sınıfından kim varsa hepsine Tucca'dan gelmelerini buyurdu; onlarla birlikte Bocchus'un yönergelerini öğrendi. Elçilere, konsül tarafından Roma'ya gitme olanağı tanındı; bu arada savaşa ara verilmesi isteniyordu. Bunu Sulla ve çoğunluk uygun buldu; birkaç kişi ise, geçici ve değişik olması yüzünden ters döneren insanlık durumlarını bilmediği için, daha katı karar verdi. Öte yandan üç Mauretania'lı her şeyi elde ettikten sonra, Afrika'ya erlerin ücretini götürmüş olan quaestor Cn. Octavius Ruso ile birlikte Roma'ya yollandı, ikisi kralın yanına döndü. Bunlardan Bocchus, öbür durumların yanı sıra Sulla'nın iyi davranışını, gösterdiği ilgiyi öğrenip sevindi. Kralın yanılığa düşmüş, Iugurtha'nın kıyımıyla yıkılmış olduğundan yakınması üzerine Roma'da onun dostluk ve anlaşma isteyen elçilerine şöyle yanıt verildi: "Roma senatosu ve halkı gördüğü iyiliği de kötülüğü de hiçbir zaman unutmaz. Öte yandan Bocchus'un işlediği suçtan yerinmesi nedeniyle, hak ettiği zaman, kendisiyle anlaşmaya gidilecek, dostluk kurulacaktır.

CV. Bocchus, bu şeyleri öğrendikten sonra, mektupla Marius'tan ortak çıkarları için hakemliğine başvurulana Sulla'yı kendi yanına göndermesini istemişti. O, atlı ve yaya koruması eşliğinde, yine böyle Balear okçularıyla birlikte gönderildi: bu arada yolculuğu çabuklaştırmak amacıyla yeğîn silâhlı Paeligni cohors'u ve okçular gittiler; yeğîn olması nedeniyle düşmanların oklarına karşı başka silâhlarla donatılmışlardı. Ancak, beşinci gün Bocchus'un oğlu Volux, aşağı yukarı bin atıyla birlikte yolda, açık alanda belirdi. Düzensiz bir biçimde, karmakarışık gidenler Sulla'da ve bütün öbürlerinde daha çokmuşlar izlenimini bırakıyorlar, düşmanlarda korku uyandırıyorlardı. Böylece her biri yükünü attı, savunma ve saldırı silâhlarını yokladı, sınıdı; korkmasına korkuyorlardı da daha çok da umda kapılıyorlardı, karşılarında kuşkusuz yenginler ve daha önce çoğu kez

yengi kazananlar vardı. Bu arada durumu araştırmak üzere gönderilmiş olan atlılar bir yaramazlık olmadığını bildirdiler, doğrusu da buydu.

CVI. Volux, quaestor'a yaklaşarak adıyla seslendi, babası Bocchus tarafından onları karşılamanın yanı sıra korumak için gönderilmiş olduğunu söyledi. Sonra o gün ve ertesi gün korkusuzca bir araya gelip yürüdüler. Orduğâh kurulup akşam olunca Mauretania'lı, korkudan allak bullak bir yüzle, Sulla'nın yanına koştu ve gözcülerden öğrendiğine göre, Iugurtha'nın pek uzakta olmadığını söyledi. Bir de geceleyin kendisiyle birlikte gizlice kaçma konusunda onu sıkıştırıp durdu. Sulla, boyun eğmez bir tutumla karşı çıktı: kendisi kaç kez bozguna uğrattığı bir Numidia'lıdan korkmaktadır; kendi erlerinin yiğitliğine yeterince güvenmektedir; kesin bir yıkım gelip çatsa bile komutası altındaki erleri, ne olacağı belirsiz, belki de az sonra hastalıkla yok olup gidecek bir yaşamı çirkin bir kaçışla kurtarmaktansa orada kalacaktır. Öte yandan yine onun geceleyin yola çıkmaları önerisi üzerine düşünceyi uygun buldu; zaman geçirmeden erlerin yemek yemelerini, ordugâhta olabildiğince dizi dizi ateşler yakılmasını, sonra ilk nöbette sessizce çıkılmasını buyurdu. Artık gece yolculuğunda herkes yorgun düşünce, Sulla güneşin doğuşuyla birlikte ordugâh için yeri ölçüp biçiyordu ki, Mauretania'lı atlılar, Iugurtha'nın daha önce aşağı yukarı iki bin adım uzakta ordugâh kurmuş olduğunu bildirdiler. Bunun duyulması üzerine bizimkiler çok büyük bir korkuya kapıldılar; Volux tarafından aldatılmış ve tuzağa düşürülmüş olduklarını sanıyorlardı. Kendi elleriyle öç almak, böylesine bir kıyımı onun yanına bırakmamak gerektiğini söyleyenler çıktı.

CVII. Sulla da böyle düşünmesine karşın, Mauretania'nın kötülük yapmasına engel oldu. Kendi erlerine yüreklerini pek tutmayı aşıladı: önceleri birkaç güçlü tarafından kalabalığa karşı çoğu kez iyi savaşılmıştır; çarpışmada canlarını ne denli az düşünürlerse, tehlikeden o denli uzak olacaklardır, eline silâh alan hiç kimseye silâhsız yayalardan yardım istemek, korkudan ödü patlarken bedeninin görünen, görünmeyen yerlerini düşmanlara çevirmek yakışmaz. Sonra Iuppiter Maximus'u Bocchus'un işlediği kıyımda ve aldatmacada tanık gösterip düşmanca davranışlarda bulunması nedeniyle Volux'a ordugâhtan çıkıp gitmesini buyurdu. O, hıçkırarak hıçkırarak böyle şeylere inanmaması için yalvardı: hiçbir aldatmacaya başvurmamıştır, asıl Iugurtha, belli ki kurnazca gözetleyerek onların yolunu öğrenmiştir. Öte yandan elinde koskoca bir insan gücü olmadığı, umudunu, olanaklarını onun babasına bağladığı için, oğlunun gözleri önünde,

onun hiçbir şeye kalkışamayacağına inanıyordu. bu nedenle ona en doğru iş, onun ordugâhının ortasından göz göre göre geçmek gibi geldi; kendisi ya Mauretania'lıları önden gönderdikten ya da yine o yerde bırakıldıktan sonra, tek başına Sulla ile gidecekti. Bu durum böyle bir iş için uygun görüldü; zaman geçirmeden yola çıktılar, Iugurtha beklenmedik olaylar karşısında kuşkuyla ne yapacağını bilmezken, öbürleri sağ esen geçtiler. Sonra da gitmeyi düşündükleri yere birkaç gün içinde ulaşıldı.

CVIII. Iugurtha, Sulla'nın getirtildiğini duyduktan sonra, Bocchus'la çok içli dışlı, Aspar adında bir Numidia'lıyı Bocchus'un tasarılarını gözetlemek üzere elçi olarak önden gönderdi; bu arada Massinissa'nın soyundan, Massugrada'nın oğlu, ana soyundan ise aşağı katmandan gelen Dabar -çünkü babası, evlilik dışı bir çocukt-, Mauretania'nın gözünde birçok niteliğinden dolayı sevilen, sayılan bir insandı. Bocchus, onun Romalılara bağlı olduğunu epeyce zamandan beri gözlemleyip daha oracıkta Roma halkının her istediğini yerine getirmeye hazır olduğunu bildirmek üzere onu Sulla'ya yolladı: görüşme gününü, yerini, zamanını kendisi seçecek, Iugurtha'nın elçisinden korkmayacaktır; artık işlerini daha özgürce yürütebilmek için, onunla bütün ilişkilerini olduğu gibi tutuyordu, çünkü onun kurduğu tuzaklara düşmekten başka türlü sakınamamıştı. Ancak, ben şu kaniya vardım ki, Bocchus övündüğü gibi değildir, alçağın biridir, Romalıyı da Numidia'lıyı da barış umuduyla oyalamıştır. Iugurtha'yı Romalılara mı yoksa ona Sulla'yı mı teslim etsin, kafasında kurup durmuştur; içinden gelerek karşımızda, korkudan ise yanımızda yer almıştır.

CIX. Sulla, Aspar'ın karşısında birkaç söz edeceğini, gerisini gizlice kimse yokken ya da birkaç kişinin önünde konuşacağını söyledi. Aynı zamanda kendine verilen yanıtı aktardı. Onun isteği doğrultusunda toplandıktan sonra, onun barıştan yana mı yoksa savaştan yana mı olduğunu sormak üzere, kendisinin konsül tarafından gönderildiğini söyledi. O zaman kral aldığı yönerge uyarınca on gün sonra yeniden gelmesini buyurdu, o anda hiçbir karara varamadığını, ancak o gün yanıt vereceğini söyledi. Sonra ikisi de ayrılıp kendi ordugâhlarına gitti. Gece iyice ilerlemişti ki, Sulla Bocchus tarafından gizlice getirildi; her ikisi yanlarına yalnızca güvenilir çevirmenler aldı, bu arada her ikisinin görüşüne uygun, saygıdeğer bir insan olan Dabar ulak oldu. Kral o saat söze şöyle başladı:

CX. Bu topraklar üzerinde, bütün tanıdıklarımın içinde en büyük kral olarak, özel birine kayra borçlu olurum diye aklımdan bile geçmezdi benim, Sulla, ben seni tanımadan önce, Hercules adına, birçok kimseye,

istediği için, öbürlerine de kendiliğimden yardım ettim, kimseye avuç açmadım. Başkalarının sızlanıp durdukları bu vericiliğe ben sevinirim, ele gereksinme duymak, bana senin dostluğunu, gönlümdeki o en değerli duyguyu kazandırmış olacak. Kesinlikle deneyebilirsin bunu. Silâh, yiğit, para, içinin çektiği daha ne varsa al, kullan, yaşadığın sürece kayranın karşılığını gördüm diye düşünme: benim gözümde bunun sonu olmayacak; ben bile bile ellerin hiç boş dönmeyeceksin. Çünkü benim değer yarıma göre, bir kralın cömertlikle değil de silâhla yenilmesi daha az utanç vericidir. Öte yandan buraya çıkarlarını korumak üzere gönderildiğin devletin için şu birkaç sözüme kulak ver. Ben Roma halkına karşı ne savaştım ne de savaşılın istedim: topraklarımı ise silâhlılara karşı silâhlılarla korudum. Böylesi hoşunuza gittiğine göre, ne yapayım! Iugurtha'yla istediğiniz savaşa girişiniz. Ben, Micipsa ile aramızdaki Muluccha ırmağını geçmeyeceğim. Iugurtha'nın da bu sınırı aşmasına izin vermeyeceğim. Sonra bana da size de yaraşan bir istekte bulunursan, bunu elde etmeden buradan ayrılmayacaksın.

CXI. Sulla, kendi bakımından kısa ve ölçülü bir biçimde, barış üzerine, herkesi ilgilendiren konularda ise uzun uzadıya konuştu. Sonra, Roma halkının ve senatosunun, karşısındakiler silâh yönünden epeyce güçlü olduklarına göre, kralın verdiği sözü ciddiye almayacağını ona açıkladı: onun kendisinden çok onların yararı doğrultusunda bir şey yapması gerekmektedir. Iugurtha'nın ipleri elinde olduğu için, bu durum çantada kekliktir. Onu Romalıların eline vermiş olsaydı, onlardan pek çok alacağı olacaktı: dostluğa, bağlaşıklığa, Numidia'nın şimdi istediği bir kesimine kendiliğinden kavuşacaktı. Kral ilkin nuh diyor, peygamber demiyordu: aralarındaki hısım akrabalık, dahası anlaşma için içine karıştı; bir de Iugurtha'yı seven, Romalılardan nefret eden halkların sözlerinde durmalarından yararlanıp düşüncelerini değiştirtmesinden korktu. Sonunda üstelemelerden bıkip yola geldi, Sulla'nın isteği uyarınca bir şeyi yapacağına söz verdi. Öte yandan savaştan bitkin düşmüş Numidia'lının can attığı sözde barışı yapmak için yararlı görünen noktaları kararlaştırdılar. Aldatmacayı hazırladıktan sonra oradan ayrıldılar.

CXII. Kral ertesi gün Iugurtha'nın yardımcısı Aspar'ı çağırdı, Dabar aracılığıyla Sulla'dan savaşın koşullu olarak bırakılabileceğinin öğrenilmiş olduğunu söyledi: bunun için kralın düşüncesini sorup öğrenmeliydi. O, sevine sevine Iugurtha'nın karargâhına yollandı; sonra ondan bütün bilgileri alıp yıldırım hızıyla sekiz gün sonra Bocchus'un yanına döndü, ona

Iugurtha'nın bütün buyrukları yerine getirmeye can attığını, buna karşılık Marius'a pek güvenmediğini bildirdi: önceleri Roma komutanlarıyla sağlanan barış, çoğu kez boşuna olmuştur. Öte yandan Bocchus, her ikisinin öngördüğü ve onayladığı bir barış isterse, herkes, barışı istemiş gibi bir araya gelmeye, o arada da Sulla'yı teslim etmeye çalışmalıdır. Böyle bir adamı elinin altında tuttuğu zaman, senatonun ya da halkın buyruğuyla anlaşmaya varılabilecektir; kendi gevşekliği yüzünden değil de devlet uğruna düşmanların egemenliği altına giren soylu adam ortada bırakılmayacaktır."

CXIII. Mauretania'lı kafasından bunları geçirip sonunda söz verdi; yalancıkta mı yoksa gerçekten mi duraksadı pek bilmiyoruz. Ancak, kraların genellikle sert olduğu ölçüde değişken istemleri çoğu kez birbirleriyle çelişirdi. Sonra zamanı ve yeri belirlenince, barış görüşmesinde bulunmak üzere Bocchus, bir Sulla'yı bir Iugurtha'nın elçisini çağırıyor, ikisine de aynı sözleri veriyordu; onların da özdeş biçimde yüzleri gülüyor, yürekleri umutla doluyordu.

Görüşme için belirlenen günün ertesi gecesi Mauretania'lının, arkadaşlarını ilkin çağırması, ardından düşünce değiştirip uzaklaştırması üzerine kendi kendine uzun uzun düşünüp taşıdığı şeyler, usundan geçtikçe, yüzünden ve gözlerinden belli oluyordu. Yine de Sulla'nın getirilmesini buyurdu, onun görüşünü alarak Numidia'ya tuzak kurdu. Sonra günü geldiğinde, Iugurtha'nın uzakta olmadığı kendisine bildirilince, birkaç arkadaşla ve quaestor'umuzla birlikte, sözde saygı göstermek için, tuzak kurularının pek kolay göreceği tümseğe yöneldi. Söylenildiğine göre, Numidia'lı, pek çok yakınıyla birlikte silâhsız olarak yaklaştı; ardından da belirti verilince, pusudan her yerden bir anda saldırıya geçildi. Iugurtha zincire vurulup Sulla'ya teslim edildi, onun tarafından Marius'a götürüldü, öbürleri boğazlandı.

CXIV. Yine o zaman, Galyalılar karşısında önderlerimizden Q. Caepio ile M. Manlius tarafından girişilen savaş yaman oldu. Bütün İtalya bu korkuyla tirtir titredi. Gerek o zamanki gerekse o günden bugüne değin yaşayan Romalılar şöyle düşünmüşlerdir, Galyalılarla ün için değil, esenlik için çarpışıyorlardı, bunun dışındaki her şey yiğitliklerine göreydi.

Ancak, Nimidia'da savaş sona erdikten, Iugurtha'nın zincire vurulup Roma'ya götürüldüğü bildirildikten sonra, Marius daha geri dönmeden konsül seçildi, Gallia eyaletinin yönetimi ona verildi, kendisi Ocak ayının başında anlı şanlı bir törenle yengisini kutladı. O zaman da devlet, umudunu ona bağlıyor, gücünü ondan alıyordu.